

ULUSLARARASI TİCARETTE 100 YILIN MİRASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR GELECEK VİZYONU

EDİTÖRLER
ÇİĞDEM KAYA
NEBİLE KORUCU-GÜMÜŞOĞLU
NAMİKA ELİF KÜÇÜK

Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen...

T.C.
İSTANBUL
KÜLTÜR
ÜNİVERSİTESİ

**ULUSLARARASI TİCARETTE 100 YILIN MİRASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR
GELECEK VİZYONU**

Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen

Editörler:

Çiğdem Kaya-Yaşar

Nebile Korucu-Gümüşoğlu

Namıka Elif Küçük

Katalog Bilgisi:

Uluslararası ticarete 100 yılın mirası ve sürdürülebilir gelecek vizyonu /ed. Çiğdem Kaya, Nebile Korucu Gümüşoğlu, Namıka Elif Küçük – İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2025.

s.; cm. (İstanbul Kültür Üniversitesi Yayın No;343)

978-625-8180-60-2

I.Dış Ticaret II. Uluslararası Ticaret

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	ii
ŞEKİL VE RESİM LİSTESİ	iii
GRAFİK LİSTESİ	iv
ÖNSÖZ	v
Nebile Korucu Gümüsoğlu	
İKTİSADİ MİLLİYETÇİLİĞİN (KORUMACILIĞIN) KÖKENLERİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMUNUN ULUSLARARASI POLİTİK İKTİSAT ÇERÇEVESİNDEN GENEL BİR ANALİZİ	1
Aras Yolusever	
BRICS ÜLKELERİNDE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ MAL VE HİZMET İHRACATI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	20
Selda Görkey	
ANTARKTİKA TURİZMİNİN TURİZM ENDÜSTRİSİNE VE ÇEVREYE ETKİLERİ	42
Nurten Çalışkan Çetin, Namıka Elif Küçük	
TÜRKİYE'DE COVID19 İLE DEĞİŞEN KART KULLANIM ETKİNLİK ANALİZİ	60
Didem Kayalıdereden	
TÜRKİYE İMALAT FİRMALARI VERİMLİLİK DİNAMİKLERİNDE COVID- 19 SALGIN ETKİSİ	75
Aslıhan Atabek Demirhan	
ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERDE YEŞİL İKY UYGULAMALARI	88
Ahmad Al Hafez, Çiğdem Kaya Yaşar	
ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ: ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET PERSPEKTİFİ	113
Şerif Yüksel, Erdem Turgan	

CURRENT POLITICAL RELATIONS BETWEEN ALBANIA AND TÜRKİYE	136
Noela Mahmutaj	
TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	143
Ayşegül Ketenci, Nebile Korucu Gümüőğlu	
YAZARLAR	155

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1	Küresel Krizde Korumacılık	12
Tablo 2.1	BRICS Ülkelerinde Nüfus, Yüzölçümü ve Ticaret ile Küresel Payları	25
Tablo 2.2	BRICS Ülkelerinde Makro İktisadi Görünüm, 2022	28
Tablo 2.3	BRICS Ülkelerinde İhracat	30
Tablo 2.4	BRICS Ülkelerinde BİT Mal İhracatı, Nihai-Kullanım Kategorilerine Göre Dağılım	34
Tablo 2.5	BRICS Ülkelerinde İletişim, Bilgisayar, vb. Hizmetleri (%Hizmet İhracatı, BoP)	37
Tablo.5.1	2019 yılı Türkiye’de Kredi Kartlı yapılan işlemlerin dönemsel kırılımı	68
Tablo.5.2	2020 yılı Türkiye’de Kredi Kartlı yapılan işlemlerin dönemsel kırılımı	68
Tablo.5.3	2021 yılı Türkiye’de Kredi Kartlı yapılan işlemlerin dönemsel kırılımı	69
Tablo.5.4	2022 yılı Türkiye’de Kredi Kartlı yapılan işlemlerin dönemsel kırılımı	69
Tablo.5.5	2019-2022 Kredi Kartı Etkinlik Rasyosu	70
Tablo 6.1	Veri Setine İlişkin Betimsel İstatistikler, 2022	79
Tablo 6.2	Olley-Pakes Kovaryans Katsayısı- Kaynak Tahsis Etkinliği	83
Tablo 6.3	Sabit Etkiler Model Tahmin Sonuçları	84
Tablo 8.1	Ülkelere İlişkin Endüstri İçi Ticaret Nedenleri	123
Tablo 8.2	Mallara İlişkin Endüstri İçi Ticaret Nedenleri	124
Tablo 8.3	Piyasaya İlişkin Endüstri İçi Ticaret Nedenleri	124
Tablo 8.4	EİT Teorisi 2002-2020 Yılları Arasında Literatüre Katkı Yapmış Çalışmalar	126

ŞEKİL VE RESİM LİSTESİ

Resim 3.1	Horse Shoe Adasında kurulması planlanan TARS Üssü	48
Resim3.2	Whichway Camp görseli	54
Şekil6.1	Kısmi İşgücü Verimliliği (Log, 2003 fiyatlarıyla)	82
Şekil 6.2	Verimlilik Seviyesine Göre Kısmi İşgücü Verimliliği (2019=1)	82
Şekil 6.3	Ölçeğe Göre Kısmi İşgücü Verimliliği (2019=1)	83
Şekil 6.4	İhracatçılık Durumuna Göre Kısmi İşgücü Verimliliği (2019=1)	83

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 2.1	BRICS Ülkelerinde GSYİH, İhracat ve İthalatın Küresel Payları	29
Grafik 2.2	BRICS Ülkelerinde BİT Mal İhracatı (%Toplam Mal İhracatı), 2000-2022	32
Grafik 2.3	BRICS Ülkelerinde BİT Hizmet İhracatı (%Toplam Hizmet İhracatı, BoP), 2000-2022	36
Grafik 3.1	IAATO verilerine göre 2002-2003 ve 2022-2023 sezonları arasında değişen ziyaretçi sayıları	50

ÖNSÖZ

Cumhuriyetimizin 100. yılına ulaştığımız bu anlamlı dönemde, sürdürülebilirlik ilkesiyle geleceğe adım atmanın heyecanını ve sorumluluğunu bir arada yaşıyoruz. Bu önemli milat, bize sadece geçmişe bir saygı duruşu değil, aynı zamanda çevreye, eğitime, topluma ve ekonomiye karşı sorumluluğumuzu hatırlatıyor.

“Uluslararası Ticarete 100 Yılın Mirası ve Sürdürülebilir Gelecek Vizyonu” temalı bu zirve, sürdürülebilirliği sadece bir kavram değil, aynı zamanda yaşam biçimi olarak ele almayı hedeflemiştir. Bu zirvede, gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakma amacıyla yola çıkarak, bu yolda toplumun her kesiminden gelen farklı perspektifleri bir araya getirdik ve önemli bir diyalog ortamı oluşturmayı amaçladık. Bu motivasyonla çıktığımız yolda, sektörün önde gelen sivil toplum kuruluşlarından olan Dış Ticarete Yön Verenler (DIŞYÖNDER) Derneği ile iş birliği yaparak, bu fikrimizi hayata geçirdik. Bu bağlamda, Zirvemiz 2 gün olarak planlandı. İlk gün İş dünyası, öğrenciler, sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler bir araya gelerek, Küresel Ticaret ve Dünya, Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi, Dış Ticarete Yüksek Topuklular ve İhracata Yön Verenler (Sürdürülebilirlik) başlıklarıyla gerçekleşen 4 değerli panelde görüş alışverişinde bulundular. Zirvemizin ikinci gününde ise akademik sunumlar ile yurt içi ve yurt dışından değerli akademisyenlerin katkılarıyla güncel akademik çalışmalar çevrim içi ve yüz yüze olarak paylaşıldı. Seçilen akademik çalışmalardan derlenen bu kıymetli yayının, okuyuculara katkı sağlamasını dilerim.

Zirvemizin hayat bulmasında emeği geçen İstanbul Kültür Üniversitesi yönetim kadrosuna, Kurumsal İletişim Birimine, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü tüm üyelerine, Dr. Hakan Çınar nezdinde, DIŞYÖNDER’in kıymetli yönetim kadrosuna teşekkür ediyor, Zirvemizin gerçekleşmesindeki katkılarından dolayı, İstanbul Kültür Üniversitesi, Dış Ticarete Yön Verenler Derneği, Ana Sponsorumuz DHL, Oturum Sponsoru Bilge Adam Teknoloji, İletişim Sponsorlarımız Dünya Gazetesi ve Ekotürk TV, Mentor Gümrük Müşavirliği’ne şükranlarımı sunuyorum.

Cumhuriyetimizin 100. Yılına ithaf ettiğimiz 1. Dış Ticaret Zirvemizin, bundan sonraki düzenlenecek etkinlikler için bir anahtar olacağı inancıyla, sürdürülebilirliğin yaşam biçimi olarak benimsendiği, daha güçlü, daha adil ve daha çalışkan bir ikinci 100 Yıl geçirme temennisiyle şükranlarımı sunuyorum.

II. Dış Ticaret Zirvesinde buluşmak ümidiyle,

Prof. Dr. Nebile Korucu-Gümüüşoğlu
*1.Dış Ticaret Zirvesi
Düzenleme Kurulu Eş Başkanı*

İKTİSADİ MİLLİYETÇİLİĞİ (KORUMACILIĞIN) KÖKENLERİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMUNUN ULUSLARARASI POLİTİK İKTİSAT ÇERÇEVESİNDEN GENEL BİR ANALİZİ*

Aras Yolusever†

Özet

Bu çalışmanın amacı, 16. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar pek çok evrimsel süreç geçirerek gelişen iktisadi milliyetçiliğin (korumacılığın) kökenlerini ve günümüzdeki durumunu, uluslararası politik iktisat çerçevesinden değerlendirmektir. İktisadi politikalar, yerel açıdan her bir devletin özel tercihleri ile belirlenebilse de çoğunlukla uluslararası kurallara tabidir. İktisadi büyüme ve kalkınma ise ülkelerin önemli hedeflerden biri olarak kabul edilmektedir. Hedeflerin gerçekleşmesinde yalnızca iktisadi değil, sosyal, politik ve kültürel süreçlerin de büyük etkisi bulunmaktadır. Bu sebeple iktisadi korumacılık, politik iktisat ile yakından ilişkilidir. Bu korumacılık, küresel rekabetin önündeki engellerden bir tanesi olarak görülebilir, zira korumacılık ile ilgili sektör evrensel hüviyetten uzaklaşır ve yerelleşir. Dahası ortaya çıkan yeni durum, uluslararası refah kaybına neden olabilir. Öte yandan kimi durumlarda ülkeler zorunlu olarak iktisadi korumacılığa başvurabilir. Çalışmanın ilk bölümünde iktisadi milliyetçiliğin kökeni, geçirdiği tarihsel süreç ve bu süreçte aldığı farklı isimler tartışılacak, ikinci bölümde iktisadi milliyetçilikte yaşanan son değişimler incelenecek ve son bölümde Türkiye'deki iktisadi milliyetçilik geçmişi analiz edilecektir. Çalışma, sistematik bir literatür analizine dayanacaktır. Uluslararası Ekonomi Politik alanında yapılan akademik çalışmaların yetersizliği dikkate alındığında, kapsamlı bir çalışmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın önemi, bu alandaki akademik çalışma eksikliğinin giderilebilmesi için temel bir yol gösterici olma hedefinden kaynaklanmaktadır. İktisadi korumacılığın tarihsel temellerinin ve gelişiminin doğru anlaşılabilmesi ile bugün ülkelere uygulanan politikaların doğru yorumu ve değerlendirilmesi de mümkün olacaktır. Bu sayede, iktisadi korumacılığın avantaj ve dezavantajları da doğru şekilde anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ekonomi Politik, İktisadi Korumacılık, İktisadi Milliyetçilik, Küresel Rekabet

JEL Kodları: F50, F52, F63

* Bu çalışma 18-19 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen 1. Dış Ticaret Zirvesi kapsamında bildiri olarak sunulmuştur.

† Araştırma Görevlisi Doktor, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, a.yolusever@iku.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-9810-2571

A GENERAL ANALYSIS OF THE ORIGINS OF ECONOMIC NATIONALISM (PROTECTIONISM) AND THE CURRENT SITUATION FROM THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY

Abstract

The aim of this study is to evaluate the origins and current situation of economic nationalism (protectionism), which has developed through many evolutionary processes starting from the 16th century until today, from the framework of international political economy. Although economic policies may be determined locally by the specific preferences of each state, they are mostly subject to international rules. Economic growth and development are considered to be one of the important goals of countries. Not only economic but also social, political and cultural processes have a great impact on the achievement of goals. For this reason, economic protectionism is closely related to political economy. This protectionism can be seen as one of the obstacles to global competition, because the sector related to protectionism moves away from its universal identity and becomes localized. Moreover, the new situation may cause a loss of international welfare. On the other hand, in some cases, countries may necessarily resort to economic protectionism. In the first part of the study, the origin of economic nationalism, and its historical process will be discussed, and in the second part, this evolutionary process will be analyzed. The study will be based on a systematic literature analysis. Considering the inadequacy of academic studies in the field of International Political Economy, a comprehensive study becomes essential. The importance of the study stems from the aim of providing a basic guide to eliminate the lack of academic studies in this field. By correctly understanding the historical foundations and development of economic protectionism, it will be possible to correctly interpret and evaluate the policies implemented by countries today. In this way, the advantages and disadvantages of economic protectionism can be understood correctly.

Keywords: *International Political Economy, Economic Protectionism, Economic Nationalism, Global Competition*

JEL Codes: *F50, F52, F63*

GİRİŞ

Uluslararası Ekonomi Politik, temelde siyasal gelişmeler ve anlayışlar ile iktisadi doktrinler ve kararlar arasındaki paralelliği ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu alan, mikro düzeyde bireyleri ve insan topluluklarını, makro düzeyde devletleri, sivil toplum kuruluşlarını, uluslararası örgütleri, çok uluslu işletmeleri, milli gelirin ve servetin ülke içerisinde nasıl dağıldığını, bu dağılımın sosyal, siyasal ve iktisadi temellerini inceler (Balaam ve Dilman, 2015:33).

Bu tanıma benzer bir başka tanım Princeton Üniversitesi eski profesörlerinden siyaset bilimci Robert Gilpin tarafından yapılmıştır. Ona göre iktisadi milliyetçilik ekonominin, emeğin ve sermaye oluşumunun ülke içinde kontrolü gibi politikalarla, emeğin, malların ve sermayenin hareketine gümrük vergisi ve diğer kısıtlamaların uygulanmasını gerektirip gerektirmediği de dahil olmak üzere, devlet müdahaleciliğini diğer piyasa mekanizmalarına tercih eden bir ideolojidir (Gilpin, 2001).

Görüldüğü üzere Gilpin, iktisadi milliyetçiliği bir ideoloji olarak kabul etmektedir. İdeolojik görüşlerin tamamen epistemik olmadığı bilindiği için (Honderich, 1995:392), iktisadi milliyetçiliğin de tarihsel süreçte bazı bölümlerde bilimsellikten uzaklaştığı söylenebilir. Keynes iktisadi sistem içerisindeki ideolojik görüşler hakkında şöyle yazmıştır (Keynes, 1936: 383-384):

“Otorite sahibi çılgınlar, havada sesler duyanlar, deliliklerini birkaç yıl önceki bir akademik kalemşordan damıttıyorlar.”

Çalışmanın ilk bölümünde iktisadi milliyetçiliğin kökeni, geçirdiği tarihsel süreç ve bu süreçte aldığı farklı isimler tartışılacak, ikinci bölümde iktisadi milliyetçilikte yaşanan son değişimler incelenecek ve son bölümde Türkiye’deki iktisadi milliyetçilik geçmişi analiz edilecektir. Çalışma, sistematik bir literatür analizine dayanacaktır.

1. İKTİSADİ MİLLİYETÇİLİĞİN KÖKENLERİ

İktisadi milliyetçiliğin kökeni incelendiğinde üzerinde durulması gereken ilk nokta merkantilizm gerçeğidir. On sekizinci yüzyılın ortalarında Britanya dünyanın en büyük ticaret ülkesiydi. Üreticiler çok çeşitli tekstil ürünleri ve hırdavat ihraç ediyordu. Londralı zengin tüccarlar tropikal mallar ithal ediyor, daha mütevazı taşralı tüccarlar ise Baltık kerestesi ve tahıl ticareti yapıyordu. Ne var ki bu dönemden yaklaşık iki yüzyıl önce İngiltere, Avrupa çapında ağır yünlü kumaşlar ihraç eden ekonomik açıdan durgun bir ülkeydi. 1750'den sonraki bir buçuk yüzyıl boyunca İngiliz firmaları ve İngiliz yatırımcılar, tamamen küreselleşmiş bir ticaret

dünyası yaratan sanayi devrimi teknolojisinde ve politika değişikliğinde liderlik sağladılar (Harley, 2002). On sekizinci yüzyılın sonlarında, birkaç kilit endüstrideki İngiliz firmaları, diğer ülkelerdeki satıcılara karşı teknolojik üstünlük geliştirdi. İngiliz firmalarının üstün teknolojiyi benimsemeleri fiyatların düşmesine neden oldu ve bu firmalar ticaret pazarlarını ele geçirdi. Britanya, sanayi devriminin getirmiş olduğu avantajı verimli biçimde kullandı. Bu dönem, merkantilizmin de önem kazandığı bir dönem oldu.

On sekizinci yüzyıl merkantilizmi fikir ve politikaların karmaşık bir karışımıydı. Bu dönemde alkollü içkiler, tütün, çay ve şekere ilişkin vergiler tüketim vergilerini tamamlıyordu ve hükümet gelirin yaklaşık dörtte birini sağlıyordu (Brewer, 1988). Merkantilizmin benimsenmesi ve yükselmesi ile ulus-devletlerin önemi artmıştı. Dolayısıyla bu dönemde ülkelerin gücü altın ve diğer değerli madenler ile ölçülmeye başlanmıştı. Bu sebeple özellikle sanayi devrimi ile güçlenen ülkeler önderliğinde başlayan sömürgecilik sonucunda korumacılık politikaları da önem kazanmıştı. İhracatın iktisadi büyüme ve milli gelirdeki artışın temel belirleyicisi olduğunun kabul edildiği bu dönem ucuz hammadde ihtiyacı ve arayışını da beraberinde getirmiştir.

Devleti yöneten aristokrat sınıfın ilgi odağı olan tarımsal üretim, yurtiçindeki fiyatlar düşük kaldığında ihracat ödülleri ve dış ticarete gümrük vergileri ile korunmuştu. Gümrük, İngiliz tekstil imalatçılarını İrlanda keteninden ve Hint pamuğundan, demir ustalarını ucuz İsveç demirinden ve daha pek çok şeyden korumuştur. Adam Smith, bu politika hakkında Ulusların Zenginliği kitabında aşağıdaki cümleyi kurmuştur (Smith, 1778:626):

“ Bütün bu ticari sistemin planlayıcılarının kim olduğunu belirlemek çok zor olamaz: çıkarları tamamen göz ardı edilen tüketiciler değil, aksine çıkarları ile çok yakından ilgilenilen üreticiler.”

Bu dönemin yöneticileri Adam Smith ve onun gibi düşünen bazı diğer insanların sert eleştirilerine maruz kalmış ve temel felsefeyi değiştirmeden politikalarda basitleşme ve rasyonelleşme yoluna gitmişlerdir. Napolyon Savaşlarının finansmanı için gereken gelirin sağlanma zorunluluğu ile karşı karşıya kalındığında ise bu rasyonel politikalardan mecburen vazgeçilmiştir (Harley, 2004:15). İlgili dönemde bir baskı aleti olarak görülen gelir vergisi, barışla beraber kaldırılmış ancak diğer vergiler savaş finansmanı için devam ettirilmiş ve gelirler ve çıkarların korunması vergi politikasının temel amacı olmayı sürdürmüştür.

Britanya parlamentosu, savaş sonrasında tahıl fiyatlarındaki keskin düşüşler ile mücadele etmek için koruyucu mısır yasalarını devreye sokmuş, savaş zamanı keresteye uygulanan yüksek

vergiler ile hem gelirleri artırmış hem de imparatorluk sınırları içerisindeki kereste üreticileri lehine güçlü bir korumacılık sağlamıştır. Fransız Devriminin dünyadaki milliyetçi görüşleri körüklediği kabul edilirse, bu dönemdeki iktisadi milliyetçilik ve korumacılığın aristokrat ve seçkin kişilere hitap etme sebebi anlaşılabilir. Vergi yapısının rasyonelleştirilmesi girişimi, istenmeyen ve korumacılık sağlayamayan vergilerin kaldırılması ile 1820'lerde tekrar başlamış ancak tarihler 1840'ı gösterirken dahi tamamlanamamıştır. Vergiler yolu ile üreticileri koruma davranışı serbest ticarete geçişin arifesinde dahi devam etmiş ve İngilizleri korumuştur (Davis, 1966). Tarife, hayvan ve et ithalatına ilişkin yasaklarını, Cornwall madenlerinde veya kiliselerde kullanılacak kerestelerde 80 kat ek indirimleri, kömür ve yün ürünlerinde ihracat vergisi düzenlemelerini ve 2000'in üzerindeki üründe ithalat vergilerini içererek kapsamlı bir düzenleme olarak görülmüştür. Bu vergi düzenlemesindeki 721 ürünün sadece 17'sinden alınan vergi, toplam vergi gelirlerinin %94,5'ini oluşturmuştur (Parlamento Belgeleri, 1840:102). Bu yönüyle tüm korumacılık çabalarına rağmen gereksiz vergilerin varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Merkantilizmin yayıldığı dönemde kolonileşme ve sömürgecilik de başlamıştır. Sömürgeci ülkeler sanayi devriminin yarattığı avantajı kullanarak ulaştıkları topraklardaki yerli toplumları yerinden etmiş ve özellikle madenleri işletmek için köleleştirmiştir. Hollandalılar Baharat Adaları'nı, İngilizler ise Hindistan'ı sömürgeleştirmiştir. Kolonileşme sonucunda kıymetli ve değerli madenler Batılı ülkelere akmaya başlamış ve böylece korumacılık düşüncesi güçlenmiştir. Süreç, imparatorluklar dışı ticaretin kısıtlanması ile devam etmiştir. Kısacası, merkantilizmin ortaya çıkması ile korumacılık politikası da dikkat çekmeye başlamıştır.

On sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda öne çıkan otarşi kavramı da iktisadi korumacılık ideolojisini desteklemiştir. Antik Yunancada otarşi (αὐτάρκεια), "kendi" anlamındaki αὐτο- öneki ve "yetmek" anlamındaki ἀρκέω kelimelerinin birleşimi ile oluşmuştur. İktisadi açıdan otarşi,

- Piyasaları
- Doğal kaynakları
- Ülke içinde işgücünü
- Yerli ve milli unsurları koruma amacı güden yayılımcılıktan (ekspansiyonizm) veya
- Uluslararası piyasalardan çekilme ile sağlanır (Heywood,2003).

Ülkelerin özellikle kurulma ve gelişme aşamalarında uyguladığı otarşik önlemler, iktisadi milliyetçilik ve koruyuculuğu beslemektedir. Fichte ve Müller tarafından temsil edilen, katı

otarşik uygulamaya dayalı iktisadi milliyetçiliğin, günümüzde az destek bulduğunu belirtmek gerekir. Katı otarşik sistemde merkezi planlama fazlasıyla önemlidir (Gray, 2003). 1812’de yayımlanan Vom Papiergelde eserinde Müller merkantilizmi sert sözlerle eleştirmiştir (Müller, 1812:31) :

“ Metallerde sahip olanlar, tam da sahip oldukları evrensel geçerlilik nedeniyle, bu metaller tüm Avrupa’da aynı konumu ve gücü elde ettiğinden, yakın olana, komşuya, anavatana ve ulusal olana olan tercih giderek ortadan kalktı. Bu da evrensel devlet, insanlık, kozmopolitizm, hayırseverlik gibi yüzeysel kavramların her yere yerleşmesine olanak sağladı. ”

Müller’in burada bahsettiği metaller, altına bağlı metal paralardır. Ona göre metalik para yalnızca daha yakın topluluk ve ulus bağlarından yabancılaşmanın belirtisi değil, aynı zamanda bu yabancılaşmanın nedenidir ve "insanlık" ve "kozmpolitizm" gibi "soyut" kavramların yolunu açmıştır. Kâğıt paranın ise bu ‘problemlili durumun’ panzehiri olduğunu savunmuştur. Aynı makalesinin bir başka bölümünde Müller fikrini savunmaya devam etmiştir (Müller, 1812:33-34) :

“Komşuluk ve iyi niyetle ilgili ulusal işlemler, kâğıt parayla çözümlidir. Bu makalenin gücü yalnızca bu komşu ve ulusal birliğin yakınlığından ve ona duyulan itibardan kaynaklanmaktadır.

Açıkça görüldüğü üzere Müller sıkı bir korumacılık ve gelenekselcilik savunucusu olmuştur. Bu, katı otarşik sistem olarak da bilinmektedir. Müller, serbest piyasa ekonomisinin ulusların vatandaşlık bilincini yitirmelerine yol açacağını savunmuştur. Dünya vatandaşlığı düşüncesi milli duygulara zarar verebileceğine inanan Müller, ticarete atfettiği sosyolojik anlamı para için de düşünerek, paranın sadece mübadele aracı olarak iktisadi bir fonksiyona sahip olmadığını, aynı zamanda vatandaşları birbirine bağlayan sosyal bir fonksiyonu da yerine getirdiğine inanmıştır. Müller’in ulusal kimlikleri korumak için otarşinin gerekli olduğu argümanı, abartılı gibi gözükse de uluslararası ekonomik etkileşimlerin, ulusal sosyal bağları zayıflattığı ve milli kültürü erozyona uğrattığı görüşü, günümüzde birçok iktisadi milliyetçinin ilgisini çekmektedir.

Benzer biçimde Fichte’ye göre para, milli beraberliğin önemli bir sembolüdür. Kâğıt para ulusal topluluğu üretir ; bu fiat para ürettiği dolaşım ve sembolik değiş tokuşlarla birlikte, ulusal halkı bütünsel bir topluluk halinde birleştiren gerekli tek bağı oluşturur. Bu, ırk, dini inanç, sınıf vb. ne olursa olsun, ekonomik mübadelelere katılan herkesi ulusal topluluğa dahil eden, prensip olarak ayrımcı olmayan bir teoridir (Fichte, 1845).

Korumacılık, ABD'nin iktisadi gelişiminin de kilit noktalarından biri olmuştur. Sanayi Devriminden sonra merkantilizmin de güçlenmesi ile önemli hale gelen iktisadi milliyetçilik dönemin ABD Hazine Bakanı Alexander Hamilton'un 1791'de Temsilciler Meclisi'ne sunduğu "İmalat Üzerine Rapor" çalışması ile adeta sistematik hale gelmiştir. Buna göre ABD'nin küresel hakimiyeti için devletin iktisadi sistemi kontrol etmesi ve iktisadi korumacılık elzemdir(Yiğenoğlu,2016:20).

İktisadi milliyetçilik üzerine çalışan bir başka önemli bilim insanı bebek endüstri tezinin mucidi Friedrich List'tir. List'in bebek endüstri tezinin kaynağı, özellikle sanayileşme sürecinde olan bir emek-yoğun ülkenin, teknoloji-yoğun ülkeler ile rekabet edebilecek düzeye gelene dek sıkı bir iktisadi milliyetçilik ve korumacılık sürecinden geçmesi gerektiği görüşüne dayanmaktadır (Erkişi, 2017:828). List'e göre iktisadi korumacılık ulusal gücün, refahın ve ülke itibarının artırılması için gereklidir. List, fayda maksimizasyonu yolu ile toplum refahının da maksimum olacağını savunan liberal düşüncüyü eleştirmiş ve liberal akımın ulusların merkezi rolünü ihmal ettiğini vurgulamıştır. Ulus ve milliyet, onun için birey ile tüm dünyayı birbirine bağlayan bir köprüdür.

James Buchanan da ulusu, dış politik manipülasyonlarından koruduğu ve ulusal stratejik özerkliği güçlendirdiği gerekçesiyle, bir dereceye kadar otarşik iktisat politikalarını desteklemiştir.

Ünlü Britanyalı iktisatçı J.M. Keynes'in iktisadi milliyetçilik üzerine görüşleri son derece önemlidir. Heilperim'e göre fikirleri iki ayrı döneme ayrılabilir (Heilperim, 1960):

- İlk dönem (1923'e kadar) "Para Reformu Üzerine El Kitabı", buna göre İngiliz hükümeti amacı ticaretin, fiyatlar genel düzeyinin ve istihdamın istikrarlı olmasını sağlamak olmalıdır. Altın rezervi 'en önemli' faktörlerden biri değildir ve Keynes'in tam ifadesine göre altının para birimi olarak kullanılmaması gerekmektedir. Serbest ticaret elzemdir ve korumacılık ekonomiye zarar verecektir.
- 1923-1943 döneminde ise Keynes iktisadi korumacılığın gerekli olabileceği görüşünü benimsemiştir. Keynes'e göre korumacılık bir ülke için ihracat fazlası oluşturarak ülkenin büyümesine katkı sağlar ancak aynı durum bir bütün olarak dünya ekonomisi için geçerli değildir, yani ülke özelinde ekonomik yalıtım faydalı olabilir.

Keynes'in, 1933'te yayınlanan "Ulusal Özyeterlilik" (National Self-Sufficiency) adlı makalesinde, otarşi ile ilgili fikirlerinin Fitch'e'nin fikirleri ile benzerlik arz ettiği görülmektedir.

Keynes makalesinde ulusal iktisadi planlamanın etkili olabilmesi için belirli bir dereceye kadar otarşiyeye ihtiyaç duyulduğunu ileri sürmüştür.

Keynes aynı makalesinde iktisadi milliyetçiliğin başarısının önünde üç temel tehlike gördüğünü belirtmiştir. Bu tehlikeler aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Keynes, 1933) :

- İlk tehlikesi, doktrinin eskiyi tamamen unutturabileceğine ilişkin şüphelerdir. Halkın onayını kazanan doktrin ile eylemlerin uyumlu olması kolay olmayacaktır. Deneyisel bir toplumun, güvenli bir şekilde hayatta kalabilmesi için, eski yerleşik bir toplumdan çok daha verimli olması gerekir.
- İkinci tehlike, aceleci davranmaktır. Keynes bu fikrini acırlarken Paul Valery'den önemli bir alıntı kullanmıştır:

"Siyasi çatışmalar insanların önemli meseleler ile acil meseleler arasındaki ayrım duygusunu bozar ve onları rahatsız eder."

Keynes'e göre bir toplumun ekonomik dönüşümü yavaş yavaş gerçekleşebilir. O, iktisadi milliyetçiliğin ve otarşik düzenin ani biçimde olmasını değil, laik temeller üzerinde temellenmesini savunmuştur. Bu, her şeyden önce, daha fazla ulusal kendi kendine yeterliliğe ve planlı bir iç ekonomiye geçiş için doğrudur. Çünkü ekonomik süreçlerin doğasında zamana bağlı olmak vardır. Hızlı bir geçiş, zenginliğin saf şekilde yok olmasına yol açacak ve yeni durum, başlangıçtan kötü olacaktır. Bu, büyük bir itibarsızlığı da beraberinde getirecektir.

- Keynes'e göre üçüncü tehlike otarşiyeyi ve iktisadi milliyetçiliği savunanların hoşgörüsüzlüğü ve yapıcı eleştirileri dahi bastırmak istemeleridir. Korumacılık yanlısı siyasetçilerin rakiplerini ikna edemediğini ancak düşürmeyi başardıklarını ifade eden Keynes, iktisadi düşüncelerin kanunlar gibi kabul edilmesinin ve aksini iddia edenlerin ötekileştirilmesinin bu teorileri fosilleştireceğini ve akıllı felce uğratabileceğini savunmuştur.

Keynes'in çalışmalarının popüler hale gelmeye başladığı dönemde Naziler Almanya'da hakimiyetlerini güçlendiriyordu. Bu döneme tanık olan Amerikalı bilim insanı Louis L. Snyder'e göre iktisadi milliyetçilik tarihi, siyasi ve kültürel milliyetçilik ile paralel geçmişe sahiptir. Snyder, Nazilerin kültürel milliyetçiliğinin yükselişi ile iktisadi milliyetçiliğin yayılması arasında da paralellik olduğunu savunmuştur (Snyder,1932). Bu dönem Naziler, Müller'in çalışmada bahsedilmiş eserlerinden yola çıkarak koruyucu politikalar geliştirmiştir.

19. yüzyılda Britanyalı siyasetçiler ve karar vericiler genelde iktisadi korumacılık uygulamayı savunmuş olsalar da belli başlı sebepler ile serbest ticareti savunanlar da olmuştur. Bu karar vericilerin savunduğu doktrin bugün liberal iktisadi milliyetçilik olarak bilinmektedir. Semmel'e göre İngiliz siyasetçilerin serbest ticaret lehine yaptıkları düzenlemeler, liberalizasyonun getirdiği refah anlayışından değil, İngiltere'nin uluslararası hakimiyetini pekiştirecek bir üretim tekeli olabilme ihtimalinden kaynaklanmıştır (Semmel,1993). İngiliz milletvekili Joseph Hume, İngiltere'nin özellikle mısır ticaretinde dünyada tekel konumuna gelebileceği düşüncesi ile serbest ticareti savunmuştur (Erkişi,2017:832).

İktisadi milliyetçilikle ilgili 1945 öncesinde Lewis Lorwin ve Oskar Lange gibi bilim insanlarının önemli çalışmaları bulunmaktadır. Oskar Lange, merkezi planlama ve korumacılığa dayanan sosyalist bir iktisadi model tasarlamıştır. 1936 yılında yayımlanan 'On The Economic Theory of Socialism' kitabında önemli önerilerde bulunmuştur:

- Sosyalizmin ve Marksizmin iktisadi planlamasında piyasa araçları, bilhassa neoklasik fiyatlandırma teorisinin, kullanılmalıdır.
- Merkezi planlama kurulu aracılığı ile ticaret düzenlenmeli, serbest piyasa ekonomisi bırakılmalıdır. Fiyatlar, üretici ve tüketicileri koruyacak şekilde 'deneme-yanılma' yöntemi ile belirlenmelidir.
- Bu kurul devlet fabrikalarında üretilen ürünler için bir fiyat seçmeli, bu fiyatın sonucunda talep dikkate alınarak kıtlık veya bolluğa (üreticilerin mallarını satamaması) yol açmayacak doğru fiyata doğru gidilmelidir.
- Lange'ye göre, piyasa mekanizmasının bu tür bir simülasyonu, arz ve talebi etkili bir şekilde yönetebilecek kapasitede olacaktır.

Lange, bu fikrin kullanılmasıyla devlet tarafından yönetilen bir ekonominin en az kapitalist veya özel piyasa ekonomisi kadar verimli olacağını iddia etmiştir. Çalışmaları piyasa sosyalizminin önemli mihenk taşlarından biri olarak görülmektedir. Lewis Lorwin benzer biçimde tüm kariyeri boyunca iktisadi korumacılık ve planlamacılığın temsilcisi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden inşası için Marshall Planı'nın taslağını hazırlayan bilim insanlarından olmuştur (Storrs, 2012).

İktisadi milliyetçilik ve korumacılık kavramının 21. yüzyılda geçirmiş olduğu bazı önemli değişimler bir sonraki bölümde incelenecektir. Bu bölümde yapılan literatür taramasına göre iktisadi milliyetçilik için aşağıdaki 4 önemli çıkarıma ulaşılır:

- İktisadi milliyetçilik, siyasi milliyetçiliğin özel bir boyutudur. Bu sebeple iktisat teorisi yoluyla kâfi derecede incelenememektedir
- Genel anlamda milliyetçilik gibi, iktisadi milliyetçilik de fikir veya doktrin olarak yeterince kavramsallaşamamıştır zira milliyetçilik aynı zamanda-bütünleştirici veya ayrılıkçı- bir siyasi eylemdir.
- Belirli bir iktisadi korumacılık doktrinini benimsemek, ilgili toplumun hafızasına ve tarihsel(hem vatandaşlar hem de ülkeler arası) patikasına bağlı olarak dış entegrasyonu ve endüstriyel örgütlenmeyi kolaylaştırabilir veya engelleyebilir.
- İktisadi ideoloji ve siyasi eylem olarak milliyetçilik, belirli ulusal, ekonomik, siyasi ve kültürel sistemler içinde gerçekleşir.

2. İKTİSADİ MİLLİYETÇİLİĞİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

İktisadi milliyetçilik 1990'lı yılların başlaması ile bazı değişimlere uğramıştır. Çağdaş siyasi tartışmalarda, ekonomik milliyetçilik yaygın olarak ekonomik liberalizme ve küreselleşmeye karşı çıkan, modası geçmiş, ancak hala çok canlı bir ekonomik doktrin ve politika yaklaşımı olarak görülmektedir.

Gill ve Law (1988), iktisadi milliyetçiliğin 20. yüzyıldaki haliyle uluslararası ekonomi politığının önemli bir yönü olduğunu vurgulamıştır. Uluslararası rekabet yapısı gereği uzlaşmacı değil çatışmalıdır. Bu rekabeti kazanabilmenin tek yolu güçlü olmaktır. Bu güçten mahrum olmak, ülke içinde anarşiyi beraberinde getirecektir. Bu sebeple devletin merkezi gücü fazla olmalı ve toplumun (burada ülke vatandaşlarının) çıkarı gözetilmelidir. İktisadi alanda uluslararası işbirlikleri yalnızca kendi kendine yetebilen ülkeler arasında olursa faydalıdır, aksi halde korumacılık uygulanmalıdır (Gil,1988).

19. yüzyılda liberal iktisat politikaları savunucularının çoğu, esasında bu politikaların ulusal kimlikleri güçlendirdiğine, ulusun refahını ve devletin iktidarını arttırdığına inanan milliyetçilerdi. İktisadi milliyetçiliğin bugün de devam eden bu etkisi yalnızca liberal iktisat politikası karşıtları arasında değil, liberalizasyon karşıtları arasında da görülebilmektedir. ABD'nin ticaret ve yatırımlarda liberalizasyonu teşvik etme konusundaki gayreti buna örnek gösterilebilir. Öte yandan bilindiği gibi ABD, özellikle emek piyasasında sıkı bir korumacılık taraftarıdır. Yani geçmişte iktisadi liberalizasyonun karşıtı olarak kabul edilen iktisadi milliyetçilik, bugün liberal düşünce yanlılarının arasında da kabul görebilmektedir.

Yine de iktisadi milliyetçiliğin, korumacılığın modern şekli olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlere göre korumacılık, sermaye ve emeğin serbest dolaşımını yerli ve

milli unsurları korumak için engelleyebilir. Benzer biçimde iktisadi milliyetçiler de küreselleşmenin yerli ve milli unsurlara yönelik iktisadi, sosyal ve kültürel problemler oluşturabileceğini savunmaktadır (Cooper, 2007:4).

Pickel (2005) modern iktisadi milliyetçiliğin analitik çerçevesini incelemiştir. Buna göre bugünün iktisadi milliyetçiliği politik ve kültürel milliyetçilik ile paraleldir. İktisadi korumacılık politik bir aksiyondur ve yerli ve milli unsurları bütünleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu korumacılık yapısal bir sistem ile ideolojik bir doktrine de dönüşebilir (Pickel, 2005:12).

Bugün iktisadi milliyetçiliğin pür çıkar temelli olduğunu savunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birinde Walter ve Sen (2009) iktisadi milliyetçiliğin önce devletin menfaatine dayalı olarak planlandığını ve bu planın sektörel, teknolojik ve iktisadi kazanç ile ilişkili olduğunu savunmuştur. Korumacılıkta önce stratejik önem arz eden savunma sanayii öne çıkmakta ve ardından yüksek teknolojik ürünler gelmektedir. Teknolojik ürünler pozitif dışsallıklar oluşturmaktadır ve bu sebeple yerli ve milli teknolojinin gelişmesi önemlidir (Walter ve Sen, 2009:61-66).

20. ve 21. yüzyılda iktisadi milliyetçilik açısından önemli gelişmeler olmuştur:

- 20.yy'da Asya ülkelerine bakıldığında 1997 mali krizlerinden sonra liberal politikaların terk edilerek korumacı politikalara yönelik genel bir anlayış olduğu söylenebilir.
- Japon sanayi sisteminin öne çıkan ve belirleyici özelliği iktisadi korumacılık olmuştur. Benzer biçimde, Koreliler Japonya'dan çok şey öğrendiler ve gerçekten de daha da güçlü bir iktisadi milliyetçilik anlayışı belirlemişlerdir.
- Hindistan geleneksel olarak liberal olmayan bir ülke olsa da 90'ların başında liberalleşme programı başlatmış ancak 1998'de iktidar değişikliği ile iktisadi milliyetçilik anlayışına geri dönmüştür.
- Rusya'da da kapitalistleşme sürecinden sonra yaşanan iktisadi bunalım, korumacılık düşüncesinin yayılmasını sağlamıştır.

2.1 2008 Krizinin İktisadi Milliyetçiliğe Etkisi

2008 finans krizi ABD başta olmak üzere dünyanın pek çok ekonomisine ciddi zararlar vermiştir. Küresel hüviyetli kriz, özellikle serbest ticarete duyulan güveni sarmış ve iktisadi milliyetçilik-korumacılık kavramlarının tekrar gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bugün krizin nedenleri üzerine fazlaca araştırma varken, krizin iktisadi milliyetçilik ve korumacılık üzerindeki etkisi yeterince incelenmemiştir (Yiğenoğlu,2016:33). Lehman Brothers gibi büyük

ve önemli bankaların iflası ile sonuçlanan süreçte devletin krize yoğun müdahale etmesi yönünde baskın görüş hâkim olmuştur. Nitekim faiz indirimleri ile başlayan müdahale niceliksel genişleme ile devam etmiştir.

Bu dönemde sadece iktisadi değil, siyasal ve politik milliyetçilik hareketinde de canlanma yaşanmıştır. Bu tarihte ilk kez yaşanan bir hadise değildir. Nitekim, 1929 iktisadi bunalımından sonra Avrupa’da başlayan faşizm akımı bunun güzel bir örneğidir. Korkut Boratav (2015), Avusturya’dan kaçarak Brezilya’ya yerleşen Yahudi kökenli bir aileden gelen Michael Löwy’nin Avrupa Aşırı Sağ Üzerine On Tez isimli çalışmasından yola çıkarak kaleme aldığı önemli yazıda Büyük Buhranın aşırı sağın evrimi üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır (Boratav,2015). İkinci dünya savaşından sonra Naziler ’in iktidara gelme sürecinde yine iktisadi krizin etkisi bulunmaktadır. 2008 krizinden sonra da özellikle Yunanistan, Ukrayna ve Makedonya gibi ülkelerde sağcı, hatta Neonazi denebilecek siyasi partiler popüler hale gelmiş, Fransa, Avusturya ve Almanya’da aşırı sağ ideolojiye sahip siyasi partiler seçimlerde oylarını ciddi anlamda yükseltmiş ve parlamentolarda söz hakkına sahip olmuştur (Aksoy, 2017).

Krizden kurtulmak için ABD iktisadi korumacılık politikasını benimsemiştir. Kriz sonrası uygulanan bu korumacı-milliyetçi politikalar yeni merkantilizm olarak yorumlanmıştır (Yiğenoğlu,2016:33). Krizin ortaya çıktığı Kasım 2008 ile şiddetli etkilerini gösterdiği Aralık 2009 arasında dünyada iktisadi milliyetçiliğin artışı nicelik olarak gösterilebilir:

Tablo 1.1. Küresel Krizde Korumacılık

(Kasım 2008- Aralık 2009)	Alınan Toplam Önlem Sayısı	Sıfır- Nötr Korumacı Önlemler	Korumacı Önlemler	Etkilenen Sektör Sayısı	Etkilenen Ticaret Ortağı Sayısı
G8	207	21	186	51	179
G20	446	56	390	58	196
Euro Bölgesi	27	4	23	14	118

Kaynak: (Kalaycı, 2011:75)

Tablo 1, açık biçimde kriz sonrası iktisadi milliyetçilik ve korumacılığın popüler hale geldiğini göstermektedir. İktisadi milliyetçiliğin bugün de devam eden bu etkisi yalnızca liberal iktisat politikası karşıtları arasında değil, liberalizasyon karşıtları arasında da görülebilmektedir. ABD'nin ticaret ve yatırımlarda liberalizasyonu teşvik etme konusundaki gayreti buna örnek gösterilebilir. Öte yandan bilindiği gibi ABD, özellikle emek piyasasında sıkı bir korumacılık

tarafıdır. Yani geçmişte iktisadi liberalizasyonun karşıtı olarak kabul edilen iktisadi milliyetçilik, bugün liberal düşünce yanlılarının arasında da kabul görebilmektedir.

Bu durum, iktisadi milliyetçilik kavramının özellikle kriz sonrası yaşadığı evrimi göstermektedir. Ülkeler, amacı sağlam inşa edilmiş bir iktisadi enternasyonalizm içinde özerlik aramaktadır. Dünyadan soyutlama değil, dünya ile iç içe olarak milli değerleri doğru model içinde geliştirmek ve rekabetçi olmak savunulur.

Sonuç olarak, 21.yüzyılda iktisadi milliyetçilik liberal ve küreselleşmiş bir dünyada, ulusal çıkarlar temelinde, ülkenin refahını, gücünü, özyeterliliğini ve özerkliğini korumak ve geliştirmek gibi iktisadi politik hedeflerin yanısıra; bu unsurlar ile karşılıklı etkileşim içinde olan ortak bir kültür, vatandaşlık aidiyeti ve ulusal kimlikler gibi sosyolojik unsurları da kavrayan, dolayısıyla iktisadi sistematik bir teori ile sınırlanamayacak bir ideoloji olarak ifade edilebilir (Erkişi,2017:836).

3. TÜRKİYE’DE İKTİSADİ MİLLİYETÇİLİK ve KORUMACILIK

Türkiye, henüz yeni kurulmuş bir cumhuriyet olarak 20.yüzyılın başından itibaren iktisadi korumacılığı uygulamıştır. Sanayileşmeye çalışan bir ülke olarak bebek endüstri tezini benimsemiş ve 1920’lerin ikinci yarısından itibaren ve ağırlıklı olarak da 1930’larda peş peşe düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Gümrük vergileri yükseltilmiş, ithalatta Teşvik-i Sanayi Kanunu, Sanayi Planları uygulamaya konmuş, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmış ve ithalat kotaya bağlanmıştır.

Türkiye, emek yoğun bir ülke olarak tarımsal ürünler ihraç etmiş ancak elde ettiği gelir temel tüketim mallarının ithaline yetmemiştir. Bu durum otarşik bir sanayileşme politikasını kaçınılmaz kılmıştır (Uysal, 2004:43). Bu dönemde korumacılığa geçişin temel sebepleri özetlenebilir:

- Büyük Buhranın patlat vermesi ile yalnızca ABD’de değil, tüm dünyada farklı şekillerde hissedilen etkisi
- Özel teşebbüslerin ve yabancı sermayenin ülkenin iktisadi çıkarlarına tam olarak hizmet edememesi
- Tarımsal ihracat getirisinin azalması, dövizdeki yükseliş
- Savunma sanayiinin mutlaka geliştirilmesi gerektiği gerçeği
- Lozan antlaşmasının gümrük tarifeleri üzerindeki düzenlemeleri sonucu yabancı malların ülkede baskın hale gelmesi

- Teşvik-i Sanayi Kanununun istenen başarıyı gösterememiş olması
- Üretim maliyetlerindeki yükseliş

Korumacılığa geçiş ile vergi politikasında da değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Burada temel amaç, korumacılık için gerekli kamu kaynağının finanse edilmesi olmuştur. Bu amaçla bugün olağanüstü vergiler olarak adlandırılan vergiler uygulanmıştır (Saraçoğlu, 2009:136). Bu dönem içerisinde dolaysız vergilerin payı 6-7 senede (1930-1936) %26'dan %53'e yükselmiştir (Saraçoğlu, 2009:140). Karşılığında sanayinin GSYİH içindeki payı 1930-1939 yılları arasında %9,2'den, %15,4'e yükselmiştir. Bu yükseliş katma değerli üretime de yansımış ve katma sanayi sektörü katma değeri yükselmiştir.

Gürkan (2006) korumacılık döneminde uygulanan iktisadi politikaları özetlemiştir (Gürkan, 2006:138):

- Hane halkının temel gıdalara yeterince ve ucuz biçimde ulaşabilmeleri amaçlanmıştır.
- Yerli sanayinin korunması için tarifeler ve denetimler uygulanmıştır.
- Yabancı sermaye üzerinde kısıtlama ve denetim artırılmıştır.
- Kamunun iç piyasalar üzerindeki denetimi artırılmıştır.
- Tekstil sektöründe ve şeker üretiminde devlet ağırlığı yaşanmıştır.
- Faizler ve sınai ürün fiyatları devletçe belirlenmiştir.
- Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşlar ile sanayi ve madencilik alanlarında canlanma hedeflenmiştir.
- Özel sektör tamamen göz ardı edilmemiş, Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan faydalanmaya devam etmiştir.
- İthal ikamesi stratejisi benimsenerek, dış açıkla mücadele edilmiştir.

Bu politikalar sonucunda korumacılık dönemindeki iktisadi gelişmeler aşağıdaki gibi olmuştur (Uysal,2004:43-44):

- 1927 yılında %4,9 olan işlenen toprak oranı, 1940 yılına gelindiğinde %12,3'e yükselmiştir.
- Topraksız köylülerin pek çoğu toprak sahibi olmuştur.
- Yabancı kurumlar millileştirilmiştir.

- Devletçi yapı kurumsal hale dönüştürülmüştür.
- Tarımsal piyasalarda denetim sağlanmıştır.
- Yerli sanayiinde gelişim sağlanmıştır.
- Devlet işletmeleri piyasalara egemen olmuştur. Bu işletmeler daha çok şeker pancarı ve pamuk gibi hammaddeler kullanan işletmelerdir.
- Devlet, ulaşım ve maden sektörlerinde girişimlerde bulunmuş, kara ve deniz ulaşımında gelişim sağlanmıştır.
- Gelişmelere rağmen ticaret hadleri tarım aleyhine gelişmiştir.

Devletçilik ve korumacılık döneminin önemli bir başka gelişmesi, uygulanmaya başlanan kalkınma planlarıdır. Bu dönem Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma planları tasarlanmıştır. Birinci planda yirmi fabrika kurulması amaçlanmıştır. Bu planda cam çimento, seramik, dokuma, kimya gibi sanayi dallarını kapsayan esaslar belirlenmiştir. Etibank ve Sümerbank, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başarılı sonuçlarından olmuştur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da benzer amaçlar taşımıştır. İlk plandan farklı olarak bu kez 100'den fazla fabrikanın kurulması ve bu fabrikaların kimya, makine, gıda, madencilik, denizcilik gibi sektörlerde hizmet etmesi amaçlanmıştır (İnan, 1973:5). Ne var ki bu plan dışsal bazı faktörler sebebiyle (Avrupa'da yükselen savaş, küresel ilişkilerin bozulması, siyasal istikrarsızlık) uygulanamamıştır. Yine de iktisadi milliyetçiliğin uygulandığı bu dönemde pek çok yabancı şirket millileştirilmiş ve sanayileşmenin temel gerekliliği olan ulaşım kalitesi (kara ve demir yolu) artırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye savaşa girmemesine rağmen iktisadi açıdan zor bir süreç yaşamıştır. Bu zor süreç özellikle dış ticarete etkili olmuştur. Türkiye'nin fazlaca ticaret yaptığı ülkelerin savaşta yer alması ihracat ve ithalat hacmini daraltmıştır. Bu dönem korumacılık stratejisi yerini karma ekonomiye bırakmıştır. Yine de devlet olağanüstü yetkilerini kullanarak özel kesim üzerindeki kontrolünü artırmış, aşırı korumacılık uygulayarak ülkeyi dünyadan izole hale getirmeye çalışmış, devamında katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine belirlenen fiyatlar üzerinden el koyma dönemi başlamıştır (Doğan,2015:86). Türkiye ekonomi tarihine damgasını vurmuş olan Varlık Vergisi de bu dönem uygulanmıştır. 50'li yıllarda ise karma ekonomiye yöneliş artmıştır. Bu dönemde liberal ekonomi politikaları kabul edilmiş ve dış ticarete kontroller devam etmiştir. Bu dönemi yine 1960-1980 arasındaki planlı kalkınma dönemi izlemiştir. 1960-1980 yılları arasında dört adet Kalkınma Planı tasarlanmış ve iktisadi korumacılık ve milliyetçilik tekrar güç kazanmıştır.

24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye korumacılık ve iktisadi milliyetçilik anlayışından, liberal ekonomik anlayışa geçiş yapmıştır. Bu radikal kararlar ile

- Günlük kur ilanı uygulaması başlamış ve %32,7'lik devalüasyon gerçekleştirilmiş
- Devletin ekonomi üzerindeki etkisi azaltılmış, tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış
- Sübvansiyonlar kaldırılmış
- Dış ticaret serbestleştirilmiş ve yatırım teşvik edilmiş ve
- İthalat liberalize edilmiş, ihracatın artırılması için teşvik sistemi getirilmiştir.

Bu dönemde iktisadi korumacılığı gevşetmeye ve korumacı kuralları kaldırmaya yönelik Türkiye, ithal ikameci korumacı sanayileşme politikasından ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçiş yapmıştır. Böylece Türk sanayisi dünya rekabetine açılmıştır. Bunun sonucu olarak ihracat artmaya ve ihracatın ağırlığı sanayi mallarına kaymaya başlamıştır. 1980'den sonra ihracat büyüklüğünde artışlar kaydedilmiş ancak ithalatın da en az kadar ihracat kadar artması sonucu büyüyen bir dış açık problemi ile karşı karşıya kalmıştır.

2001 krizinin yaşanması ile IMF ile yapılan anlaşma uyarınca dalgalı kur sisteminde karar kılınmış, bankacılık sektöründe yapısal reformların yapılması kararlaştırılmış, kamu finansman dengesinin güçlendirilmesi ve enflasyonu tek haneye indirmek hedeflenmiştir. Gelir dağılımını adil hale getirmek ve şeffaflığı artırmak da program amaçlarında yer almıştır.

Bugün de yerli ve milli söyleminin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Özellikle savunma sanayinde kullanılan bu motto, askeri teknolojiye otarşik bir anlayışı göstermektedir. Öte yandan bugün dünyadan izole bir ülkenin varlığından söz etmek-Kuzey Kore istisnası ile- kolay olmayacaktır. E-ticaretin ve kredi kartı kullanımının yaygınlığı ile hane halkı dahi yurt dışından alışveriş yapabilmektedir. Sermaye kontrollerinin de azaldığı söylenebilir. Buna rağmen son zamanlarda uygulanan bazı politikalar-çoğunlukla Türk Lirasının değerini korumak için-heterodoks müdahaleler ve korumacılık olarak kabul edilebilir.

SONUÇ

İktisadi milliyetçilik, uluslararası ekonomi politığın önemli ilgi alanlarından bir tanesi olarak değerini sürdürmektedir. Uluslararası politik iktisadın tarih boyunca yaşadığı ideolojik çalkantılar göz önüne alınırsa, iktisadi milliyetçilik ve korumacılık kavramının da net bir tanıma sahip olmaması daha iyi anlaşılabilir. Örneğin çok uzun bir dönem iktisadi milliyetçilik ve

korumacılık, liberalizmin karşıtı olarak görülmüştür. Ne var ki tarihsel bazı patikalar sonucunda bugün bu anlayış yerini liberal ama koruyucu politikalara bırakmaya başlamıştır.

Buna rağmen hala ana akım iktisatta ve çağdaş siyasi tartışmalarda, ekonomik milliyetçilik yaygın olarak ekonomik liberalizme ve küreselleşmeye karşı çıkan, modası geçmiş, ancak hala çok canlı bir ekonomik doktrin ve politika yaklaşımı olarak görülmektedir. Politik açıdan bakıldığında ise özellikle merkez sağ iktidarların (yerli ve milli anlayışına sahip iktidarların) iktisadi yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Soğuk Savaş döneminde iktisadi milliyetçilik üzerine daha çok düşünülmüş, liberal olmayan iktisatçılar bu dönemde terimi yabancı yatırımlar, dalgalı kur sistemi ve özerk ekonomi politikalar üzerindeki tarifeler, kotalar, sübvansiyonlar ve kısıtlamalar ile ilgili kullanmışlardır. Milliyetçi teorinin temelini oluşturan yerli sanayiye korumayı amaçlayan ithal ikameci görüşleri Amerikan Hazine Bakanı Alexander Hamilton ortaya atmış, List ise bebek endüstri tezi ile iktisadi milliyetçilik literatürünü beslemiştir.

Bugün gelişmiş olan ülkeler-başta ABD- incelendiğinde, iktisadi milliyetçiliğin pragmatik bir enstrüman olarak kullanıldığı görülebilir. Bu ülkeler gelişmekte ülke statüsündeyken özellikle sanayilerini güçlendirmek için ulusal menfaatleri doğrultusunda iktisadi milliyetçilik ve korumacılık doktrinini kabul ederek otarşik bir düzen kurmaya çalışmıştır. Egemen güç olduktan sonra ise aynı ülkeler bu kez yine ulusal çıkarları doğrultusunda serbest ticareti ve küreselleşmeyi savunmuşlardır. Kısacası burada da uluslararası iş birliğinden ziyade ulusal çıkarların korunduğu görülmektedir.

İktisadi milliyetçilik kavramının 21. yüzyılda yaşadığı ve çalışmamızda belirtilen kavramsal değişimler, onu daha kapsayıcı ve pragmatik bir hale getirmiştir. Bu haliyle iktisadi milliyetçilik artık yalnızca merkez sağ ideolojinin bir enstrümanı ve doktrini değil, ulusal çıkarlara göre şekillenen, farklı haller alabilen, içinde liberalizmi ve serbest ticareti de barındırabilen bir kavramdır.

KAYNAKÇA

Aksoy, E. (30 Ocak 2017). Ekonomik Kriz Karşısında Yükselen Milliyetçilik [Sosyal Demokrat Dergi]. <http://www.sosyaldemokratdergi.org/ertan-aksoy-ekonomik-kriz-karsisinda-yukselen-milliyetcilik/> adresinden edinilmiştir.

Balaam, N.D., ve Bradford, D. (2015). *Uluslararası Ekonomi Politığe Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.

- Boratav, K. (11 Ocak 2015). Avrupa'nın Faşizmleri ve Türkiye [Büro Emekçileri Sendikası]. <https://bes.org.tr/2015/01/11/korkut-boratav-avrupanin-fasizmleri-ve-turkiye-11-01-2015/> adresinden edinilmiştir.
- Brewer, J. (1988). *The Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688-1783*. Cambridge, Mass.
- Britanya Parlamento Kayıtları. (1840). <https://archives.parliament.uk/online-resources/parliamentary-papers/> adresinden edinilmiştir.
- Cooper, Z. (2007). Introduction. Zaki C. (Ed.), *Economic Nationalism* içinde. London: The Smith Institute.
- Davis, R. (1966). The rise of protection in England, 1689-1786. *Economic History Review*, 19, 306-317.
- Doğan, S. (2015). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Erkişi, K. (2017). Uluslararası Politik İktisat Perspektifinde İktisadi Milliyetçiliğin Kavramsal Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 827-837.
- Fichte, J.G. (1845). Der geschlossene Handelsstaat, Simmtliche Werke. Immanuel H. (Ed.). ed. *Immanuel Hermann Fichte*, 387-513.
- Gill, S., ve David L. (1988). *The Global Political Economy, Perspectives, Problems and Policies*. New York, Harvester.
- Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. USA: Princeton Üniversitesi Yayınları.
- Gray, T. (2003). Economic Romanticism: Monetary Nationalism in Johann Gottlieb Fichte And Adam Müller. *Eighteenth-Century Studies*, 36(4), 535-557.
- Gürkan, Ö. (2006). Ekonomik Hayat (Atatürk'lü Yıllar: 1923-1939). *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 133-140.
- Harley, K.C. (2002). Trade: discovery, mercantilism and technology. R. Floud ve P. Johnson (Ed.). *The Cambridge Economic History of Britain since 1700*.
- Heilperin, A. M. (1960). *Studies in Economic Nationalism*, Paris: Librairie Minard.
- Heywood, A. (2003). *Siyasi ideolojiler: Bir Giriş (3. basım)*. Ankara: Adres Yayınları. ISBN 978-975-6201-20-6.
- Honderich, T. (1995). *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford Üniversitesi Yayınları. ISBN 978-0-19-866132-0.
- İnan, A. (1973). *Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Sanayi Planı 1936*. Türk Tarih Kurumu Yayını, Seri:16, Sayı:21, Ankara.

- Kalaycı, İ. (2011). Küresel Finans Krizine Karşı Korumacılık: Bir GFZT Yaklaşımı. *Sayıştay Dergisi*, 83.
- Keynes, J. M. (1933). National Self-Sufficiency. *The Yale Review*, 22(4), 755-769.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf, 09/12/2023.
- Lange, O. (1936). On the Economic Theory of Socialism: Part One. *The Review of Economic Studies*, 4(1), 53-71.
- Müller, A. (1812). Vom Papiergelde. Jakob B. (Ed.). *Ausgewählte Abhandlungen*, Jena: Gustav Fischer, 1921, 31-34.
- Pickel, A. (2005). False Oppositions: Reconceptualizing Economic Nationalism in a Globalizing World, Eric H. ve Andreas P. (Ed.). *Economic Nationalism In A Globalizing World* içinde. USA: Cornell University Press.
- Saraçoğlu, F. (2009). 1930-1939 Döneminde Vergi Politikası. *Maliye Dergisi*, 157, 131-149.
- Semmel, B. (1993). *The Liberal Ideal and the Demons of Empire: Theories of Imperialism from Adam Smith to Lenin*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf (09/12/2023).
- Snyder, L. L. (1932). *Hitlerism : The Iron Fist in Germany*, Kaliforniya Üniversitesi: Mohawk Press. <https://books.google.com/books?id=gjZAAAAIAAJ>
- Storrs, L. R. Y. (2012). *The Second Red Scare and the Unmaking of the New Deal Left*. Princeton University Press.
- Uysal, D. (2004). *IMF Politikaları ve Türkiye*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yiğenoğlu, K. (2016). İktisadi Milliyetçilik ve Artan Korumacılık Eğilimleri: ABD Otomotiv Sektöründe Korumacılığın Ekonomi Polisiği. *JOMELIPS*, 1(2), 17-37.
- Walter, A., ve Gautam, S. (2009). *Analyzing the Global Political Economy*. USA: Princeton University Press.

BRICS ÜLKELERİNDE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ MAL VE HİZMET İHRACATI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Selda Görkey†

ÖZET

Son dönemde, ekonomilerin büyüme dinamiklerinde teknolojinin rolünün giderek artması, bilgi-yoğun üretimin daha önemli hale gelmesine neden olmuştur. Bilgi-yoğun sanayilerin başlıcalarından birini oluşturan Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde (BİT) gerçekleşen ihracat, ekonomilerin ilgili alandaki hem üretimini hem de uluslararası rekabet gücünü temsil ettiğinden teknolojik ilerlemenin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. BRICS ülkeleri, hızlı artış gösteren milli gelirleri ve bol üretim faktörleri ile bilinmekte, bu durumun doğal bir sonucu olarak da yüksek düzeyli ihracatları ile dünya ticaretinde önemli bir yere sahiptirler. Son yıllarda, bu ülkelerden bazıları bilgi-yoğun sektörlerde önemli üretim artışları gerçekleştirmiş, bunun neticesinde de ilgili sektörlerdeki ihracatları yükselme göstermiş olsa da grubun tamamında bu ilerleme hakim değildir. Bu çalışmada, 2000 yılından günümüze BRICS ülkelerinin BİT ihracatı performansları karşılaştırmalı olarak incelenmekte ve konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Betimleyici ve karşılaştırmalı araştırma yöntemlerinden faydalanılan ve konuya ilişkin çeşitli iktisadi göstergelere yer verilen çalışmada BİT ihracatı; BİT mal ihracatı ve BİT hizmet ihracatı ayrımı ile incelenmektedir. Araştırma ile BRICS ülkeleri arasında toplam hizmet ihracatı içinde en yüksek BİT hizmet ihracatının payının diğer ülkelere göre çok büyük bir fark ile Hindistan’da olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Toplam mal ihracatı içinde BİT mal ihracatının payının ise önemli bir fark ile Çin’de olduğuna dikkat çekilmiştir. Çalışmada ayrıca BİT mal ve hizmet ihracatının alt kalemleri bazında incelemelere de yer verilmiştir. Son yirmi yıllık döneme odaklanarak hem ülke bazında hem de grup geneline yönelik değerlendirmeler sunan bu çalışma ile ulaşılan bulgulardan; teknolojik gelişme, bilgi-yoğun üretim ve uluslararası ticaret alanlarındaki politika tasarım süreçlerinde faydalanılabilir.

Anahtar Kelimeler: BİT, BİT İhracatı, ICT, ICT İhracatı, BRICS

Jel Kod: F10, O30, O57

* Bu çalışma 18-19 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen 1. Dış Ticaret Zirvesi kapsamında bildiri olarak sunulmuştur.

† Doçent Doktor, Işık Üniversitesi, İktisat Bölümü, seldagorkey@yahoo.com; selda.gorkey@isikun.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-2760-3667

AN OVERVIEW OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES GOODS AND SERVICES EXPORTS IN BRICS COUNTRIES

ABSTRACT

Recently, the rising role of technology in economic growth dynamics has caused knowledge-intensive production to become more crucial. Exports in Information and Communication Technologies (ICT), which constitute one of the main knowledge-intensive industries, represent both the production and international competitiveness of economies; and thus, they are regarded among the primary indicators of technological progress. BRICS countries are well-known for their rapidly increasing national income levels and abundant production factors. As a natural consequence, the high levels of exports of these economies constitute a very large share of global trade. Although some of these countries have achieved significant production increases in knowledge-intensive sectors and thus, in their exports; such progress was not evidenced in the entire group. This study examines the ICT export performances in BRICS countries from 2000 to date and makes a general assessment on the topic. Using descriptive and comparative research methods, the study utilizes various economic indicators, distinguishing ICT exports into ICT goods and ICT services. The study finds out that the highest share of ICT service exports took place is in India, with a remarkable difference compared to other BRICS countries. On the other hand, the highest share of ICT goods exports was evidenced in China, with a huge difference relative to the others. The study also makes a further overview of ICT goods and services exports sub-groups. Focusing on the last two decades and providing evaluations both at the country-level and the group-level, the findings of this study can be utilized in policy designs in the fields of technological development, knowledge-intensive production, and international trade.

Keywords: *BİT, BİT İhracatı, ICT, ICT İhracatı, BRICS*

Jel Codes: *F10, O30, O57*

GİRİŞ

Teknolojik gelişmenin artan önemi ile ekonomilerin büyüme ve gelişme sağlayabilmeleri için Bilgi ve İletişim Teknolojileri'ne (BİT) duyulan gereksinim giderek artmaktadır. Bu gereklilik ise, ülkelerin üretim yapılarını, BİT mal ve hizmet üretebilecek şekilde dönüştürmelerine neden olmuştur (Yelkesen, 2023: 74). Ülkelerin ürettikleri ürünleri diğer ülkelere ihraç edebilmeleri için, söz konusu mal ve hizmetlerin uluslararası rekabetçiliğinin yüksek olması gerekmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da ancak düşük maliyetli ve yüksek kaliteli BİT mal ve hizmeti üretebilen ülkeler, ilgili teknolojilerin ihracatında söz sahibi olabilmektedirler. Dolayısıyla ülkelerin iktisadi büyüme ve gelişmelerinin sağlanmasında BİT üretiminin yanı sıra BİT ihracatı da önemli rol oynamaktadır.

Yükselen ekonomilerden Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın oluşturduğu BRICS[‡] ülkeleri, birbirinden oldukça farklı kültürel, politik ve iktisadi özelliklerine karşın ortak özelliklere de sahiptirler. Dünya Bankası (2023a) istatistiklerine göre bu beş ülke, 2022 yılındaki küresel nüfusun yaklaşık %40.85'ini ve 2021 yılı itibari ile dünyanın toplam yüzölçümünün yaklaşık %28.25'ini elinde bulundurmaktadır. Ayrıca, BRICS ülkeleri 2022 yılında, 2015 sabit ABD doları ile ölçülen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) %25.57'sine sahip olmuştur. Üretim üssü sayılan grubun, uluslararası ticarete de önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu beş ekonominin dünya içindeki payının daha da artması ve yakın gelecekte daha da önemli bir küresel güç haline gelmesi beklenmektedir (O'Neill, 2007: 5).

BRICS ülkelerinin ortak olarak sahip olduğu bu güçlü yanlara karşın, grupta yer alan ülkelere kimisi üretimde, ticarete ve teknolojik gelişmede, görece daha yüksek performans sergilemektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da BİT gelişmişlikleri, BİT üretim ve ihracatları da birbirinden farklı düzeydedir. Buna ek olarak, COVID-19 pandemisinden itibaren grupta yer alan ülkelere gerçekleşen iktisadi büyümenin istikrarsız olması, üye ülkelere Rusya'nın Ukrayna ile savaş halinde olması gibi birtakım güncel gelişmeler de büyüme dinamikleri ve de ihracat açısından riske işaret etmektedir. Tüm bunlar ile ulaşılan iktisadi ortamda, günümüzde büyüme için büyük önem taşıyan BİT mal ve hizmet ihracatının seyrinin BRICS ekonomileri açısından incelenmesinin önemli hale geldiği söylenebilir.

Ülke ekonomileri açısından, BİT mal ve hizmet ihracatının önemine karşın, bu konuyu BRICS ülkelere yönelerek inceleyen literatürün oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum Biryukova ve Matiukhina (2019: 1081) tarafından da vurgulanmıştır. İlgili çalışmada, BRICS

[‡] İlgili ülkelerin İngilizce baş harflerinden (Brazil, Russia, India, China and South Africa) oluşan kısaltmadır.

ülkelerinde BİT hizmet ihracatı irdelenmiştir. Revinova (2016) ise, esasen BİT ihracatına odaklanmamakta; ancak, BRICS ülkelerinde BİT gelişmişliğine değinirken, BİT mal ve hizmet ihracatı istatistiklerine de yer vererek gruba üye ülkeler arasında kısa bir karşılaştırma yapmaktadır. Yelkesen (2023), panel veri analizi ile BİT yayılması ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelediği araştırmasında, BİT ihracat göstergelerine yer vererek duruma ilişkin genel bir değerlendirmeye yer vermiştir. Bu sınırlı literatürün içindeki çalışmaların bile doğrudan BİT mal ve hizmet ihracatına yönelmediği, kendi konuları kapsamında ilgili istatistiklere değinmiş olduğu çıkarımı yapılabilir.

Mevcut durumda literatürde, yazarın araştırmalarına göre, BRICS ülkelerinde doğrudan BİT mal ve BİT hizmet ihracatına odaklanan çalışma bulunmamaktadır. Literatürdeki bu boşluğu doldurma çabası ile mevcut çalışmada; ortak özelliklerine karşın birbirinden farklı üretim ve ihracat yapısına sahip BRICS ülkelerinin BİT ihracatı, BİT mal ve BİT hizmet ayrımı ile incelenmektedir. İlgili mal grubu ihracatı kapsamında yer alan alt kalemlere de odaklanan bu araştırma ile ülke bazında karşılaştırmalar ve gruba ilişkin genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. 2000'den sonrası döneme odaklanan çalışmada betimleyici ve karşılaştırmalı araştırma yöntemlerinden faydalanılmış ve çeşitli istatistiklerden faydalanılmıştır.

Çalışmanın geri kalan kısımları şu şekilde planlanmıştır: Birinci bölümde konuya ilişkin arka plan ve ilintili çalışmaları içeren literatür taraması ve ikinci bölümde BRICS ülkelerinde makro iktisadi görünümü ile ihracatlarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, ilgili ekonomilerde BİT mal ve hizmet ihracatı irdelenmiştir. Genel değerlendirme ile çalışma bulgularının özetini içeren sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. ARKA PLAN

1.1. BRICS Ülkeleri

Günümüzde BRICS ülke grubunda; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika olmak üzere beş ülke yer almaktadır. Ancak ilgili grup önceleri Güney Afrika'yı içermeden, diğer dört ülkenin oluşturduğu BRIC kısaltması ile duyulmuştu. Bu dört ülkenin (İngilizcelerinin) baş harflerini birleştirerek BRIC terimini ilk kullanıldığı çalışma, Goldman Sachs Global Ekonomi Araştırma Grubu'nun başında yer alan O'Neill (2001: 2) tarafından kaleme alınan rapor olmuştur. Bu raporda, yükselen ekonomilerinin reel GSYİH büyümesinin G7 ülkelerini geride bırakacağına vurgu yapılarak, BRIC ülkelerinin küresel cari GSYİH'nin yüzde sekizini oluşturduğu, satın alım gücü paritesi dikkate alınarak hesaplanan küresel GSYİH'de ise bu dört

ülkenin payının yaklaşık %23.3 olduğuna dikkat çekilmiştir. İlerleyen yıllarda BRIC ülkelerinin, özellikle de Çin'in dünya ekonomisinde öneminin artmaya devam edeceği belirtilerek, BRIC ülkelerinde uygulanacak para ve maliye politikalarının dünya ekonomisini doğrudan etkileyebileceğinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda ilgili raporda, küresel bazda politika belirleme süreçlerinde BRIC ülkelerinde meydana gelecek gelişmelerin dikkate alınmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Armijo (2007: 7-8), bu gelişmelerin Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) en önemli güç olarak ağırlığını yitirmeye başladığı anlamına geldiğine dikkat çekerek, ilerleyen dönemlerde çok kutuplu bir uluslararası sistem ile karşılaşılacağını belirtmiştir. BRIC kapsamındaki bu dört ekonominin dünya içindeki payının kısa sürede daha da artacağına dikkat çeken çalışma, söz konusu ülkelerin üretim, talep ve harcamalar bakımından öncü ülkeleri oluşturacağı yönünde değerlendirme yapmıştır.

BRIC grubunun resmi olarak kurulması ise Rusya'nın girişimi ile 2009 yılında Birinci BRIC Zirvesi'nin gerçekleşmesi ile mümkün olmuştur. Böylelikle bu dört ülke, mevcut güçlü ekonomilere alternatif bir grup olarak daha da sık anılmaya başlamıştır. 2010 yılında gruba Güney Afrika'nın dahil edilmesiyle beş ülkeye ulaşan ve böylelikle BRICS ismini alan grubun, merkezi Şangay, Çin'de yer alan Yeni Kalkınma Bankası (NDB: New Development Bank) ise 2016 yılında kurulmuştur (Jütten ve Falkenberg, 2024: 2, 4; UNCTAD, 2023). 2023 yılında gruba yeni ülkeler davet edilmiş olup, 2024 yılı itibari ile grubun resmi olarak genişlenmesi beklenmektedir. Mevcut çalışmanın yazıldığı tarih itibari ile henüz herhangi bir ülkenin katılımı resmi olarak ilan edilmemekle birlikte, 2024 yılı içerisinde gruba dahil edilmesi söz konusu olan ülkeler Mısır, Etiyopya, İran, Birleşik Arap Emirlikleri (Jütten ve Falkenberg, 2024: 2; McDermott, 2023) ve Arjantin (McDermott, 2023) olarak sıralanabilir. Mevcut durumda dahil edilecek ülkeler kesinleşmediğinden, grup BRICS+ ismiyle anılmaktadır (Jütten ve Falkenberg, 2024: 2). Ele alınan mevcut çalışmada, güncel durumda grupta resmen yer alan beş BRICS ekonomisi dikkate alınmaktadır.

BRICS ülkeleri, küresel üretimin önemli bir kısmına sahip olmakla birlikte, dünya nüfusu ile yüzölçümünün önemli bir kısmını ellerinde bulundurmaktadırlar. Tablo 1, bu istatistikleri BRICS ülkeleri bazında göstermekte; ayrıca BRICS grubu toplam, dünya toplam ve BRICS ülkelerinin dünya içindeki yüzde payı olarak da sunmaktadır. Dünya Bankası (2023a) verilerinden derlenen Tablo 1'e göre, 2022 yılında BRICS ülkelerinin toplam nüfusu dünya nüfusunun %40.85'ini oluşturmaktadır. Aynı veri tabanından elde edilen yüzölçümü verilerine göre, BRICS ülkelerinin kapladığı bölge, dünyanın yüzölçümünün %28.25'ini oluşturmaktadır. BRICS ülkeleri içinde nüfusu en fazla olan ülkelerin Hindistan ve Çin olduğu, yüzölçümü

bakımından ise en geniş coğrafyaya yayılan ülkenin Rusya olduğu dikkat çekmektedir. Bu bilgiler, söz konusu beş ülkenin üretim ve tüketim açısından oldukça önemli bir topluluğu oluşturduğunu belirgin hale getirmektedir.

Tablo 1’de ayrıca uluslararası ticaret istatistikleri de yer almaktadır. 2022 yılına ait cari ABD doları cinsinden belirtilen ihracat ve ithalat rakamlarına ek olarak, BRICS ve dünya toplamaları ile BRICS ülkelerinin ihracat ve ithalatının dünya içindeki yüzde payı da sunulmuştur. 2022 yılında, ilgili ülkelerin küresel ihracat ve ithalat içindeki paylarının sırasıyla %18.28 ve %16.15 olduğu görülmektedir. Bu oranlar, BRICS ülkelerinin küresel ticaretteki kilit rol oynayan ülkeleri oluşturduğunu belgelemektedir.

Tablo 2.1. BRICS Ülkelerinde Nüfus, Yüzölçümü ve Ticaret ile Küresel Payları

	Nüfus (2022)	Yüzölçümü (2021)	İhracat (2022)	İthalat (2022)
Brezilya	215 313 498	8 515 770	384 893	370 472
Rusya	143 555 736	17 098 250	631 550	349 175
Hindistan	1 417 173 173	3 287 260	759 934	911 390
Çin	1 412 175 000	9 562 910	3 714 245	3 137 594
Güney Afrika	59 893 885	1 219 090	135 738	127 706
BRICS Toplam	3 248 111 292	39683280	5 626 360	4 896 337
Dünya Toplam	7 951 149 546	140486936.91	30 773 348	30 309 930
BRICS (% Dünya)	%40.85	%28.25	%18.28	%16.15

Kaynak: Dünya Bankası (2023a). Son satırda yer alan bilgiler yazar tarafından hesaplanmıştır.

Not: Nüfus, toplam kişi; yüzölçümü, km²; ihracat ve ithalat ise cari milyon ABD doları cinsindendir.

Tüm bu bilgiler, BRICS ülkelerinin ortak özelliklerinin bir kısmını sergilemektedir. Grupta yer alan tüm ülkelerin hızlı iktisadi büyüme gösteren yükselen ekonomilerden oluştuğu ve dünya ekonomisinde öneme ve ağırlığa sahip oldukları sonucuna varılabilir. Ayrıca, bu ülkelerin küresel ekonomi yönetiminde etkiye sahip olduğu da söylenebilir (Radulescu vd., 2014: 606).

Bu ekonomilerin ayrı bir grup oluşturmasında da bu ortak özellikler etkili olmuştur. Buna karşın, ilgili ülkelerin birbirinden farklı politik ve iktisadi yapıya sahip olduklarının da altı çizilmelidir. Bu ülkeler arasından Hindistan ve Çin’de üretim ve ihracat, diğerklerine göre daha yüksek seviyelerde gerçekteşmektedir. Bu bağlamda bu iki ülkenin üretici ve ihracatçı konumda iken grupta yer alan diğerk ülkelere Brezilya’nın ithalatçı olduğu önemli bir ayrıma işaret etmektedir (Yelkesen, 2023: 74). Çin ve Rusya, diğerk ülkelere kıyasla küresel ekonomiye daha fazla entegredir. Ayrıca, BRICS ülkelerin yönetim şekilleri de birbirinden farklıdır. Uluslararası ticaret için oldukça önemli olarak nitelendirilen kurumsallaşma ve demokrasi düzeyi bakımından da BRICS ülkeleri birbirinden farklı karakteristik sergilemektedirler. (Armijo, 2007: 2).

BRICS ülkelerinin sahip olduğu farklılıklardan birini ise ihracat performansları oluşturmaktadır. Bu ülkelerin ihracat performansları ile rekabetçi güce sahip oldukları ihracat mal gruplarının birbirinden ayrıştığı söylenebilir. Bir diğerk farklılıklarını ise teknolojik gelişmişlik düzeyleri oluşturmaktadır. Teknoloji üretiminde BİT mal ve hizmetlerinin ağırlığı oldukça fazla olduğu dikkate alındığında (Yelkesen, 2023: 74), teknolojik gelişmenin büyük ölçüde dijitalleşme anlamına gelen BİT mal ve hizmetlerinin üretimindeki artıştan kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla, günümüzde ülkelerin büyüme sağlayabilmeleri için BİT üretmeleri gerekli olarak nitelendirilmektedir. BİT mal ve hizmet üretimindeki meydana gelen artışların ise uluslararası rekabetçi güç elde edilmesi durumunda ihracata dönerek BİT mal ve hizmet ihracatını arttırması beklenir. Politik, iktisadi ve ihracat yapıları birbirinden farklı olan BRICS ekonomilerinin oluşturduğu bu grupta, BİT mal ve hizmet ihracat performansının izlenmesi bu sebeple önem kazanmaktadır.

1.2. İlintili Çalışmalar

BİT ihracatını ya da BİT ile ihracat etkileşimini çeşitli ülke(ler) açısından inceleyen zengin bir literatür (Feghali vd., 2007; Kneller ve Timmis, 2016; Ciriani ve Perin, 2017; Özcan, 2018; Gómez-Sánchez vd.; 2022) bulunmaktadır. Buna karşın, ilgili konuları BRICS ekonomileri açısından inceleyen çalışmalar (Görkey-Aydinoğlu ve Yalkı-Berker, 2016) sınırlıdır. BİT gelişmişliğini seçili BRICS ülkeleri için inceleyen çalışmalardan; Gillwald ve Simon (2012), Güney Afrika’yı; Makarov vd. (2012), Rusya’yı; Simon (2012), Çin’i; ve Simon (2014), Brezilya, Hindistan ve Çin’i incelemiştir. Bu çalışmalar ilgili ekonomilerde BİT sektörünün genel görünümünün yansıtılması amaçlanırken Simon (2012; 2014) ilaveten, BİT ihracatına da değinmiştir. Amighini (2004), Xing (2008), Chaturverdi ve Saha (2017) ve Zhang vd. (2023)

ise seçili BRICS ülkelerine odaklanarak, ülke bazlı araştırmalar ile BİT ihracatını irdelemişlerdir.

Literatürde, BRICS ülkelerinde BİT'in (ya da bununla ilintili iktisadi değişkenlerin), ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini ampirik olarak doğrulayan çalışmalar da yer almaktadır. Yelkesen (2023), grup ülkelerinde BRICS ülkelerinde BİT yayılımının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini Panel ARDL yöntemi ile 2003-2020 arası dönem için test ettiği ampirik çalışmasında BİT mal ihracatına ilişkin bilgilere de yer vermiştir. Yelkesen (2023: 79), BRICS ülkeleri arasında yalnızca Çin'de BİT mal ihracatının yüksek düzeyde olduğuna, diğer ülkelerde ise bu düzeyin oldukça düşük olduğuna dikkat çekmiştir. Durmaz ve Yıldız (2020), doğrudan BİT ihracatına odaklanmasa da BRICS ülkelerinde yüksek teknoloji ihracatını incelemişlerdir. Ar-Ge harcamaları ve patentler gibi temel inovasyon göstergelerinin yüksek teknoloji ihracatına etkileri, sabit ve tesadüfi etkiler tahmincilerini kullanarak panel veri analizi ile ampirik olarak araştırılmıştır. 1999'dan 2018'e uzanan dönemi kapsayan araştırma bulguları, patentler ile yüksek teknoloji ihracat arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir (Durmaz ve Yıldız, 2020: 199).

Literatürde, mevcut çalışmanın ana inceleme konusunu oluşturan BRICS ülkelerinde BİT mal ve hizmet ihracatını inceleyen çalışmaların ise daha da sınırlı olduğu (Biryukova ve Matiukhina, 2019; Revinova, 2016; Yelkesen, 2023) söylenebilir. Biryukova ve Matiukhina (2019: 1080, 1083), BRICS ekonomilerini çeşitli açılardan inceleyen çok sayıda çalışmaya karşın, söz konusu ülke grubunun BİT açısından, özellikle de BİT hizmetleri perspektifinden, pek incelenmediğine vurgu yapmıştır. İlgili araştırmada, BRICS ülkelerinin BİT hizmet ihracat hacminin artış gösterse de rekabetçiliklerinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüğü görece en az ülkenin Hindistan, en az oynaklığa sahip ülkelerin ise Brezilya ve Güney Afrika olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlgili çalışmada ayrıca, BRICS grubunda yer alan her bir ülkenin BİT hizmet ihracatı incelenmiştir. Revinova (2016: 4) ise, BİT gelişmişliğini BRICS ülkeleri için karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmasında BİT mal ve hizmet ihracatına da değinmiştir. Söz konusu çalışmada, grup içerisinde en yüksek BİT mal ihracatına sahip olan ülkenin Çin, en yüksek BİT hizmet ihracatına sahip ülkenin ise Hindistan olduğu belirtilmiştir.

Yapılan literatür taraması ile, BRICS ülkelerinde BİT mal ve hizmet ihracatına yönelik incelemelere ilişkin literatürde bir boşluk olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğa katkı sunulması beklenmektedir. Mevcut araştırmada, ortak özelliklerine karşın birbirinden oldukça farklı iktisadi yapıya sahip BRICS ülkelerindeki BİT ihracatını mal ve hizmet ayrımı yapılarak ve alt kalemleri dikkate alınarak incelenmesi amaçlanmaktadır.

2. BRICS ÜLKELERİNDE MAKRO İKTİSADİ GÖRÜNÜM VE İHRACAT

BRICS ülkelerinde BİT ihracatının kapsamlı incelenmesinden hemen önce ilgili ülkelerin makro iktisadi yapılarına ilişkin genel bilgi sunulmaktadır. Bu amaçla, BRICS ülke grubunda yer alan ülkelerin temel makro iktisadi göstergelerine ek olarak toplam ihracat ve ithalatlarına ilişkin istatistiklere yer verilmiştir.

BRICS ülkelerinin makro iktisadi görünümünü yansıtan istatistiklere Tablo 2’de yer verilmiştir. Mevcut çalışmanın yapıldığı tarih itibari ile veri setlerindeki en güncel yıl olan 2022 için sunulan bu göstergeler, bir ülkenin iktisadi yapısının anlaşılmasında temel rol oynayan başlıca makro iktisat indikatörleri olarak nitelendirilebilir. GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH verileri 2015 milyon ABD doları sabit fiyatları cinsinden ve büyüme oranları ise bir önceki yıla göre yıllık yüzde değişim olarak Dünya Bankası (2023a) Dünya Kalkınma Göstergeleri istatistiklerinden elde edilmiştir. Tabloda yalnızca Rusya’ya ait işsizlik oranı ve işgücüne katılım oranı istatistikleri 2021 yılına aittir.

Tablo 2 incelendiğinde, 2022 yılında BRICS ülkeleri arasında en yüksek GSYİH’nin oldukça büyük bir farkla Çin’de olduğu dikkat çekmektedir. Çin’i, sırasıyla Hindistan, Brezilya, Rusya ve diğer ülkelerden oldukça düşük düzeyi ile Güney Afrika takip etmektedir. GSYİH’nin nüfusa bölünmesiyle elde edilen kişi başına düşen GSYİH göstergeleri ise farklı bir görünüm ortaya koymaktadır. Ülkeler arasında farklar mevcut olmakla birlikte, söz konusu farkların boyutu GSYİH’deki kadar belirgin olmamakla birlikte, sıralamada da değişiklik görülmektedir. Çin yine en yüksek düzeye sahip ülke konumunu korumakta ve Çin’i sırasıyla; Rusya, Brezilya, Güney Afrika ve Hindistan takip etmektedir. Bu durum, nüfusun dikkate alınması ile elde edilen kişi başına düşen GSYİH istatistiklerinin, ilgili ülkelerdeki ortalama yaşam standartlarını ve refah düzeyini daha iyi temsil ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 2.2. BRICS Ülkelerinde Makro İktisadi Görünüm, 2022

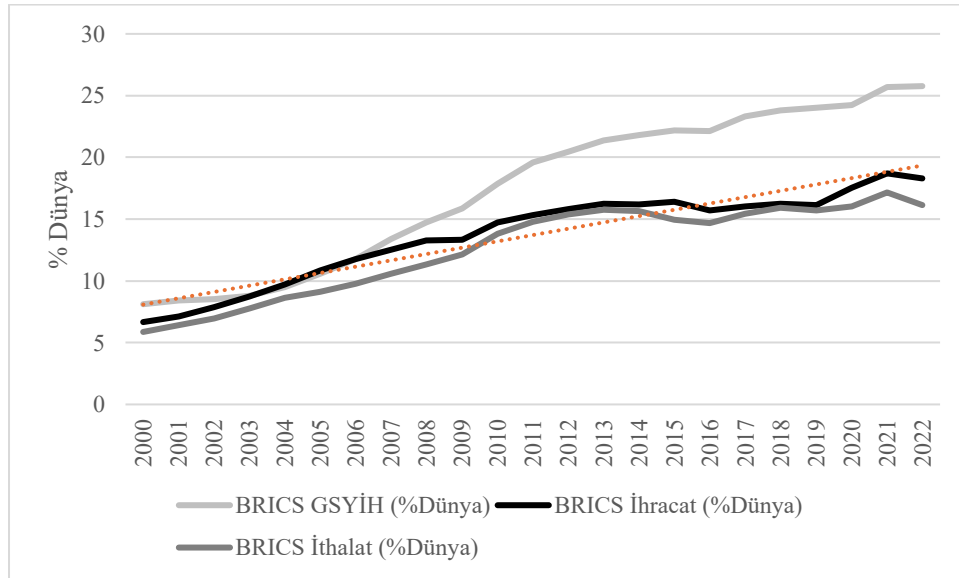
	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	Güney Afrika
GSYİH (milyon, 2015 ABD\$)	1 901 461	1 471 545	2 954 978	16 325 209	36 0473
GSYİH Büyüme Oranı (yıllık, %)	2.90	-2.07	7.00	2.99	2.04
Kişi Başına Düşen GSYİH (milyon, 2015 ABD\$)	8 831	10 079	2 085	11 560	6 019

Kişi Başına Düşen GSYİH Büyüme Oranı (yıllık, %)	2.43	-2.16	6.28	3.00	1.19
İşsizlik Oranı (%)	9.46	4.72*	7.33	4.89	29.81
İşgücüne Katılım Oranı (%)	63.13	62.16*	49.49	66.90	56.81

Kaynak: Dünya Bankası (2023a)

* 2021 yılına aittir.

Grafik 1’de BRCIS ülkelerinin 2000 ve 2022 yılları arasında GSYİH, ihracat ve ithalat toplamalarının dünya içindeki yüzde payları yer almaktadır. Grafik 1 incelendiğinde, BRICS ülkelerine ait üç göstergenin de incelenen zaman dönemi boyunca artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu göstergeler arasında özellikle BRICS ülkelerinin milli gelirlerinin küresel paylarındaki artışın dikkat çekici boyutta olduğu izlenmektedir. 2022 yılı itibari ile BRICS ülkeleri dünya GSYİH’sinin yaklaşık %25.77’sini, dünya ihracat ve ithalatının ise sırasıyla %18.28 ve %16.15’in elinde bulundurmaktadır. 2000 yılında ise bu paylar sırasıyla %8.12, %6.67 ve %5.89 gibi çok daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Söz konusu istatistikler ile bunlarda görülen artışlar, söz konusu beş ülkenin toplam milli gelir ve dış ticaretinin küresel bazdaki önemini daha belirgin bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Grafik 2.1. BRICS Ülkelerinde GSYİH, İhracat ve İthalatın Küresel Payları

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (2023a) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Not: Noktalı çizgi, BRICS ülkelerinin ihracatın küresel payının trendini göstermektedir.

BRICS ülkelerinde BİT ihracatının incelenmesinden önce son olarak, bu ülkelerde ihracatın milli gelir içindeki payına yer verilmiştir. Tablo 3, çalışmanın konusunu oluşturan beş ülkede mal ve hizmet ihracatını, GSYİH yüzdesi cinsinden ve 2015 baz yılı dikkate alınarak hesaplanmış birim değer endeksi olarak sunmaktadır. Tablo 3'te inceleme döneminin onar yıllık artışlarla benimsenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada dönem aralığının başı olarak 2000 yılı olarak alındığından, ardından 2010 yılına yer verilmiştir. 2020 yılı ise mal hareketlerinin durma noktasına geldiği COVID-19 pandemisine denk geldiğinden, hemen bu yılın öncesi olan 2019 yılı ve ilgili veri setindeki en güncel yıl incelemeye dahil edilmiştir.

Tablo 3'te yer alan istatistikler, Rusya ve Güney Afrika'da, diğer üç ülkeye kıyasla, ihracatın milli gelirin daha yüksek bir kısmını oluşturduğunu göstermektedir. Belirli dönemlerde Çin'de de ihracatın milli gelir içindeki payının artış göstermiş olduğu söylenebilir. Tablo 3'te bir diğer dikkat çeken nokta, Brezilya'da ilgili oranın, incelenen zaman dilimi boyunca ciddi oranda artış göstermiş olmasıdır. Ancak yine de ihracatın toplam iktisadi faaliyetler içindeki payı diğer ülkelerden daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Genel olarak, söz konusu beş ülkenin ihracatlarının, milli gelirleri içinde önemli bir yer tuttuğu sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 3'ün sağ paneli ise ilgili ülkelerde ihracatın birim değerinin zaman içinde nasıl değişim gösterdiğini 2015 yılını baz yılı kabul ederek incelemektedir. İstatistikler, ilgili ülkelerin neredeyse tamamında dalgalanmalar göstermektedir. İlgili rakamlar ayrıca, ihracat birim değerlerinin Brezilya, Rusya, Hindistan ve özellikle de Güney Afrika'da önemli ölçüde arttığını yansıtmaktadır.

Tablo 2.3. BRICS Ülkelerinde İhracat

	Mal ve Hizmet İhracatı (%GSYİH)				İhracat Birim Değer Endeksi (2015=100)			
	2000	2010	2019	2022	2000	2010	2019	2021
Brezilya	10.19	10.87	14.12	20.05	59.93	119.35	104.25	125.91
Rusya	44.06	29.22	28.43	28.19	55.53	127.23	112.33	128.32
Hindistan	13.00	22.40	18.66	22.45	66.82	106.60	103.71	116.33
Çin	20.89	27.19	18.41	20.68	74.15	90.89	95.38	106.36
Güney Afrika	24.40	25.78	27.30	33.44	52.88	131.40	112.42	147.07

Kaynak: Dünya Bankası (2023a).

BRICS ülkelerinin temel makro iktisadi göstergeleri ile dış ticaret istatistikleri bir arada incelendiğinde, söz konusu ekonomilerin, birbirinden farklı yapılarına karşın, tamamında ihracatın önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir.

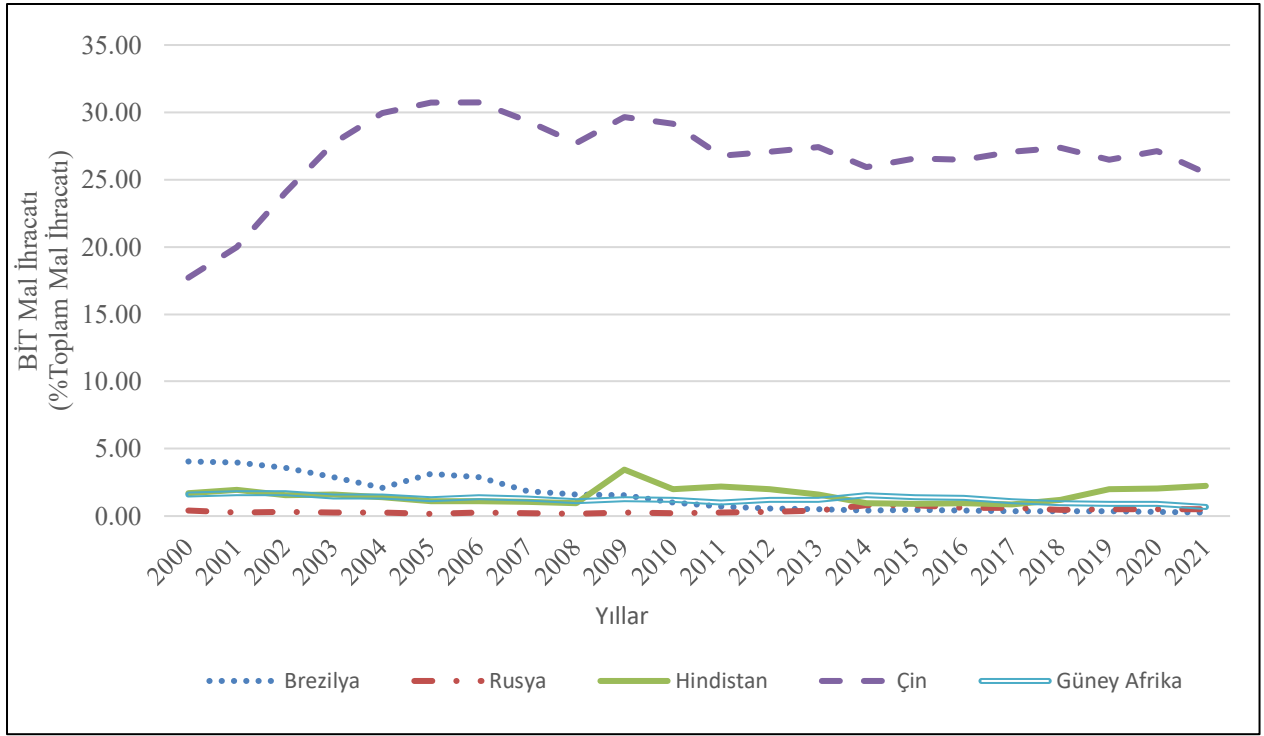
3. BRICS ÜLKELERİNDE BİT MAL VE HİZMET İHRACATI

Çalışmanın bu kısmında BRICS ülkelerinin BİT mal ve hizmet ihracatı incelenmektedir. İlgili konuyu mal ve hizmet ihracatı yapmadan inceleyen sınırlı literatürden farklı olarak; BİT mal ihracatı ile BİT mal hizmet ihracatı bu çalışmada ayrı olarak ele alınmaktadır.

Öncelikle ilgili kavramların içeriğine değinilmek gereklidir. Dünya Bankası (2023b) veri tabanına ait Üst Veri Sözlüğüne göre, BİT mal ihracatı içerisinde yer alan mal grupları; bilgisayar ve çevre ekipmanlar, iletişim ekipmanları, tüketici elektronik ekipmanları, elektronik bileşenler ve diğer (çeşitli) bilgi ve teknoloji malları olarak sıralanabilir. BİT hizmet ihracatı kapsamında ise bilgisayar ve iletişim hizmetleri (telekomünikasyon, posta ve kurye hizmetleri) ve bilgi hizmetleri (bilgisayar veri ve bilgi-ilintili hizmet işlemleri) bulunmaktadır (Dünya Bankası, 2023c).

3.1. BİT Mal İhracatı

BRICS ülkeleri kapsamında bulunan beş ülkenin BİT mal ihracatının irdelenmesinde; söz konusu ihracat türünün toplam mal ihracatı içindeki yüzde payı ile nihai-kullanım kategorilerine göre dağılımına yer verilmektedir.

Grafik 2.2. BRICS Ülkelerinde BİT Mal İhracatı (%Toplam Mal İhracatı), 2000-2022

Kaynak: Dünya Bankası (2023a). Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2, BRICS ülkelerinin BİT mal ihracatının, toplam mal ihracatı içindeki yüzde paylarını 2000 ve 2021 arası dönem için görsel olarak sunmaktadır. Grafik 2’de en çok dikkat çeken durum, BRICS ülkeleri arasında, toplam mal ihracatı içinde en yüksek BİT mal ihracatına sahip ülkenin diğerlerine göre uçurum nitelendirilebilecek bir fark ile Çin olmasıdır. 2000 yılında %17.71 olan bu oran, 2005 ve 2006 yıllarında %30.72 ile en yüksek seviyesine ulaşmış ardından dalgalanmalar gösterse de yüksek payını sürdürmüştür. Veri setindeki en güncel yıl olan 2021 yılında ilgili oran %25.50 olarak gerçekleşmiştir. Bu pay, Çin’in toplam mal ihracatının çeyreğinden biraz fazlasını BİT mallarının oluşturduğunu göstermektedir. Çin dışındaki diğer dört ülkede ise bu pay yüzde oldukça düşük düzeylerde seyretmekte, yüzde beş düzeyine bile ulaşamamaktadır. İncelenen dönem başı olan 2000 yılında Çin’in en yakın takipçisi, çok büyük fark ile %4.05’lik yüzde ile Brezilya’dır. Ancak Brezilya’da toplam mal ihracatı içinde BİT mallarının payının önemli düşüşler göstererek 2010’lu yıllarda %1’in altına gerilediği ve 2021 yılı itibari ile %0.26 olduğu dikkat çekmektedir. Hindistan ve Güney Afrika, inceleme dönemi başında birbirine yakın bir görünüm sergilemişler ve toplam mal ihracatları için BİT mallarının payları sırasıyla %1.69 ve %1.59 olarak gerçekleşmiştir. Zaman içinde Güney Afrika’da ilgili oran düşüş trendine girmiş ve 2021 yılı itibari ile %0.68 seviyesine

gerilermiştir. Hindistan’da ise kısa dönemli artış ve azalışlar izlenmiştir. En güncel yıla göre Hindistan’da bu oran %2.23’tür. Rusya’da ise BİT mal ihracatının toplam mal ihracatı içindeki payının büyük ölçüde sabit kaldığı, dönem başında %0.40 olan ilgili oranın aşağı ve yukarı yönlü düzenli olmayan dalgalanmalar göstererek 2021 yılında %0.52’ye ulaştığı söylenebilir. Grafik 2’de sunulan toplam mal ihracatı içinde BİT mal ihracatının payına yönelik incelemeler bir arada değerlendirildiğinde, Çin’de ilgili payın oldukça büyük bir fark ile diğerlerinden daha yüksek olduğu, diğer BRICS ülkelerinde ise bu payın epey düşük bir düzey ile birbirlerine benzer görünüm sergilediği sonucuna ulaşılabılır.

Tablo 4, ilgili ülkelerde BİT mal ihracatının nihai kullanım kategorilerine göre dağılımlarını göstermektedir. Nihai kullanım, bir ticari malın fiziksel özellikleri yerine kullanım alanına göre sınıflandırılması anlamına gelmektedir (BEA, 2024). OECD (2023) veri tabanından elde edilen istatistiklere göre nihai kullanım kategorileri; ara mallar, tüketim malları, sermaye malları ve karma nihai-kullanım olarak belirlenmiştir. Karma nihai-kullanım ise kendi içinde kişisel bilgisayar ve kişisel telefon olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır. Dolayısıyla Tablo 4, nihai-kullanım alanına göre tüm BİT mal ihracatının alt nihai-kullanım alanlarına göre dağılımını yansıtmaktadır. Beklenebileceği üzere, toplam nihai-kullanım %100’e eşittir. 2000-2015 arası dönem beşer yıllık göstergeleri içerecek şekilde sunulmuştur. Sonraki beş yıllık dönemin COVID-19 pandemisinin yaşandığı 2020 yılına denk geldiğinden, 2020 yılı yerine bu yılın bir önceki ve bir sonraki dönemleri olan 2019 ve 2021 yılları incelemeye dahil edilmiştir.

Tablo 2.4. BRICS Ülkelerinde BİT Mal İhracatı, Nihai-Kullanım Kategorilerine Göre Dağılım

Ülke	Nihai-Kullanım	2000	2005	2010	2015	2019	2021
Brezilya	Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
	Ara mallar	31.70	13.90	18.00	43.00	31.70	32.50
	Tüketim (Hanehalkı)	0.20	0.10	2.60	3.20	0.20	0.20
	Sermaye Malları	11.30	8.10	24.00	41.00	49.10	57.90
	Karma Nihai-Kullanım	56.90	77.90	55.40	12.80	19.00	9.40
	Kişisel Bilgisayar	14.70	8.90	5.90	10.20	15.60	8.10
	Kişisel Telefon	42.10	69.00	49.50	2.60	3.40	1.30
Çin	Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
	Ara mallar	41.00	34.60	34.20	35.10	37.80	39.70
	Tüketim (Hanehalkı)	5.10	3.40	5.30	4.00	3.70	3.90
	Sermaye Malları	22.30	19.30	17.90	17.10	15.80	13.70
	Karma Nihai-Kullanım	31.60	42.70	42.60	43.80	42.70	42.70
	Kişisel Bilgisayar	24.90	32.60	32.40	23.20	23.80	25.60
	Kişisel Telefon	6.60	10.10	10.20	20.60	18.90	17.20
Hindistan	Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
	Ara mallar	79.30	61.10	42.30	47.90	26.50	25.20
	Tüketim (Hanehalkı)	0.70	0.70	3.40	2.60	0.30	0.20
	Sermaye Malları	10.70	21.30	13.40	33.40	17.70	16.60
	Karma Nihai-Kullanım	9.30	17.00	41.00	16.20	55.50	58.00
	Kişisel Bilgisayar	8.40	14.50	7.30	9.10	2.90	2.60
	Kişisel Telefon	0.90	2.50	33.70	7.10	52.60	55.40
Rusya	Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
	Ara mallar	74.70	60.50	45.50	57.10	22.90	31.60
	Tüketim (Hanehalkı)	0.70	0.10	22.10	9.50	15.20	17.00
	Sermaye Malları	9.60	21.40	21.30	14.70	31.10	26.00
	Karma Nihai-Kullanım	14.90	18.10	11.10	18.80	30.80	25.30
	Kişisel Bilgisayar	9.20	13.50	11.10	16.10	18.50	16.30
	Kişisel Telefon	5.70	4.50	0.10	2.70	12.30	9.00
Güney Afrika	Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	-
	Ara mallar	39.10	47.90	42.00	30.30	26.90	-
	Tüketim (Hanehalkı)	1.00	0.80	4.60	6.20	12.40	-
	Sermaye Malları	24.70	26.70	30.20	24.60	29.60	-
	Karma Nihai-Kullanım	35.30	24.60	23.20	39.00	31.10	-
	Kişisel Bilgisayar	12.60	13.40	16.90	19.20	22.20	-
	Kişisel Telefon	22.70	11.20	6.30	19.80	8.90	-

Kaynak: OECD (2023).

Tablo 4 incelendiğinde, Brezilya’da dikkat çeken bir değişim göze çarpmaktadır. Çalışmanın inceleme dönemi başında sermaye mallarının payı oldukça az, karma-nihai kullanımın payı ise yüksekken zaman içerisinde bu iki kategori arasında bir değiş tokuş meydana gelmiştir. İnceleme dönemi sonlarında sermaye mallarının payı %57.90 seviyesine yükselirken karma nihai-kullanım payı %9.40’a gerilemiştir. Üretim açısından epey önemli yere sahip sermaye mallarındaki bu artış Brezilya’da BİT üretimi ve ihracatı için oldukça olumlu olarak yorumlanabilir. Çin’de inceleme dönemi boyunca hakim durumun genel olarak korunduğu

söylenbilir. Yalnızca sermaye malları ile karma nihai-kullanım arasında bir değiş-tokuş meydana gelmiştir. En güncel yıl olan 2021 itibari ile toplam nihai kullanım içerisinde en yüksek paya sahip kategoriler karma nihai-kullanım (%42.70) ile ara mallar (%39.70) olarak gerçekleşmiştir.

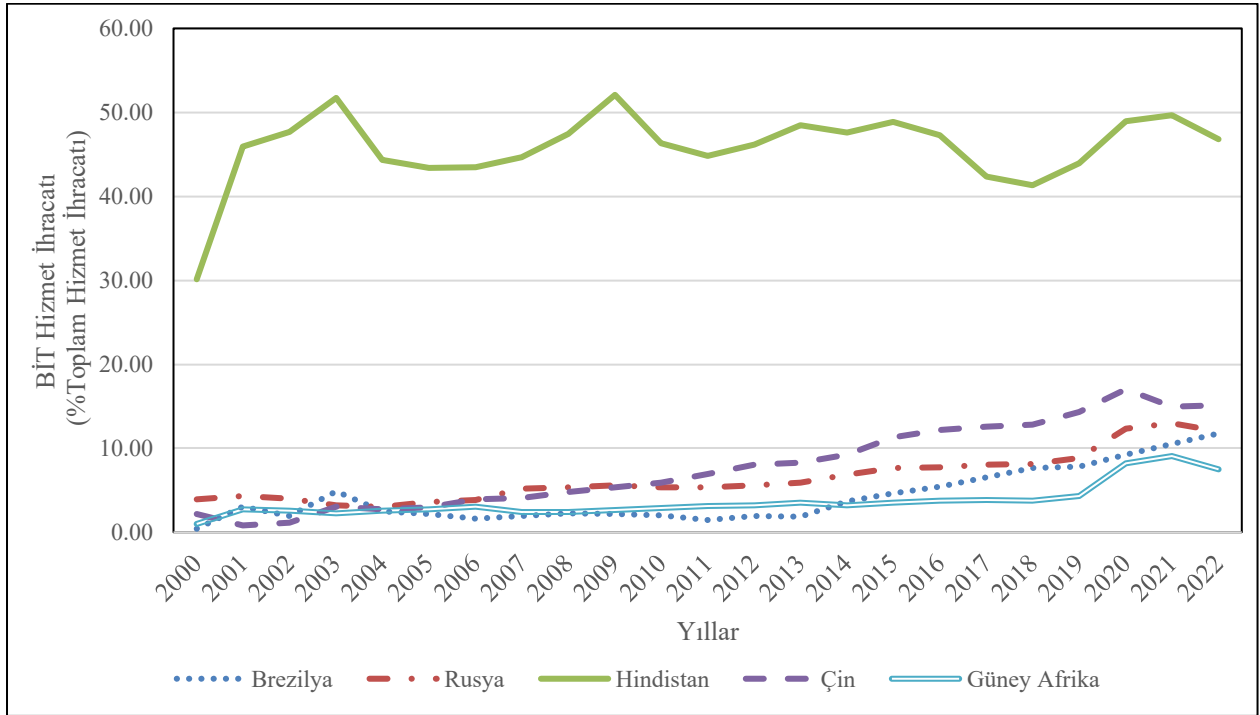
Tablo 4’te Hindistan’ın durumu incelendiğinde, ara malların payının inceleme dönemi başında %79.30’dan, 2021 yılı itibari ile %25.20’ye düştüğü; karma nihai-kullanım payının ise %9.30’dan %58’e yükseldiği görülmektedir. Diğer kategorilerde değişimler görülse de temel olarak söz konusu iki kategoride değiş-tokuş meydana geldiği çıkarımı yapılabilir. Rusya’da, alt kategorilerin tamamında önemli değişiklikler görülmektedir. Toplam nihai-kullanım içinde ara malların payı yüksek ölçüde gerilemeye işaret ederken, diğer tüm kategorilerde artış izlenmektedir. Dolayısıyla, Rusya’da ara malların payının önemli bir kısmının diğer kategoriler arasında paylaşılmış olduğu çıkarımı yapılabilir. Güney Afrika için ise dikkat çekici nokta, tüm kategorilerde kendi içinde aşağı ve yukarı yönlü düzensiz dalgalanmaların görülmesidir. Yalnızca tüketime ilişkin nihai-kullanımın ve karma nihai-kullanım alt kategorilerinden kişisel bilgisayarların düzenli bir artış trendi izlediği söylenbilir. Ara malların ise genellikle azalma trendine sahip olduğundan bahsedilebilir. Tablo 4’te sunulan BİT mal ihracatının nihai-kullanım alanlarına göre dağılımına yönelik incelemeler bir arada değerlendirildiğinde, BRICS ülkelerinin ortak bir karakteristik sergilemediği sonucuna ulaşılabilir.

3.2. BİT Hizmet İhracatı

BRICS ülkelerinin BİT hizmet ihracatının incelenmesinde; toplam hizmet ihracatında BİT hizmet ihracatının payı ile iletişim, bilgisayar ve bunlarla ilişkili diğer hizmetlere yönelik ihracatın, toplam hizmet ihracatı içindeki payına verilmektedir.

Grafik 3, ilgili ülkelerde toplam hizmet ihracatı içinde BİT hizmet ihracatının yüzde payını, 2000’den 2022’ye uzanan dönem için incelemektedir. BRICS ülkeleri içinde, BİT hizmet ihracatı en yüksek olan ülke oldukça belirgin bir fark ile Hindistan’dır. İlgili pay 2000 yılında halihazırda %30.13 gibi epey yüksek bir düzeydeyken daha da yükselerek 2022 yılı itibari ile %46.80 seviyesine ulaşmıştır. Esasen incelenen dönem boyunca söz konusu pay dalgalanmalar göstermişse de artan düzeyden de anlaşılabileceği üzere, genel bir artış trendi sergilemiştir. Hindistan’da toplam hizmet ihracatının yarısına çok yakın bir kısmının BİT hizmetlerinden kaynaklandığı söylenbilir. 2022 yılı itibari ile Hindistan’ın en yakın takipçisi %15.09 ile Çin iken, diğer ülkeler sırasıyla %12.02 ile Rusya, %11.76 ile Brezilya ve %7.49 ile Güney

Afrika'dır. Bu ülkelerde ilgili oranlar Hindistan'a kıyasla oldukça düşük olduğu görülsede bu ülkelerin tamamında BİT hizmet ihracatının dikkat çekici düzeyde artış gösterdiği söylenebilir. Özellikle 2000'den 2022'ye, Çin'de toplam hizmet ihracatı içinde BİT hizmet ihracatının payının %2.16'dan %15.09'a yükselmesi, Çin'in artan BİT hizmet üretiminin en temel çıktılarından birini oluşturmaktadır. İncelenen dönem boyunca diğer ülkelerdeki artış; Rusya'da %3.93'den %12.09'a, Brezilya'da %0.42'den %11.76'ya ve Güney Afrika'da %0.99'dan %7.49'a olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2.3. BRICS Ülkelerinde BİT Hizmet İhracatı (%Toplam Hizmet İhracatı, BoP), 2000-2022

Kaynak: Dünya Bankası (2023a). Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5, BRICS ülkelerinde hizmet ihracatı içinde iletişim, bilgisayar vb. hizmet[§] ihracatının yüzde payını yansıtmaktadır. Söz konusu hizmetler, BİT hizmetleri içinde ayrıca öneme sahip olduğundan bu yönde bir ayırım da yapılarak inceleme yapılmıştır. 2000-2015 arası dönem beşer yıllık göstergeleri içerecek şekilde sunulmuştur. Sonraki beş yıllık dönemin COVID-19

[§] Dünya Bankası'nın (2024), ilgili veri setinde bulunan üst veri açıklamasına göre bu hizmetlerin tam kapsamı şu şekildedir: Uluslararası telekomünikasyon, bilgisayar verisi, yerleşikler ve yerleşik olmayanlar arasındaki bilgi ilintili hizmet işlemleri; yapı hizmetleri, telif ve lisans ücretleri; diğer işletme, profesyonel ve teknik Hizmetler; kişisel, kültürel ve eğlence faaliyetleri; diğerleri tarafından sahip olunan sermaye girdilerine yönelik imalat hizmetleri; bakım ve onarım hizmetleri; ve diğer yerlere dahil olmayan kamu hizmetleri.

pandemisinin yaşandığı 2020 yılına denk geldiğinden, 2020 yılı yerine bu yılın bir önceki yıl ile veri setindeki en güncel yıl olan 2019 ve 2022 yılları incelemeye dahil edilmiştir.

Tablo 2.5. BRICS Ülkelerinde İletişim, Bilgisayar, vb. Hizmetleri (%Hizmet İhracatı, BoP)

	2000	2005	2010	2015	2019	2022
Brezilya	57.53	51.85	63.00	65.70	62.89	65.18
Rusya	37.01	45.55	48.77	47.92	46.59	54.50
Hindistan	62.42	69.12	65.90	69.90	67.92	74.45
Çin	74.48	42.12	53.41	58.20	62.88	55.12
Güney Afrika	14.44	13.81	17.10	22.84	26.02	39.74

Kaynak: Dünya Bankası (2023a).

Tablo 5’e göre, en güncel yıl olan 2022 itibari ile, hizmet ihracatı içinde en yüksek iletişim, bilgisayar, vb. hizmet ihracatına sahip ülke %74.45 ile Hindistan’dır. Bu ülkeyi sırasıyla; %65.18 ile Brezilya, %55.12 ile Çin, %54.50 ile Rusya ve bu ülkelerden olumsuz biçimde ayrışarak %39.7’lik oranı ile Güney Afrika takip etmektedir. İlgili oranların ülke bazında dönem boyu incelenmesi ise, Çin dışında diğer tüm ülkelerde düzenli sayılabilecek bir artışın izlendiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu ülkeler arasından Güney Afrika’da izlenen artışın çok daha belirgin olduğu söylenebilir. 2000 yılında %14.4 olarak hesaplanan ilgili pay, 2005 yılında %13.81 düzeyine gerilemiş olsa da 2010 yılında %17.10, 2015 yılında %22.84, 2019 yılında %26.02 ve 2022 yılında ani bir sıçrama ile %39.74’e yükselmiştir. Çin’de ise dönem başına %74.48 olan ilgili payın 2005 yılında %42.12’ye keskin bir şekilde düştüğü; ardından 2010, 2015 ve 2019 yıllarında artış gösterdiği, 2022 yılında ise yine gerilediği görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada BRICS ülkelerinde BİT ihracatı, BİT mal ve BİT hizmet ihracatı ayrımı gözetilerek 2000 sonrası dönem için incelenmiş olup ülke bazında karşılaştırmalar ile grubun tamamına yönelik genel değerlendirme yapılmıştır. Çeşitli istatistiklerden faydalanılan çalışmada ayrıca BİT mal ve hizmet ihracatının alt kalemleri de irdelenmiştir.

Yürütülen araştırma ile, BRICS ülkeleri arasında, toplam mal ihracatı içinde en yüksek BİT mal ihracatı payına sahip ülkenin açık ara ile Çin olduğu, diğer ülkelerde ise söz konusu payın oldukça düşük düzeylerde seyrettiği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla BRICS ülkelerinin grup olarak BİT mal ihracatında rekabetçiliğe sahip olduğu söylenememektedir. BİT mal ihracatının,

nihai-kullanım alanlarına göre incelenmesi de gruptaki ülkelerin ortak bir karakteristik sergilemediğini göstermektedir. BİT hizmet ihracatına yönelik incelemeler ise, toplam hizmet ihracatı içinde söz konusu ihracatın payının oldukça büyük bir fark ile Hindistan'da olduğuna işaret etmektedir. Bu ülkede gerçekleşen toplam hizmet ihracatının yarısına yakın bir kısmının BİT hizmet ihracatına dayandığı görülmektedir. Diğer BRICS ekonomilerinde ise BİT hizmet ihracatının Hindistan'dakinden oldukça düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, çalışmanın inceleme dönemini oluşturan 2000-2022 dönemi boyunca diğer dört ülkede BİT hizmet ihracatının, toplam hizmet ihracatı içindeki payının önemli sayılabilecek bir düzeyde düzenli olarak artış gösterdiği vurgulanmalıdır. Bu ülkeler arasından, Çin'de meydana gelen BİT hizmet ihracat artışı daha belirgin düzeydedir.

BİT mal ve hizmet ihracatı konusunda BRICS ülkelerinin grup bazında incelenmesi ile, grubun BİT hizmet ihracatının, BİT mal ihracatına kıyasla daha iyi bir performansa sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu değerlendirmenin tek istisnası olarak Çin belirtilebilir. Çin, BİT mal ihracatında iyi bir performans sergilerken, BİT hizmet ihracatında önemli ilerleme kaydetmiştir. Hindistan ise BİT hizmet ihracatında, mal ihracatına göre daha güçlü bir konumdadır. Rusya, Brezilya ve Güney Afrika'nın ise; BİT mal ihracatında oldukça geri planda kaldığı, BİT hizmet ihracatında ise yüksek rakamlara sahip olmasalar da artış trendi sergilemekte olduğu açıkça izlenmektedir. Bu artışın yakın gelecekte de sürmesi muhtemel görünmektedir. BRICS ülkeleri içinde, diğerlerine göre en çok yol katetmesi gereken ülkenin Güney Afrika olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, bu ülkenin son dönemlerde gösterdiği ivmenin sürmesi durumunda diğer ülkeleri yakalamasının ihtimal dahilinde olduğu da belirtilmelidir. Bu değerlendirmeler, toplam mal (veya hizmet) ihracatı içinde BİT mal (veya hizmet) ihracatının yüzde payı dikkate alınarak yapılmıştır.

Çalışmada yapılan ülke karşılaştırmalar ve genel değerlendirmeye ek olarak, grubun yakın gelecekteki gündemi ile karşılaşması beklenen birtakım risklerden de bahsetmek gerekir. İlk sırada, COVID-19 pandemisi sonrası BRICS ülkelerinde görülen düzensiz ve istikrarsız büyüme dinamikleri yer almaktadır. Bu olumsuz tablo, BİT mal ve hizmet üretim ve ihracatını olumsuz etkileyebilir. En yeni gündem maddelerinden birini oluşturan grubun genişlemesi, dahil edilecek ülkelerin kesinleşmesine göre, grubun toplam BİT mal ve hizmet ihracatında olumlu ya da olumsuz etki yaratabilir. Bu çalışmanın yürütüldüğü tarihte gruba davet edilen ülkeler belli olmakla birlikte, durumun akıbeti netleşmediğinden kapsamlı bir yorum yapılamamaktadır. Grubun karşılaştığı önemli gündem maddelerinden bir diğerini ise dolarsızlaşmaya yönelik tartışmalar ve yeni ticaret yolları sayılabilir. Son olarak, elbette son

yılların en önemli küresel konularından birini oluşturan ve BRICS ülkelerinden Rusya'nın öznesi olduğu Rusya ve Ukrayna arasındaki politik gerilim sonucu yaşanan savaştan bahsedilmelidir. Bu olumsuz gelişmeler sonucunda, Rusya'nın diğer ülkeler ile ilişkilerinde bozulmalar yaşanmakta ve ülke çok ciddi tepkiler ile karşılaşmaktadır. Politik olayların ülke ekonomilerini etkilediği ve bu etkinin en belirgin olarak ticaret kanalı ile görüldüğü dikkate alındığında, Rusya'nın BİT mal ve hizmet ihracatının tüm bu olaylardan olumsuz etkilenebileceği çıkarımında bulunulabilir. Ayrıca, söz konusu savaş, hali hazırda COVID-19 pandemisi üzerine küresel olarak artmış olan enflasyonun daha da artmasına neden olarak, birçok ülkenin ticaret akımlarına yönelik risk oluşturmaktadır. Bu durumun ise yalnızca Rusya için değil, diğer BRICS ülkeleri ve genel olarak diğer ülkeler için de risk oluşturduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Amighini, A. (2004). *China in the international fragmentation of production: Evidence from the ICT industry*. Bocconi: Università Commerciale Luigi Bocconi.
- Armijo, L. E. (2007). The BRICS Countries (Brazil, Russia, India, and China) as analytical category: Mirage or insight? *Asian Perspective*, 31(4), 7–42.
- BEA. (2024). *Bureau of economic analysis - glossary*. (20.02.2024) https://www.bea.gov/index.php/help/glossary?title_1=5&title=end
- Biryukova, O. V. ve Matiukhina, A. I. (2019). ICT services trade in the BRICS countries: Special and common features. *Journal of the Knowledge Economy*, 10(3), 1080–1097.
- Chaturvedi, S. ve Saha, S. (2017). Competing imperatives of global governance and national interests within BRICS: an Indian perspective. *Rising Powers Quarterly*, 2(3), 167-183.
- Ciriani, S. ve Perin, P. (2017). Trends in global ICT trade. *Communications & Strategies*, 107(3rd Quarter), 17-47.
- Durmaz, A. ve Yıldız, Ü. (2020). The impact of innovation in the process of high technology exports: an Analysis on BRICS countries. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 28, 193–202.
- Dünya Bankası. (2023a). Dünya Kalkınma Göstergeleri. [Veri Tabanı]. <https://data.worldbank.org/> (10.09.2023)
- Dünya Bankası. (2023b). Dünya Kalkınma Göstergeleri: BİT Mal İhracatı (%Toplam Mal İhracatı) [Üst Veri]. <https://data.worldbank.org/> (19.09.2023)
- Dünya Bankası. (2023c). Dünya Kalkınma Göstergeleri: BİT Hizmet İhracatı (%Hizmet İhracatı,BoP) [Üst Veri]. <https://data.worldbank.org/> (19.09.2023)

- Dünya Bankası. (2024). Dünya Kalkınma Göstergeleri: İletişim, Bilgisayar, vb. Hizmetleri (%Hizmet İhracatı, BoP). [Üst Veri]. <https://data.worldbank.org/> (21.09.2023)
- Feghali, T., Ahmed, Z. U. ve Halawani, S. (2007). Determinants of Lebanon's ICT export competitiveness: Evaluating a country's readiness to export ICT. *Journal of Transnational Management*, 12(3), 3-23.
- Gillwald, A. ve Simon, J.P. (2012). The ICT landscape in BRICS countries: 4. South Africa. *Communication & Strategies*, 86(2nd Quarter), 195–208.
- Gómez-Sánchez, A.M., Máñez-Castillejo, J.A. ve Sanchis-Llopis, J.A. (2022). ICT effects on firms' export decisions: Evidence for Colombian manufacturing. *International Review of Entrepreneurship*, 20(4), 523-540.
- Görkey-Aydinoğlu, S. ve Yalkı Berker, İ. (2016). The comparative development of ICT in BRICS: A cluster analysis. *Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 11(1), 17-28.
- Jütten, M. ve Falkenberg, D. (2024). *Expansion of BRICS : A quest for greater global influence?* European Parliament Research Service, Briefing (Issue: March).
- Kneller, R. ve Timmis, J. (2016). ICT and exporting: The effects of broadband on the extensive margin of business service exports. *Review of International Economics*, 24(4), 757-796.
- Makarov, V., Schandera, S. ve Simon, J.P. (2012). The ICT landscape in BRICS countries: 5. Russian Federation. *Communication & Strategies*, 87(3rd Quarter), 157–165.
- McDermott, J. (2023). The BRICS are expanding. *The Economist*, Nov. 13th, 2023.
- O'Neill, J. (2001). Building better global economic BRICs. *Goldman Sachs Global Economic Paper No:66*.
- O'Neill, J. (2007). Introduction: BRICs and beyond. *BRICs and beyond* (pp.5-6). Goldman Sachs.
- OECD. (2023). OECD İstatikleri. [Veri Tabanı]. <https://stats.oecd.org/> (13.09.2023)
- Özcan, B. (2018). Information and communications technology (ICT) and international trade: evidence from Turkey. *Eurasian Economic Review*, 8, 93-113.
- Radulescu, I. G., Panait, M. ve Voica, C. (2014). BRICS countries challenge to the world economy new trends. *Procedia Economics and Finance*, 8, 605–613.
- Revinova, S. (2016). Information technology development in the BRICS. *3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts – SGEM*, October 2016.
- Simon, J.P. (2012). The ICT landscape in BRICS countries: 3. China. *Communication & Strategies*, 85(1st Quarter), 191–202.

- Simon, J.P. (2014). The ICT landscape in Brazil, India and China. *JRC Scientific and Technical Reports*, No: EUR 26923 EN – 2014, European Commission.
- UNCTAD. (2023). *BRICS Investment report*. United Nations Conference on Trade and Development, United Nations.
- Xing, Y. (2008). China's exports in ICT and its impact on Asian countries. *WIDER Research Paper*, No. 2008/39.
- Yelkesen, O. (2023). Exploring the ICT diffusion and economic growth nexus: evidence from BRICS nations. *Economic and social implications of information and communication technologies* (pp. 73–91). Hershey: IGI Global.
- Zhang, H., Liu, Q. ve Wei, Y. (2023). Digital product imports and export product quality: Firm-level evidence from China. *China Economic Review*, 79, 101981, 1-19

ANTARKTİKA TURİZMİNİN TURİZM ENDÜSTRİSİNE VE ÇEVREYE ETKİLERİ*

Nurten Çalışkan Çetin†

Namıka Elif Küçük‡

ÖZET

Antarktika turizmi, uzak ve bakir destinasyonlara duyulan ilginin artmasıyla son yıllarda önemli bir artışa tanık olmuştur. Bu çalışma, Antarktika turizminin hem turizm endüstrisi hem de kırılgan kutup çevresi üzerindeki çok yönlü etkilerini araştırmaktadır.

Çalışmada öncelikle Antarktika turizminin ekonomik etkilerini ele alarak, geçit şehirlerde ve ülkelerde ekonomik büyümeyi, istihdam yaratmayı ve altyapı gelişimini teşvik etmedeki rolü vurgulamaktadır. Bununla birlikte, bu tür uzak bölgelerde faaliyet göstermenin yüksek maliyetleri ve yerel topluluklar için ekonomik istikrarsızlığa yol açabilecek turizmin mevsimsel doğası ile ilgili zorlukları da kabul edilmektedir.

İkinci olarak, Antarktika turizminin çevresel sonuçları incelemekte, hassas ekosistem ve yaban hayatına yönelik potansiyel tehditleri vurgulamaktadır. Ek olarak habitat bozulmasının bölgeyi ziyaret eden turist ve gemi sayısının artmasıyla daha da kötüleşmesi, kirlilik ve istilacı türlerin ortaya çıkması gibi konular da tartışılmaktadır. Ayrıca çalışmada koruma alanlarının oluşturulması ve ziyaretçi faaliyetlerine yönelik katı kurallar da dâhil olmak üzere, turizm düzenlemelerinin ve yönetim stratejilerinin bu çevresel etkilerin azaltılmasındaki rolü incelemektedir.

Sonuç olarak, Antarktika turizmi ekonomik fırsatlar sunarken ve çevre koruma bilincini teşvik ederken, aynı zamanda kırılgan kutup ekosistemi için önemli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, bölgenin bozulmamış güzelliğini ve ekolojik bütünlüğünü korurken Antarktika turizminin uzun vadede sürdürülebilirliğini sağlamak için paydaşların buna yönelik turizm uygulamalarına öncelik vermesi ve etkili yönetim stratejileri benimsemesi zorunludur.

Anahtar Kelimeler: Antarktika, Turizm, Karbon, Çevre, Turizm Ekonomisi

Jel Kodları: L83, O13, Q51, Z32

* Bu çalışma 18-19 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen 1. Dış Ticaret Zirvesi kapsamında bildiri olarak sunulmuştur.

† Araştırma Görevlisi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, n.caliskan@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3597-8135

‡ Dr. Öğr.Üyesi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, n.kucuk@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8774-0340

IMPACTS OF ANTARCTIC TOURISM ON THE TOURISM INDUSTRY AND THE ENVIRONMENT

ABSTRACT

Antarctic tourism has witnessed a significant increase in recent years with growing interest in remote and pristine destinations. This study explores the multifaceted impacts of Antarctic tourism on both the tourism industry and the fragile polar environment.

The study first addresses the economic impacts of Antarctic tourism, highlighting its role in stimulating economic growth, job creation and infrastructure development in gateway cities and countries. However, it also recognizes the challenges associated with the high costs of operating in such remote areas and the seasonal nature of tourism, which can lead to economic instability for local communities.

Second, the brief examines the environmental consequences of Antarctic tourism, highlighting potential threats to sensitive ecosystems and wildlife. Issues such as habitat degradation, pollution and the introduction of invasive species, exacerbated by the increasing number of tourists and ships visiting the region, are discussed. It also examines the role of tourism regulations and management strategies in mitigating these environmental impacts, including the creation of protected areas and strict rules for visitor activities.

In conclusion, while Antarctic tourism offers economic opportunities and promotes awareness of environmental protection, it also poses significant challenges for the fragile polar ecosystem. Therefore, it is imperative that stakeholders prioritize relevant tourism practices and adopt effective management strategies to ensure the long-term sustainability of Antarctic tourism while maintaining the region's pristine beauty and ecological integrity.

Keywords: *Antarctica, Tourism, Carbon, Environment, Tourism Economics*

Jel Code: *L83, O13, Q51, Z32*

GİRİŞ

Antarktika, dünyanın en yalıtık ve hassas bölgelerinden biridir. Uzun yıllar boyunca sadece bilim insanlarının ve araştırma ekibinin ziyaret ettiği bir yer olarak bilinse de son dönemlerde turizm endüstrisinin dikkatini çekmektedir. Antarktika'nın doğal güzellikleri ve benzersiz ekosistemi, turistler için çekici bir destinasyon haline gelmiştir (Arlı, Bayırhan, & Saygılı, 2021, s. 66). Ancak, bu artan turizm faaliyetleri beraberinde çeşitli etkileri de getirmektedir.

Bu çalışma, Antarktika turizminin turizm endüstrisine ve çevreye olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, Antarktika turizminin ekonomik katkısını ve pazar eğilimlerini ele alacak ve sektördeki inovasyonları ve karşılaşılan zorlukları tartışacaktır. Ardından, turizmin çevresel etkilerini, özellikle ekosistem rahatsızlığı, kirlilik ve iklim değişikliği üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirecektir. Daha sonra, düzenleyici çerçevenin ve koruma çabalarının önemini vurgulayacak ve Antarktika Antlaşması ve Protokolleri gibi uluslararası belgelerin rolünü ele alacaktır. Sürdürülebilir uygulamaların önemine ve gelecekte karşılaşılabilecek zorluklara da dikkat çekilecektir.

Bu çalışmanın amacı, Antarktika turizminin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini objektif bir şekilde değerlendirmek ve gelecekteki yönetim stratejilerine ışık tutmaktır.

1. TURİZMİN EKONOMİDEKİ YERİ

Turizm bacasız sanayi olarak ifade edilmekte ve uluslararası ticarete konu olan geleneksel bir hizmet faaliyeti olarak görülmektedir. Ülkeye gelen turistlerin yapmış oldukları harcamalar ülkeye döviz getirmekte ve ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabı adı altında uluslararası hizmetler başlığında kayda geçmektedir. Turizm sektörü emek yoğun bir sektördür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörünün büyümesi ekonomik büyümeye oldukça katkı sağlamaktadır. Bu sektörün büyümesiyle ülkeye gelen turist sayısının artması dolaylı yoldan sanayi sektörünü de tetiklemektedir. Ülkeye daha fazla turistin gelmesiyle ulaşım, konaklama gibi hizmetlere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da ilgili sektörlerin canlandırılmasına ve bu sektörlerle ilgili faaliyetlerin yapılmasına katkı sağlamaktadır (Yamak, Tanrıöver, & Güneysu, 2012, s. 206). Görüldüğü gibi turizm aslında kendinden başka birçok sektörü tetiklemekte ve onlarla iç içedir. Bu da turizmin entegre endüstri olması anlamına gelmektedir (Tüleykan, 2017, s. 5).

Turizm sektörü aynı zamanda kamu gelirlerini arttırarak milli geliri arttırmaktadır. Örneğin alt yapı yatırımları ve vergileme yoluyla turistik faaliyetlerden kamu gelirlerini arttırarak kamunun borçlanmasını azaltmaktadır. İktisadi birimlerin elde ettikleri gelirlerle yaptıkları harcamalar ülke ekonomisinde çarpan etkisi yaratarak milli gelire katkı sağlamaktadır (Tüleykan, 2017, s. 6).

Turizm sektörünün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik olarak büyümesi için önemi 21. yy'da anlaşılmıştır. 21.yy'da en fazla gelişen sektör telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri iken onunla beraber gelişen diğer bir sektörün de turizm sektörü olduğu görülmektedir. Diğer

sektörlerden gelen gelirler yanında turizm sektöründen de elde edilen gelirler ülkelerin ekonomik olarak büyümesinde başat rol oynamaktadır (Sevim, Güven, & Eryiğit, 2015, s. 21).

Birleşmiş Milletler Turizm Örgütü (UNWTO)'ne göre dünyadaki turizm gelirleri pandemi döneminin ötesine geçerek 2023 yılında küresel GSYH'nın %3'üne denk gelerek 3.3 Trilyon ABD dolarına ulaşmıştır (UNWTO, t.y.). UNWTO'nin 2022 verilerine göre turizm gelirlerinin GSYH oranına bölgeler açısından bakılacak olunursa Avrupa %4, Orta Doğu %3.7, Afrika %3.2, Amerika %2.5 ve Asya ise %1.3 olduğu görülmektedir (UNWTO, t.y.).

Antarktika turizmi, 1993-1994 ve 2022-2023 sezonları arasında ~8.000'den 104.000 turiste yükselerek belirgin bir artış göstermiştir. Bölgede gemi turizmi ağırlıklıdır ve turizm seferlerinin %98'i Antarktika Yarımadası'nı yaz ve ara aylarda (Ekim-Nisan) ziyaret etmektedir. Antarktika turizm endüstrisinin değerinin yaklaşık 820 milyon ABD Doları olduğu tahmin edilmekte olup, bu değer gemi seyahatlerinin maliyeti, kâr marjları ve ziyaretçilere tahakkuk eden tüketici fazlası hakkında yapılan varsayımlara bağlı olarak 130 milyon ABD Doları ile 1,5 milyar ABD Doları arasında değişmektedir. Bununla beraber Antarktika'daki besin maddelerini dünyaya dağıtan Antarktika Sirküler Akıntısı ve komşu okyanus girdaplarının, küresel balıkçılığın değerini yaklaşık 2,8 milyar ABD doları artırmaya yardımcı olduğu düşünülmektedir. Bölgenin karbon depolama, deniz seviyesinin düzenlenmesi ve ışık yansımaları gibi "düzenleyici hizmetlerin" ekonomik değeri yılda yaklaşık 179,3 milyar ABD doları olarak tahmin edilmektedir (Soeckl, Adams, Baird, Costanza, & Yamazaki, 2024, s. 154).

2. BİR TURİZM ÇEŞİDİ OLARAK ANTARKTİKA TURİZMİ

2.1. Antarktika Turizmine Genel Bakış

Antarktika, dünyanın en sert ve en izole edilmiş kıtası olmasının yanı sıra, benzersiz doğal güzellikleri ve ekosistemiyle de dikkat çekmektedir (Kırkinci, Marakli, Aksoy, Ozcimen, & Kaya, 2021, s. 161). Uzun yıllar boyunca sadece bilim insanlarının ve araştırma ekibinin ziyaret ettiği bir yer olarak bilinse de son yıllarda turizm endüstrisinin de ilgisini çekmektedir.

Literatür incelendiğinde birçok turizm çeşidinin olduğu görülmektedir. Turistik faaliyetin amacı, ziyaretçilerin sayısı ve gelir durumu gibi çeşitli faktörlere göre turizm çeşitleri belirlenmektedir. En çok bilinen turizm çeşitlerinden bazıları dağ turizmi, deniz turizmi, eko turizm, macera turizmi, film turizmi, helal turizm, kültür turizmi, kongre turizmi ve sağlık turizmidir (Demirer & Hatirnaz, 2023, ss. 37-38). Antarktika turizmi ise macera turizmi, deneyime dayalı turizm ve ziyaretçilerin gelir durumuna göre turizm çeşidi olarak bilinmektedir (Erdal, Bayırhan, & Saygılı, 2021, s. 68).

Antarktika'ya ilk turistik ziyaret 1930'lu yıllarda yapılmış olmasına rağmen ticari turizmin başlangıcı Arjantin ve Şili'den düzenlenen birkaç uçuş ve yolculukla 1950'li yıllarda başlamıştır. Bundan sonra, Antarktika Yarımadası'na keşif gezileri, diğer tur operatörleri tarafından da sunulan yıllık faaliyetler haline gelmiş ve 1990'larda ve 2000'lerin başında önemli ölçüde büyümüştür. Turistik amaçlı Antarktika uçuşları yavaş gelişmiş ancak 1980'ler ve 1990'lar boyunca kademeli olarak artmıştır. Ticari uçuşlar 2003 yılından bu yana daha hızlı bir şekilde farklı modalitelere ve faaliyetlere doğru genişlemiştir. 2019-2020 sezonunda kıtayı toplam ziyaret eden turist sayısı 74.401'dir (Cajiao, Benayas, Tejado, & Leung, 2021, s. 2). Daha çok Antarktika'ya Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Büyük Britanya ve Almanya, Avrupa'nın geri kalanı ve Asya'nın daha zengin ülkelerinden turistler gelmektedir (German Arctic Office, 2021).

Antarktika turizmi, seyrek ve uzak bir destinasyon olmasına rağmen, giderek artan bir popülerliğe sahiptir. Bununla birlikte, bu bölgedeki turizm faaliyetleri çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Özellikle, bölgenin ekstrem koşulları, çevresel hassasiyeti ve sürdürülebilirlik endişeleri, Antarktika'daki turizm faaliyetlerini yönetme konusunda önemli zorluklardan birkaçıdır.

Bu bölgenin turizm potansiyeli, benzersiz deneyimler sunmasının yanı sıra, bilinçli bir şekilde yönetildiğinde sürdürülebilir kalkınma ve bilinçli çevre koruma fırsatlarını da beraberinde getirmektedir. Ancak, turizmin bu hassas çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için etkili yönetim stratejileri ve uluslararası iş birliği gerekmektedir (Hall & Johnston, 1995, s. 148). Bu genel bakış, Antarktika turizminin potansiyelini, mevcut durumunu ve gelecekteki yönetim gereksinimlerini anlamak için bir temel sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, turizmin ekonomik faydaları ile çevresel ve sürdürülebilirlik endişeleri arasındaki dengeyi ele almak önemlidir.

2.2. Antarktika'nın Turistler için Cazip Yönleri

Antarktika, Dünya üzerindeki en uzak ve bakir ortamlardan biridir. En soğuk, en rüzgârlı ve en kurak kıtadır ve neredeyse tamamen buzla kaplıdır. Bu ekstrem ortam benzersiz güzelliktedir ve dünyanın başka hiçbir yerinde bulunmayan manzaralar ve deneyimler sunmaktadır. Uçsuz bucaksız buzdağları, yükselen buzullar ve sonsuz buz tabakası hayranlık uyandırırken, çevredeki Güney Okyanusu deniz yaşamıyla doludur (Hall & Johnston, 1995, s. 151). Antarktika'ya yapılan turistik seyahatlerin cazip yönleri aşağıda kısaca incelenmektedir.

2.2.1. Vahşi Yaşam

Antarktika benzersiz yaban hayatı izleme fırsatı sunmaktadır. Turistler, çeşitli penguen türleri, foklar ve balinalar da dahil olmak üzere zorlu koşullara adapte olmuş çeşitli türleri görebilmektedirler (Seyyah, 2017). İnsan varlığının olmaması, bu türlerin nispeten rahatsız edilmeden kalmasını sağlayarak olağanüstü yakın çekim karşılaşmalara olanak tanımaktadır.

2.2.2. Macera ve Keşif

Kıta, buzdağları arasında kano, buz üzerinde kamp, buz tırmanışı ve hatta soğuk sularda tüplü dalış gibi macera aktiviteleri sunmaktadır. Macera duygusu, aşırı ve öngörülemeyen hava koşulları nedeniyle daha da artmakta ve her geziyi benzersiz bir meydan okuma haline getirmektedir (Seyyah, 2017).

- Kano ve Paddleboarding: Turistlere buzdağları arasında ve denizdeki vahşi yaşamın yanında kürek çekme şansı sunarak Antarktika ortamıyla daha samimi bir deneyim sağlamaktadır.
- Dağcılık ve Kayak Turu: Fiziksel bir meydan okuma arayanlar için, bazı operatörler daha az bilinen zirvelere ve buzullara rehberli tırmanışlar ve kayak gezileri sunmaktadır.
- Kutup Dalışı: Bu niş ama büyüyen segment, sertifikalı dalgıçlara Antarktika sularının eşsiz su altı ekosistemlerini keşfetme fırsatı sunmaktadır.

2.2.3. Bilimsel İlgi

Bilim meraklıları için Antarktika yaşayan bir laboratuvarıdır. Temiz hava, buz çekirdekleri ve bozulmamış ekosistemler iklim değişikliği, jeoloji ve deniz biyolojisi hakkında bilgiler sunar. Birçok turist, bilim insanlarından bilgi edinme ve Dünya'nın en hassas bölgelerinden birinde küresel ısınmanın etkilerine ilk elden tanıklık etme fırsatından etkilenmektedir. 1959 yılında imzalanan ve ülkemizin 1995 yılında taraf olduğu Antarktika Antlaşması, Antarktika'yı barış ve bilime adanmış doğal koruma alanı olarak güvence altına almıştır ve bu kapsamda Türk araştırmacılar bölgeye ilk 2016 yılında sefer gerçekleştirmiştir (Özer, 2019, s. 177) . Madrid Protokolü olarak da bilinen Çevre Koruma Protokolünü imzalayan ülkemiz bu kapsamda kendi kalıcı istasyonunu kurma hakkını kazanmıştır. 2017 yılından beri çalışmalarını yürüten TARS (Türk Antarktik Araştırma İstasyonu- Turkish Antarctic Research Station) kalıcı üs için çalışmalarına devam etmektedir (Wenger, 2021).

Resim 3.1: Horse Shoe Adasında kurulması planlanan TARS Üssü
Kaynak: Wenger, 2021

2.2.4. Ayrıcalık ve Prestij

Antarktika'ya seyahat etmek, uzak konumu, maliyeti ve ekstrem ortamı nedeniyle bir ayrıcalık duygusu taşımaktadır. Bu ayrıcalık, kıtaya yapılacak bir seyahati prestijli bir girişim haline getirmekte ve pek çok kişi tarafından hayatta bir kez elde edilebilecek bir fırsat olarak görülmektedir. Küreselleşme ve teknolojinin gelişimiyle değişen turizm algısının en belirgin örnekleri arasında Antarktika seyahatleri kendini göstermektedir. İnsanlar standart turistik gezilerden ziyade hayatlarında farklı yere koyabilecekleri ve onları toplumdan farklılaştıracak “*Son Şans Turizmi*” olarak da nitelendirilen seçeneklere yönelmektedir (Küçükergin, 2021, s. 155).

2.2.5. Fotoğrafçılık

Fotoğraf meraklıları için bozulmamış manzaralar, bol miktarda vahşi yaşam ve olağanüstü ışık koşulları (özellikle yaz aylarının uzun saatleri boyunca) çarpıcı görüntüler yakalamak için eşsiz fırsatlar sunar.

Antarktika'nın bir turizm destinasyonu olarak cazibesi, el değmemiş manzaraları, benzersiz yaban hayatı karşılaşmaları ve çevrenin kendisinin ekstrem doğasında yatmaktadır. Bu kombinasyon, macera arayanlardan vahşi yaşam fotoğrafçılarına ve çevre bilimiyle ilgilenenlere kadar çok çeşitli turistlerin ilgisini çekmektedir (Nieuwenhove, 2024).

3. ANTARKTİKA TURİZMİNİN EKONOMİYE KATKISI

Antarktika turizmi, niş bir pazar olmasına rağmen, turizm sektöründe faaliyet gösteren firmalar için önemli mali faydalar sağlamakta ve yakın sektörün çok ötesine uzanan daha geniş ekonomik etkiler yaratmaktadır. Antarktika turizm pazarının küresel niteliği, ekonomik faydaların uluslararası düzeyde dağıtıldığı anlamına gelmektedir. Dünyanın dört bir yanından gelen turistler, seyahat rezervasyonları, ekipman alımları ve sigorta hizmetleri de dahil olmak üzere uluslararası finansal işlemlere yol açmaktadır. Bu bağlamda Antarktika turizmi, küresel ekonomi üzerinde çevresel, ekonomik ve jeopolitik kaygılara değinen çok yönlü bir etkiye sahiptir (Palmowski, 2020, s. 1522). Antarktika turizminin ekonomik faydaları öncelikle Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Birleşik Krallık gibi Antarktika seferlerine katılan ülkelere tahakkuk eder. Bu ülkeler seyahat, konaklama ve ilgili hizmetler de dâhil olmak üzere turizmle ilgili faaliyetlerden doğrudan gelir elde etmektedir. Ayrıca sektör, seyahat acenteleri, lojistik ve kruvaziyer hatları gibi çeşitli sektörlerde istihdam olanakları yaratmaktadır (Arlı, Bayırhan, & Saygılı, 2021, s. 67). Dolaylı olarak, Antarktika turizmine yönelik artan talep, gemi yapımı ve otelcilik gibi ilgili endüstrileri harekete geçirerek daha fazla ekonomik fayda sağlar.

Bu ekonomik avantajlara rağmen, Antarktika turizminin çevresel maliyetleri önemli zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Clemence, 2023). Turist akını kırılgan ekosistemlere zarar verebilir, vahşi yaşamı rahatsız edebilir ve kirliliğe yol açarak bölgenin eşsiz biyolojik çeşitliliğini tehdit edebilir. Bu çevresel etkiler, özellikle küresel balıkçılık ve potansiyel kaynak çıkarma faaliyetleri için daha geniş ekonomik etkilere sahip olabilir (Kırkinci, Maraklı, Aksoy, Ozcimen, & Kaya, 2021, s. 170). Antarktika bölgesi insan faaliyetlerine karşı özellikle hassastır ve artan turizm, bölgenin doğal yaşam alanlarının uzun vadeli sürdürülebilirliği konusunda endişelere yol açmaktadır.

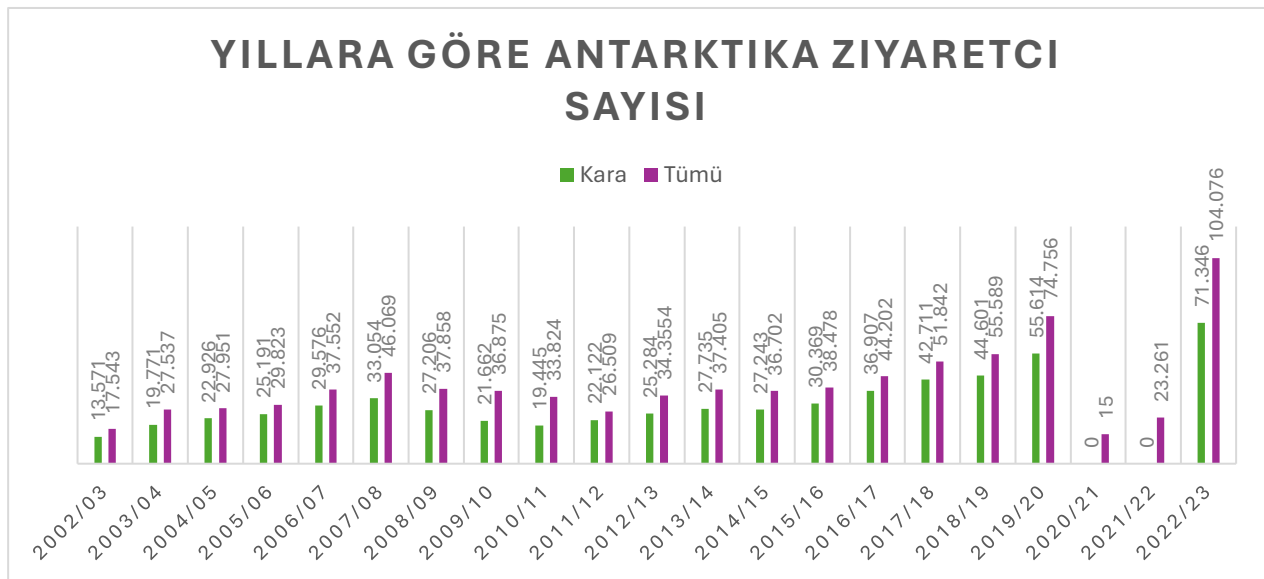
Ekonomik ve çevresel hususlara ek olarak, Antarktika turizminin jeopolitik etkileri de vardır. Bölgeye artan ilgi, uluslararası politikaları ve müzakereleri etkileyerek yönetim ve toprak talepleri konularını öne çıkarmaktadır. Antarktika'nın hem doğal kaynakları hem de jeopolitik konumu açısından stratejik önemi, artan turizmin bölgede çıkarları çatışan ülkeler arasındaki diplomatik ilişkileri etkileyebileceği anlamına gelmektedir. Antarktika turizminin sürdürülebilir gelişimini sağlamak ve küresel ekonomi üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerini hafifletebilmek için ekonomik çıkarların ve diplomatik kaygıların dengelenebilmesi, küresel ekonomi üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri hafifletmek için oldukça önemli olmaktadır (Dal, 2021, ss. 682-684). Aşağıda Antarktika turizminin sağladığı faydalar açıklanmaktadır.

3.1. Son Yıllardaki Büyüme

Antarktika turizmi son birkaç on yılda önemli bir büyüme göstermiştir. Başlangıçta cesur kaşiflerin ve bilim insanlarının uğrak yeri olan Antarktika, genel halk için giderek daha erişilebilir hale gelmiştir. Uluslararası Antarktika Tur Operatörleri Birliği'ne (IAATO) göre Antarktika'ya çoğunlukla gemiyle gelen ziyaretçi sayısı son yıllarda belirgin bir şekilde artmıştır. 1993-1994'te yılda yaklaşık 8.000 iken 2022-2023'te 100.000'i geçmiştir. Antarktika turizm endüstrisinin yıllık değerinin yaklaşık 820 milyon ABD doları olduğunu tahmin edilmektedir (Baird & Stoeckl, 2024). Bu büyüme, benzersiz seyahat deneyimlerine olan ilginin artması, ticari seferler yoluyla erişimin iyileştirilmesi ve turistlere sunulan faaliyet yelpazesinin genişlemesiyle sağlanmıştır. Bu büyüme ayrıca, "ölmeden önce yapılacaklar listesi" deneyimleri arayan varlıklı gezginler arasında benzersiz ve uzak destinasyonlara yönelik artan ilgiden kaynaklanmaktadır.

Başlangıçta, Antarktika turistleri ağırlıklı olarak bu tür gezilerin yüksek maliyetini karşılayabilecek daha zengin demografik gruplardan gelen yaşlı yetişkinlerdi. Ancak, macera, benzersiz deneyimler ve Instagram'a layık destinasyonlar arayan genç gezginler de dahil olmak üzere daha geniş bir demografiye doğru kademeli bir kayma olmuştur.

Ziyaretçi eğilimleri, seyahatlerde keskin bir düşüşe neden olan COVID-19 salgını gibi küresel olaylardan da etkilense de pandemi sonrası uzak ve görece daha güvenli destinasyonlara duyulan arzu Antarktika turizminde hızlı artışlar göstermiştir. Antarktika Tur Operatörleri Birliği (IAATO) verilerine göre 2022-2023 sezonunda 104.076 turistin geldiği gözlemlenmiştir.

Grafik 3.1: IAATO verilerine göre 2002-2003 ve 2022-2023 sezonları arasında değişen ziyaretçi sayıları

Kaynak: IATTO verilerinden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Tur Operatörlerine Sağladığı Mali Faydalar

Antarktika turları, varış noktasının aşırı ve uzak doğası nedeniyle dünyanın en pahalı turları arasındadır. Tüm gelir kesimlerine hitap etmemesi nedeniyle özel fiyatlandırma sistemiyle yüksek gelirler elde edilmektedir. Seyahatin uzunluğuna ve sunulan olanaklara bağlı olarak kişi başına yaklaşık 5.000 ila 20.000 \$ arasında değişebilir (IAATO, 2024). Bu yüksek fiyat etiketi, genellikle uzman rehberliğinde turlar, konferanslar ve buz sınıfı gemilerde lüks konaklama gibi özel hizmetleri kapsamakta ve ciddi maliyetlerle gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte bölgenin kısıtlı bir zaman diliminde erişilebilir olması durumu söz konusudur. Ancak Antarktika'da turizm sezonu Avustralya yaz aylarıyla (Kasım-Mart) sınırlı olsa da planlama, pazarlama ve rezervasyon faaliyetleri yıl boyunca devam etmektedir (Palmowski, 2020, s. 1521). Bu sürekli operasyonel döngü, Antarktika turizminde yer alan şirketlerde tam zamanlı istihdamın sürdürülmesine yardımcı olmaktadır.

3.3. İlgili Sektörlerde İş Yaratma

Antarktika turizmi, tur rehberleri ve konaklama personeli gibi roller de dâhil olmak üzere turizm endüstrisinin kendi içinde doğrudan istihdam fırsatları yaratmakla kalmamakta, aynı zamanda ilgili sektörlerde dolaylı ve uyarılmış istihdam etkileri yaratmaktadır. Bu sektörler arasında ulaşım, altyapı geliştirme, tedarik zinciri, araştırma ve eğitim, çevre koruma ve konaklama ve turizm hizmetleri yer almaktadır (Palmowski, 2020, s. 1521). Ulaşım hizmetleri, inşaat, tedarik zinciri yönetimi, bilimsel araştırma, çevresel izleme ve konaklama hizmetleri gibi alanlarda istihdam yaratılmaktadır. Genel olarak Antarktika turizmi, geçit şehirlerde ve ülkelerde ekonomik büyümeyi ve istihdam yaratmayı teşvik etme potansiyeline sahipken aynı zamanda hem yerel hem de bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır (Arlı, Bayırhan, & Saygılı, 2021, s. 73). Bununla birlikte, büyümenin çevre ve yerel topluluklar üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirilken, ekonomiye ve topluma sağladığı faydaları en üst düzeye çıkarmak için sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi oldukça önemlidir.

3.3.1. Seyahat ve Ağırlama

Antarktika turizminin yaratmış olduğu istihdam sadece Antarktika'ya seyahat eden gemilerde değil, aynı zamanda turistlerin keşif gezilerinden önce ve sonra genellikle birkaç gün geçirdikleri Ushuaia (Arjantin) ve Christchurch (Yeni Zelanda) gibi geçit şehirlerinde de yaratılmaktadır. Geçit şehirlere ek olarak oteller, restoranlar, yerel tur şirketlerindeki

pozisyonlar, kutup rehberleri, deniz biyologları, buzul bilimciler ve turistlere eğitim veren diğer uzmanlar gibi uzmanlaşmaya dayalı roller için de istihdam yaratılmaktadır (IAATO, 2024).

3.3.2. Tedarik Zinciri Teşviki

Tur operatörleri, kruvaziyer gemilerinin güvenli bir şekilde çalışması için gıda ve yakıttan teknik ekipmana kadar geniş bir yelpazede malzemeye ihtiyaç duymaktadır. Bu talep, yerel ve uluslararası tedarikçilere ve hizmet sağlayıcılara fayda sağlamaktadır.

Termal giysiler, kutup sınıfı ayakkabılar ve ekstrem ortamlara uygun fotoğraf ekipmanları gibi özel ekipmanların üretimi ve satışı da artış göstermektedir.

3.3.3. Altyapı Gelişimi

Artan turizm, uluslararası ziyaretçilere hizmet vermek için havaalanı genişletmeleri, iyileştirilmiş limanlar ve gelişmiş tıbbi tesisler de dahil olmak üzere geçit şehirlerinde daha iyi altyapıya yol açmaktadır (Palmowski, 2020, s. 1521).

Bu tür gelişmeler sadece turizmi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda daha iyi hizmet ve tesisler sağlayarak yerel halkın yaşam kalitesini de artırmaktadır.

3.3.4. Çevre ve Koruma Finansmanı

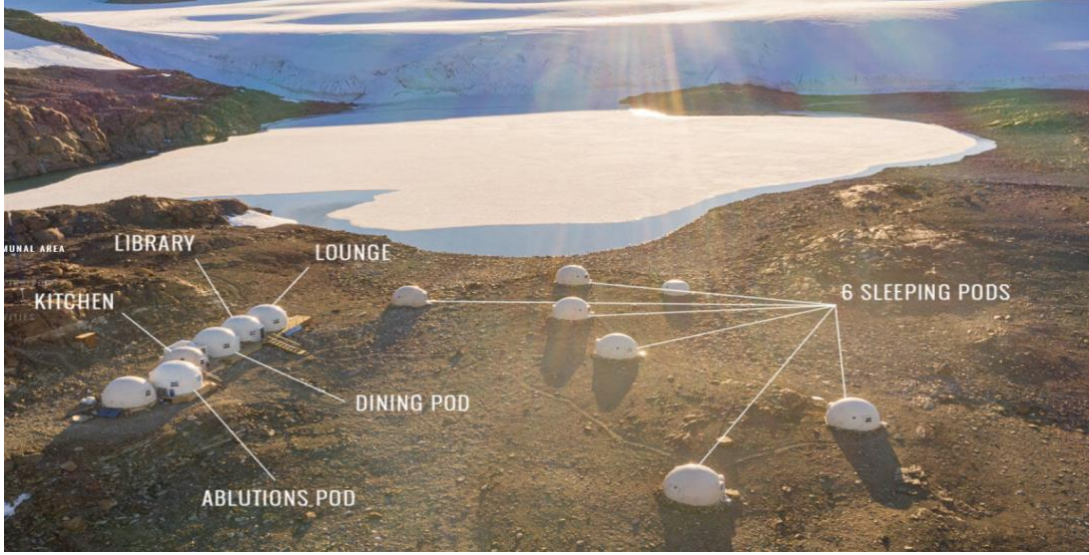
Antarktika turizminden elde edilen gelirin bir kısmı genellikle çevre koruma projelerine ve bilimsel araştırmalara yönlendirilmektedir (Hall & Johnston, 1995, s. 150). Bu sadece turistlerin görmeye geldiği ekosistemlerin korunmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda iklim değişikliği gibi kritik konularda küresel bilimsel anlayışa da katkıda bulunmaktadır.

Antarktika turizminin mali faydaları işletmeciler için büyük olmakla birlikte daha geniş ekonomik etkiler hem yerel hem de küresel olarak seyahat ve ağırlama ile ilgili çeşitli sektörlerde hissedilmektedir (Stewart, Dawson, & Liggett, 2016). Bu ekonomik faaliyet, istihdam yaratma, altyapı geliştirme ve çevre koruma çabalarını destekleyerek Antarktika turizm sektörünün çok boyutlu değerini vurgulamaktadır.

3.3.5. Yeni Tur Paketlerinin Geliştirilmesi

Antarktika turizmine olan talebin artması bu sektörde sunulan hizmetleri çeşitlenmiştir. Bunlar arasında üst düzey olanaklara sahip lüks gemi turları, kano, dalış ve dağcılık gibi aktiviteler sunan macera odaklı turlar, iklim değişikliği ve çevre bilimine odaklanan eğitim turları yer almaktadır.

- Drake Geçidi'nin kötü şöhretli dalgalı denizlerinden kaçınmak isteyenlere hitap etmek için uçaklı kruvaziyer seçenekleri popüler hale gelmiştir (Seyyah, 2017). Bu turlarda turistler Güney Amerika'dan King George Adası'na uçmakta ve burada gemilerine binmektedirler; böylece geleneksel gemi yolculuklarında seyahat süresi ve deniz tutması önemli ölçüde azalmaktadır.
- Çevresel etkiler konusunda farkındalık arttıkça, daha sürdürülebilir turizm uygulamalarına doğru bir eğilim görülmektedir. Buna daha küçük gruplar, daha çevre dostu gemilerin kullanımı ve koruma çabalarına daha fazla katılım dahildir (Küçükergin, 2021, s. 155). Bazı turlar artık turistlerin devam eden bilimsel araştırmalara katılabileceği vatandaş bilimi projelerini de içermektedir.
- Tur paketlerinde eğitim bileşenlerine giderek daha fazla vurgu yapılmaktadır. Bunlar genellikle ziyaretçi deneyimini geliştiren ve Antarktika çevresinin karşı karşıya olduğu zorluklar hakkında farkındalık yaratan jeologlar, biyologlar ve iklimbilimciler tarafından verilen konferansları içermektedir (Stewart, Dawson, & Liggett, 2016).
- Teknolojideki ilerlemeler, tur öncesi eğitim araçları olarak ya da gemideki deneyimin bir parçası olarak, kıtanın tarihi ve ekolojisi hakkında herhangi bir etkiye neden olmadan sürükleyici bilgiler sağlayan sanal gerçeklik deneyimlerinin sunulmasına da yol açmıştır (Clemence, 2023).
- Lüks Yolcu Gemileri; Bu gemiler, kaplıcalar, kaliteli yemekler ve kişisel uşak hizmetleri de dâhil olmak üzere son teknoloji tesisler sunarak Antarktika'nın zorlu ortamını konforlu ve şık seyahati tercih edenler için daha erişilebilir hale getirmektedir (IAATO, 2024).
- Özel Jet Erişimi; Bazı üst düzey tur operatörleri Antarktika'ya özel jet hizmetleri sunarak seyahat süresini kısaltmakta ve konforu artırmaktadır (IAATO, 2024).
- Özel Localar; Antarktika Antlaşması nedeniyle sınırlı olsa da konfor veya sürdürülebilirlikten ödün vermeyen lüks bir eko-kamp deneyimi sunan **Whichaway Camp** gibi birkaç özel konaklama yeri bulunmaktadır (Desert, 2024).

Resim3.2: Whichway Camp görseli

Kaynak: (Desert, 2024)

- Buz Sınıfı Gemiler: Özel olarak tasarlanmış bu gemiler, güçlendirilmiş gövdeleri ve gelişmiş navigasyon sistemleriyle buzlu sularda güvenli bir şekilde seyredebilmektedir.
- Helikopterler ve Dronlar: Bazı gemiler, buz koşullarını gözlemlemek için hava keşfi veya manzaranın muhteşem manzarasını sunan turistik uçuşlar için helikopterlerle donatılmıştır. Dronlar hem film çekimi hem de keşif amacıyla giderek daha fazla kullanılmaktadır.

4. ANTARKTİKA TURİZMİNİN ÇEVREYE ETKİSİ

Çevre ve sürdürülebilirlik konularının politik olarak tartışılması 1980'lere dayanmaktadır. 1992 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı isimli konferansta küresel düzeyde aksiyom alınmıştır. Özellikle seyahat ve turizm endüstrileri küresel dünyamız için pozitif katkı sağlayacak alanlardandır (Berry & Ladkin, 1997, s. 434).

Sürdürülebilirlik ise kaynakların gelecek nesillerin kullanımından mahrum bırakmayacak şekilde kullanılması anlamına gelmektedir. Bu kavram daha çok kalkınma, çevre kirliliği ve turizm gibi kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Turizm endüstrisinin diğer endüstrilerle iç içe olduğu düşünüldüğünde günümüzde fosil yakıtların kullanılması çevreye verdiği olumsuz etkileri sebebiyle aslında turizm endüstrisini de olumsuz yönde etkilemektedir (Tüleykan, 2017). Turizmin yapısı gereği içinde insan faktörü bulunmaktadır. Bu da kaçınılmaz bir şekilde antropojenik etkilerin varlığına işaret etmektedir.

İnsan faaliyetlerini çok büyük bir ölçüde sınırlayan koronavirüs pandemisinin Antarktika seyahatlerini neredeyse durma noktasına getirmesinden önceki sezon olan 2019-20'ye göre

yüzde 40'lık bir artış göstererek 2022 nerdeyse 100.000 kişi gemilerle bölgeyi ziyaret etmişlerdir. Yaklaşık 40 yıl önce bölgenin her yıl en fazla birkaç yüz kişi tarafından ziyaret edildiği düşünüldüğünde artan ziyaretçi sayısının son derece çarpıcı olduğu görülmektedir. Kıtadaki yaşamı ve ölümü incelemek için kıtayı ziyaret eden bilim insanlarının burada çalışma istasyonları olduğu için ve bilimsel gerekçelerle burada bulunsa da birçok turist bu bölgenin yok oluşunu hızlandırma anlamına gelmesine rağmen "son şans turizmi" -bir yeri yok olmadan önce görme arzusu – niyetiyle bölgeye gelmektedir. Ziyaretlerde meydana gelen bu artış ironik olarak bölgenin kirletilmesini de hızlandırmaktadır. Buradaki bir başka ironik durum ise Antarktika'yı tehdit eden iklim değişikliği kıtayı ziyaret etmeyi kolaylaştırmakta; eriyen deniz buzunu gemi seyahati sezonunun süresini uzatmakta olmasıdır (Clemence, 2023). Aşırı turizm yeni bir hikâye değil ancak küresel bir miras olarak belirlenen Antarktika, Dünya'daki diğer yerlerden farklıdır. Bu farklılıkları nedeniyle bölgeye çok kalabalık bir milli parktan ziyade daha önce hiç temas edilmemiş bir bölgenin eşdeğerinde yaklaşılması zorunludur. Bölge özellikleri açısından tekildir ve göreceli vahşiliği ve sessizliği ile türünün son örneğidir ve bu şekilde kalmasını sağlamak için gerekli tüm önlemler alınmalıdır. Kanadalı astrofizikçi ve çevre bilimci Prof. Hubert Reeves'in çok etkileyici bir sözü var: "Doğa ile savaş içindeyiz, eğer kazanırsak, kaybedeceğiz." Bu söz günümüzde küresel ısınma ve insan kaynaklı iklim değişikliğine karşı mücadelede farkındalık yaratmak için söylenebilecek en güzel sözlerden biridir.

Uydulardan elde edilen tahminleri kullanan araştırmacılar, kutup buz tabakalarının 1992 ile 2020 yılları arasında 7,560 milyar ton buz kaybettiğini tespit etmiştir. Bu, her bir kenarı 20 kilometre olan bir buz küpüne eşdeğerdir. En yüksek yedi erime yılının son on yılda gerçekleşmesi de endişe verici bir başka etmendir. Araştırmacılar, çalışma dönemi boyunca kaybedilen buzun deniz seviyelerini 21 milimetre yükselttiğini tespit etmiştir. Bunun neredeyse üçte ikisi (13,5 mm) Grönland'daki erimeden, üçte biri ise Antarktika'daki erimeden (7,4 mm) kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırmacılar, bu durumun, yeni bir gerçekliğe uyum sağlamak zorunda kalan dünyanın dört bir yanındaki kıyı toplulukları için riskler getirdiğini vurgulamıştır. Bu çalışmayı yöneten Inés Orosaka yaptığı basın açıklamasında Grönland ve Antarktika'daki buz kayıplarının uydu kayıtları boyunca hızla arttığını ve deniz seviyesinin yükselmesine önemli bir katkıda bulunduğunu belirtmiştir (Koop, 2023).

Antarktika'ya güvenli, çevre dostu ve sorumlu gezileri desteklemek ve teşvik etme gibi amaçlarla kurulan Antarktika Tur Operatörleri Birliği (IAATO) gibi kurumlar bölgede olası bir çevre felaketinin önlenmesinde en büyük rolü oynamaktadır. Hali hazırda var olan düzenlemelerin sıkılaştırılması, bölgeye yapılan ziyaretlerin sınırlandırılması gibi önlemler

dışında 1959 yılında kabul edilen Antarktika Antlaşmasının kapsamının günümüz iklim koşullarına uygun olarak şekillendirilmesi de büyük önem arz etmektedir. Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) Antarktika Okyanusu'ndaki denizcilik faaliyetlerinin düzenlenmesinde çok önemli rol oynamaktadır. IMO, Antarktika Okyanusu da dahil olmak üzere kutup sularında faaliyet gösteren gemiler için zorunlu uluslararası standartları belirleyen Kutup Kodu'nu oluşturmuştur. Bu kod, gemi tasarımı, inşası, ekipman, eğitim, arama ve kurtarma ve kirliliğin önlenmesi gibi deniz güvenliği ve çevre korumanın çeşitli yönlerini ele almaktadır (Bai, 2015, s. 677). Kutup Kodu, sert ve hassas kutup ortamlarının yarattığı riskleri azaltmayı, güvenli ve çevresel açıdan sorumlu denizcilik operasyonları sağlamayı amaçlamaktadır.

Buzul erimelerinde meydana gelen artışın devam etmesi tüm önlemler ve uygulanan kurallara rağmen insanoğlunun hala yolun başında olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Antarktika, sahip olduğu eşsiz doğal güzellikler ve ekosistemiyle turizmin yeni odak noktalarından biri haline gelmiştir. Bu bölgeye yönelik turizm faaliyetleri, hem ekonomik açıdan önemli fırsatlar sunmakta hem de çevre ve sürdürülebilirlik bağlamında ciddi endişelere yol açmaktadır.

Antarktika turizmi, tur operatörleri ve ilgili sektörler için ciddi mali faydalar sağlamaktadır. Ancak bu ekonomik kazançlar, kırılgan ekosistemler üzerindeki olumsuz etkileri göz ardı etmemelidir. Özellikle iklim değişikliği, kirlilik ve ekosistem rahatsızlığı gibi konular, bölgedeki turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Antarktika Antlaşması ve Protokolleri gibi uluslararası belgelerin rolü, bölgenin korunması ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının benimsenmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Antarktika turizminin gelecekteki yönetim stratejileri, ekonomik çıkarlar ile çevresel koruma arasındaki dengeyi sağlamalıdır. Turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği, etkili yönetim stratejileri ve uluslararası iş birliği gerektirmektedir. Gelecekte, Antarktika'nın benzersiz ekosistemini koruma ve sürdürülebilir turizm uygulamalarını teşvik etme çabalarının artırılması gerekmektedir. Ancak bilindiği gibi alınan tüm önlemler, tasarlanan tüm düzenlemeler onları uygulayan insanlar kadar etkilidir. Bu bağlamda bu eşsiz coğrafyada çevreyi korumadaki en önemli rol, düzenlemeleri oluşturan kurumlarda değil onları uygulayan insanlardadır.

KAYNAKÇA

- Arlı, E., Bayırhan, İ., & Saygılı, M. S. (2021). Kutup Turizminde Yeni Alternatif: Antarktika Destinasyonuna Yönelik Kruvaziyer Seyahati Ve Türkiye İçin Önemi. *Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 63-76.
- Bai, J. (2015). The imo Polar Code: The Emerging Rules of Arctic Shipping Governance. *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 674-699.
- Baird, R., & Stoeckl, N. (2024, 3 1). *Antarctica provides at least \$276 billion a year in economic benefits to the world, new research finds*. Retrieved from University of Tasmania: [https://www.utas.edu.au/about/news-and-stories/articles/2024/antarctica-provides-at-least-\\$276-billion-a-year-in-economic-benefits-to-the-world,-new-research-finds#:~:text=Visitor%20numbers%20to%20Antarctica%20%20mostly,at%20about%20US%24820%20million.](https://www.utas.edu.au/about/news-and-stories/articles/2024/antarctica-provides-at-least-$276-billion-a-year-in-economic-benefits-to-the-world,-new-research-finds#:~:text=Visitor%20numbers%20to%20Antarctica%20%20mostly,at%20about%20US%24820%20million.)
- Berry, S., & Ladkin, A. (1997). Sustainable Tourism: A Regional Perspective. *Tourism Management*, 18(7), 433-440.
- Cajiao, D., Benayas, J., Tejedo, P., & Leung, Y.-F. (2021). Adaptive Management of Sustainable Tourism in Antarctica: A Rhetoric or Working Progress? *Sustainability*, 13(14), 7649. <https://doi.org/10.3390/su13147649>
- Clemence, S. (2023, 7 3). *The Last Place on Earth Any Tourist Should Go: Take Antarctica off your travel bucket list*. Retrieved from The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/>
- Dal, A. (2021). Nadir Bulunan Elementler ve Değişen Arktik Jeopolitiği. In Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar VI (pp. 681–693). Eğitim Yayınevi. Retrieved from https://www.academia.edu/download/77462377/Nadir_Bulunan_Elementler_ve_Degis_en_Arktik_Jeopolitigi.pdf
- Demirer, D., & Hatırnaz, B. (2023). Alternatiflik mi, Aşırılaşma mı? Turizm Çeşitlerinin Son Güncel Durumu. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 32-62. <https://doi.org/10.32572/guntad.1119859>
- Desert, W. (2024). *White Desert*. Retrieved from Whichaway: <https://white-desert.com/our-camps/whichaway/>

- Seyyah, R. (2017, 06 29). *Antarktika Gezi Notları*. Retrieved from Rotasız Seyyah: <https://www.rotasizseyyah.com/antarktika.html>
- Soeckl, N., Adams, V., Baird, R., Costanza, R., & Yamazaki, S. (2024). The value of Antarctic and Southern Ocean ecosystem services. *Nature Reviews Earth & Environment*, 153–155.
- Stewart, E. J., Dawson, J., & Liggett, D. (2016). The evolution of polar tourism scholarship: research themes, networks and agendas. *Polar Geography*.
- Tüleykan, H. (2017). Turizm Ekonomisi ve Sürdürülebilirlik. 3. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu, Bışkek/Kırgızistan*, 964-980.
- UN Tourism World Tourism Barometer | Global Tourism Statistics. (n.d.). Retrieved July 7, 2024, from <http://www.unwto.org/un-tourism-world-tourism-barometer-data>
- Wenger, M. (2021, 2 25). *Turkey plans its own Antarctic station*. Retrieved from Polar Journal: <https://polarjournal.ch/en/2021/02/25/turkey-plans-its-own-antarctic-station/>
- Yamak, N., Tanrıöver, B., & Güneysu, F. (2012). Turizm–Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazıda bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.

TÜRKİYE'DE COVID-19 İLE DEĞİŞEN KART KULLANIM ETKİNLİK ANALİZİ*

Didem Kayalidereden†

ÖZET

Bu çalışmada COVID-19 öncesi ve sonrasında kredi kartı kullanıcı sayısı ve hacimlerinin etki incelemesi yapılmasının yanısıra, kredi kartı kullanımında COVID-19'un etkinlik analizi çalışılmıştır. Bu inceleme kapsamında ödeme sistemlerinde nakit hariç en yaygın kullanılan araç olan kredi kartları yıllara göre analiz edilmiştir. Bahsi geçen yıllar 2019-2022 zaman aralığıdır. Veri zarflama analizi, bu inceleme için seçilen yöntemdir. Bu yöntem için belirlenen girdi ve çıktılar sonucunda en etkin yıllar saptanmaktadır. Bu çalışma genişletilerek özellikle temassız kartlar için de daha geniş zaman dilimini kapsayan bir etkinlik analizi üzerinde çalışılmaktadır

JEL: E42,E49,E51

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Finansal Teknoloji, Ödeme Sistemleri, COVID19, Etkinlik Analizi

EFFECTIVENESS ANALYSIS OF CHANGING CREDIT CARD USAGE DURING COVID-19 IN TURKEY

ABSTRACT

In this study, in addition to examining the impact of the numbers and volume of credit cards before and after COVID-19, the effectiveness analysis of credit cards was conducted. Within the scope of this inscription, credit cards, which are the most widely used tools in payment systems other than cash, were examined by years. The years in question are 2019-2022. Data envelopment analysis is the method chosen for this review. The most effective years are determined as a result of the inputs and outputs determined for this method. In addition to credit cards, an effectiveness analysis for contactless cards which covers a wider time period is being studied.

JEL Codes: E42,E49,E51

Keywords: Banking, Financial Technology, Payment systems, COVID19, Efficiency Analysis

* Bu çalışma 18-19 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen 1. Dış Ticaret Zirvesi kapsamında bildiri olarak sunulmuştur.

† Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, d.kayalidereden@iku.edu.tr . ORCID ID: 0000- 0002-0549-7242

GİRİŞ

Finans alanında en önemli aktör paradır. Kullanım alanları yüzyıllar boyunca değişirken para da şekil/form değiştirmiştir. Antik çağlarda altın gümüş gibi bir kıymetli metal içeren sikkelerle başlayan paranın yolculuğu bugün sanal dünyadaki rakamsal formu ile hayatımızda yer almaktadır. 1950’lerde Frank Mc Namara tarafından günümüzde kullandığımız kredi kartına benzer yapıda bir kart kullanımı ortaya çıktığından beri paranın sahibinin kredibilite karşılığı olarak görünen kredi ve banka kartları da aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizde özellikle 1980’lerin sonlarında mağaza kartlarının da etkisi ile taksit özelliğinin bankaların çıkardığı kredi kartlarına yüklenmesi sonrası paranın plastik formu hayatımızın ayrılmaz parçası haline gelmiştir.

Covid19 salgını nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sanal ortamda finansal işlem yapma oranı dramatik bir şekilde artmıştır. Bankalararası Kart Merkezi’nin (BKM) Nisan 2020 raporuna göre bu oran tarihi rekor seviyeye ulaşmıştır. “Nisan ayında 18 milyon farklı kart ile internetten ödeme yapılırken, 2 milyon kartın ise ilk kez internetten ödemelerde kullanıldığı görüldü. Bir önceki ay 3 milyon adet kartın ilk kez internetten kartlı ödemelerde kullanıldığı düşünüldüğünde, 2 aylık pandemi başlangıç döneminde 5 milyon kartın internetten ödemeler ile tanıştığı anlaşılmaktadır.” (Bankalararası Kart Merkezi, 2020). Ayrıca bu dönemde 2,5 milyon adet kartın ilk kez temassız işlem yaptığı da tespitler arasındadır. BKM’nin açıkladığı Kasım 2020 verilerine göre ise internetten kartlı ödeme tutarı Kasım ayında önceki yıla göre yüzde 54 oranında artarak 29 milyar TL’ye ulaşmıştır (Bankalararası Kart Merkezi, 2020).

1.TEORİK ÇERÇEVE

Değişen ihtiyaçlar ve gelişen teknolojiyle birlikte artan tüketici ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, yeni ödeme araçlarına gereksinim duyulması kartlı ödeme sistemlerinin gelişmesindeki en önemli etkenlerden birisidir. 1887 yılında kağıt para yerine, kartla ödeme yapılması fikri ilk kez Amerikalı yazar Edward Bellamy’in "Looking Backward or Life in The Year 2000" isimli romanında kaleme alınmıştır. O zamanlar, insanlar için çok uzak ve imkansız gibi görünen bu fikir, bugün hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olan kredi kartlarının, ilk işareti olarak kabul edilmektedir. 1894 yılında ABD’de Hotel Credit Letter Company, dönemin seçkin iş adamları için, sadece belirli otellerde geçerli olan dünyanın ilk "ödeme kartını" kullanıma sunmuştur. Bu kart ile insanlar ilk defa nakit ödeme haricinde, alternatif bir başka ödeme sistemi ile tanışmıştır. 1914 yılında Western Union Bank, "şimdi al, sonra öde" sloganı ile dünyanın ilk "kredili ödeme kartını" müşterilerine tanıtmıştır.1924 yılında General

Petroleum Company ABD'nin belirli eyaletlerindeki benzin istasyonlarında nakit dışında ödeme yapma imkanı sunan petrol kartını kullanıma sunmuştur. 1950 Edward Bellamy'in "Looking Backward or Life in The Year 2000" isimli romanından tam 63 yıl sonra, belirli bir bölge ile sınırlı olmayan ve çeşitli sektörlerde nakit para yerine ödeme aracı olarak kabul edilen ilk kredi kartı, 1950 yılında, merkezi NewYork'ta olan Diners Club tarafından çıkartılmıştır. Frank Mc Namara tarafından, bugün kullandığımız kredi kartlarının ilk örneğini oluşturan Diners Club kartı kullanıma sunulmuştur (Kaya, 2009).

Ülkemizde ise 1987 yılında ilk ATM hizmete girmiş ve aynı yıl Pamukbank "Prestij Card" adını verdiği kısıtlı sayıdaki kredi kartını piyasaya sürmüştür. 1989 yılında Yapı Kredi Bankası ilk Kredili Kartı Kartı sloganıyla VISA kredi kartlarını basmaya başlamış ve 1998'de "Taksit Kart" ismiyle manuel çalışan taksitli kartı tanıtmıştır. Yine bu dönemde mağazalar müşterilerine ikili sistem olarak işleyen kartları vermiştir (Beymen, Atalar, Printemps vb.). Bu kısa özetten anlaşılabilceği üzere Ödeme kartları genel olarak dört temel gruba ayrılmaktadır (Kaya, 2008):

- Kredi kartı (credit card),
- Harcama kartı (charge card),
- Banka kartı (debit card) ve
- Mağaza kartı (store card)

Kart çıkaran kuruluşların müşterilerine belirli limitler dâhilinde açtıkları kredilerle, nakit kullanmaksızın mal ve hizmet alabilmeleri, nakit kredi çekebilmeleri için verdikleri ödeme aracıdır.

"Plastik para" olarak nitelendirilen kredi kartlarının kullanımları; para taşıma riskini azaltması, itibar göstergesi olması, puan biriktirerek bedava alış veriş imkânı sağlaması ve ödeme kolaylığı sağlaması gibi avantajlar sayesinde her geçen gün biraz daha yaygınlaşmaktadır. Bu gelişimin bir başka sebebi ödeme sistemlerinde teknik altyapının güçlü olmasıdır (Bankalararası Kart Merkezi, 1997). .

1999 yılında Bankalararası Kart Merkezi switch sisteminin yeni teknoloji ürününün ikinci aşamasının devreye girmesiyle, üye olan bankalara kesintisiz hizmet sağlamaya başlamıştır. Böylece o zamana kadar çoğunlukla offline ve manuel yürütülen harcama işlemleri ancak bu tarihten sonra kayda alınabilmiş, kredi kartı kullanım hacmi ve alanları güvenli ve detaylı olarak hesaplanarak ülke geneli hakkında düzenli istatistikler tutulmaya başlanmıştır. BKM switch sistemi ile 2001 yılında Chip & Pin uygulaması geçişi için EMV yurtiçi standartları

oluşturulmuş, 2006 yılında Avrupa'nın ilk kez temassız kredi kartı kullanımı Türkiye'de kullanıma başlanmıştır. Yine 2006 yılında Türkiye; Fransa ve İngiltere'nin ardından “chip & pin” uygulamasını Avrupa'da üçüncü ülke olarak başlatmıştır. 2007 yılında BKM tarafından, kredi kartı ile internet üzerinden yapılacak alışverişlerde, kart kullanıcıları ve ticari sitelere, güvenli alışveriş ortamı sağlayan “BKM 3D Secure platformu” oluşturulmuştur. Aynı yıl Türkiye'de ilk kredi kartı ile temassız toplu taşıma uygulaması başlatılmıştır. 2008 yılında Turkcell işbirliği ile Dünya’da ilk defa “3D Secure ve Operatör mobil imza” sınıfı entegrasyonu yapılmıştır. Mobil imza bankacılık işlemlerinden sonra dünyada ilk kez, kredi kartı ile yapılacak alışverişlerde de kullanılmaya başlanmıştır (Kaya,2009).

Bankalararası Kart Merkezi (BKM) 2024 yılı Şubat ayına ilişkin kartı ödeme verilerine bakacak olursak ülkemizde kredi kartı adedi 120,4 milyon, banka kartı sayısı 191,2 milyon ve ön ödemeli kart sayısı 91,8 milyon adete ulaşmıştır. Ancak bu rakamların artışındaki trendi incelediğimizde en önemli sıçramanın COVID19 döneminde olması nedenleriyle aşıkardır (Ekonomim, 2024).

1.1. Kredi Kartı Kullanıcı Sayısındaki Büyük Değişim ve Nedenleri

COVID-19 öncesi dönemdeki kredi kartı kullanıcı sayısındaki değişimin incelenmesi, Türkiye'de büyük bir öneme sahiptir. COVID-19 döneminde kredi kartı kullanıcı sayısındaki yükselişi açıklamak için, tüketicilerin davranışlarında yaşanan değişimlere paralel olarak gerçekleşen adetleri anlatmak gerekmektedir. İnsanlar, alışverişlerini daha çok fiziki ortamlarda yaparken de kredi kartı kullanımı hacmi oldukça yüksekti. Ayrıca, mobil ödemeler ve dijital cüzdanlar gibi yeni teknolojilerin kullanımının da artmasıyla birlikte, kredi kartı kullanıcıları sayısında büyük bir ivme kaydedilmişti. Bu eğilimlerin bir sonucu olarak, Türkiye'deki kredi kartı kullanıcı sayısının sürekli bir şekilde artacağı öngörülmekteydi. Genel olarak, ekonominin dijital dönüşümüyle birlikte kredi kartı kullanımındaki bu artışın devam edeceği ve Türkiye'de finansal alışverişin giderek dijitalleşeceği söylenebilir. Bu durumda, insanların daha fazla çevrimiçi alışveriş yapmaya ve kredi kartlarını aktif bir şekilde kullanmaya devam etmesi anlamına gelmektedir. Kredi kartlarının kullanımıyla ilgili bu olumlu trend, Türkiye'nin ekonomik büyümesine ve finansal sektörün gelişimine olumlu katkılar sağlamaya devam edecektir. Türkiye'de kredi kartlarının kullanılabilirliği ve kullanımının artmasıyla birlikte, tüketiciler daha fazla finansal özgürlüğe sahip olarak ve çeşitli alışveriş imkanlarından faydalanabilmektedir. Tüm bunlar, Türkiye'nin ekonomik gelişimine ve küresel finansal pazardaki rekabet gücüne olumlu bir şekilde yansımaktadır (Günay, 2023).

1.2. Kredi Kartı Kullanımı ve COVID-19 Sonrası Dönem

Türkiye’de COVID-19 sonrasında kredi kartı kullanımı üzerinde dikkate değer bir etki gözlenmiştir. Pandemi döneminde, özellikle çevrimiçi alışverişin artması ve fiziksel temasın azaltılmasıyla birlikte kredi kartı kullanıcı sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır. Ayrıca, COVID-19 döneminde kredi kartı hacimlerinde de gözle görülür bir değişim gözlenmektedir. Bu değişimler, alışveriş alışkanlıklarının ve ödeme tercihlerinin pandemiye göre yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Tüm Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de COVID-19 sonrasında kredi kartı hacimlerinde dikkat çekici bir değişim gözlemlenmiştir. Pandemi öncesi döneme kıyasla, kredi kartı kullanım hacimlerinde belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu durum, insanların çevrimiçi alışverişe daha fazla yönelmesi ve fiziksel mağazalardaki alışverişlerini azaltmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu değişim, kredi kartı kullanım alışkanlıklarının pandemi sürecinde nasıl evrildiğini göstermektedir. Türkiye’de pandemi sonrasında kredi kartı kullanımında meydana gelen bu belirgin artış, tüketicilerin güvenli ve kolay bir şekilde alışveriş yapabilmek için dijital platformlara yönelmeleriyle açıklanabilir (Cankazan,2023).

Artık insanlar evlerinin konforunda oturarak ihtiyaçlarını karşılamakta ve çevrimiçi alışverişin avantajlarından yararlanmaktadır. Bu durum ise kredi kartı kullanımına olan talebi artırmış ve hacimleri önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca, pandemi sürecinde insanların fiziksel mağazalardan uzak durma eğilimi göstermeleri de kredi kartı kullanımında büyük bir değişim yaratmıştır. Alışveriş yapmak için artık insanlar kalabalıklardan ve fiziksel temas riskinden kaçınmakta, bu da çevrimiçi alışverişin popülaritesini artırmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de kredi kartı hacimleri hızla artış göstererek, insanların yaşam tarzlarına uygun şekilde alışveriş yapmalarını sağlamaktadır. Tüm bu gelişmeler, kredi kartı kullanım alışkanlıklarının evrimleştiğini ve pandeminin tüketici davranışları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Evlerinde konforlu bir şekilde oturarak ihtiyaçlarını karşılamak ve çevrimiçi alışverişin sağladığı avantajlardan yararlanmak, tüketicilerin tercihleri arasında yer almaktadır. Bu durum da kredi kartı kullanımını artırarak, hacimlerinde önemli bir büyümeye neden olmaktadır. Üstelik pandemi sürecinde insanların fiziksel mağazalardan kaçınma eğilimleri, kredi kartı kullanımında büyük bir değişimi tetiklemiştir. Artık insanlar kalabalıktan ve fiziksel temas riskinden kaçınmak için çevrimiçi alışverişini tercih etmekte ve bu da çevrimiçi alışverişin popülarliğini artırmaktadır. Türkiye’de kredi kartı hacimleri hızla artış göstererek, insanların yaşam tarzlarına uygun şekilde alışveriş yapmalarına olanak sağlamaktadır. Bu gelişmelerin, kredi kartı kullanım alışkanlıklarının pandemi sürecinde nasıl evrildiğini ve tüketici

davranışları üzerindeki etkisini ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde kredi kartı kullanımının önemi ve etkisi daha da belirgin hale gelmiştir (Pilatın, 2021).

2.METODOLOJİ

2.1.Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, COVID-19 salgınıyla birlikte Türkiye'deki kredi kartı kullanımındaki değişiklikleri detaylı bir şekilde analiz etmektir. Bu analizde öncelikle, salgın öncesi dönemde ve salgın sonrası dönemdeki kredi kartı kullanımı arasındaki farkları belirlemek ve bu farkların nedenleri üzerinde durmak hedeflenmektedir. Ayrıca, kart kullanımının artışının sebeplerini ve bu artışın kredi kartı etkinliği üzerindeki etkilerini incelemek önemli bir amacı oluşturmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, veri zarflama analizi yöntemi kullanılarak kredi kartı etkinliği detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu analiz, COVID-19 salgınından önce ve sonra kredi kartı kullanımındaki değişimlerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Elde edilen sonuçlar, Veri Zarflama analiz yöntemiyle değerlendirilecek ve detaylı bir şekilde raporlanacaktır.

Bu çalışmanın sonuçları, Türkiye'deki kredi kartı kullanımı üzerinde COVID-19 salgınının etkilerini anlamamıza yardımcı olacak ve ilgili sektörler için önemli bir bilgi kaynağı sağlayacaktır. Bu kaynak, gelecekte benzer salgın durumlarında alınacak önlemlerin belirlenmesi ve kredi kartı kullanımının yönetilmesi açısından büyük bir öneme sahip olacaktır. Tüm bu amaçlar doğrultusunda, COVID-19 salgınının Türkiye'deki kredi kartı kullanımına olan etkilerini anlamak için kapsamlı bir çalışma yürütülmektedir.

Bu çalışmanın önemi, COVID-19 salgınının özellikle ödeme sistemlerine olan etkilerini kavramak ve bu dönemde kredi kartı kullanımının nasıl değiştiğini belirlemektir. Ayrıca, kart kullanımının artışı ve etkinliğinin analizi, ödeme alışkanlıklarını ve günlük finansal etkinlikleri anlamak adına önemlidir. Son olarak, Veri Zarflama Analizi yönteminin kullanılması, daha önce uygulaması görülmediğinden kredi kartı etkinlik analizinde kullanılabilecek potansiyel bir araç olması bakımından önemlidir.

"Nakitsiz Toplum" kavramı son yıllarda popüler bir kavram olup, başta hükümetler olmak üzere birçok kurum ve kuruluşun hedefi olmuştur. "Nakitsiz toplum" banknot ve madeni paraların tedavülde olduğu ancak pratikte kullanılmadığı bir dönem olarak tanımlanıyor. Çünkü para basımının doğrudan ve dolaylı bazı maliyetleri vardır. Örneğin lojistik maliyet sadece hükümetler için değil, nakit kullanan her taraf için bir yüküdür. Ağır maliyet faktörüne ek olarak nakit, kayıt

dışı ekonominin çarklarını da döndürmektedir. Bu nedenlerle “Nakitsiz Ekonomi”nin hedeflenmesi büyük bir sürpriz değildir, zira kartlı ödemelerin başladığı ilk günden bu yana uzmanların beklentisi bu yönde olmuştur. Bu çalışma Türkiye’nin nakitsiz toplum olma yolundaki hedefleri için Covid19 pandemisinin gidişatı ne kadar değiştirdiğini de ortaya koymaktadır.

2.2. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntem

Araştırmanın yöntemi olarak veri zarflama analizi kullanılacak ve bu analizde kredi kartı etkinliğini belirleyen girdi ve çıktılar özenle belirlenecek ve detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu sayede, elde edilen verilerin kapsamı ve derinliği artırılarak daha zengin ve güvenilir bir analiz yapılması hedeflenmektedir. Verilerin analizi ve yorumlanmasıyla kredi kartı kullanımının genel bir değerlendirmesi yapılacak ve “nakitsiz toplum” hedefleri ile birlikte ele alınacaktır. Bu analiz, Türkiye’deki kredi kartı kullanımıyla ilgili akademik bilgilere önemli bir katkı sağlayacak ve aynı zamanda finansal kuruluşlar, hükümetler ve araştırmacılar için önemli bir kaynak oluşturacaktır. Ayrıca, toplumun genelinde finansal okuryazarlık bilincini artırmak ve kredi kartı kullanımının avantajlarını ve risklerini anlamak için rehberlik edici bir kaynak olmayı hedeflemektedir. Genel olarak, bu alanda ulusal ve uluslararası düzeyde bir referans noktası olmayı hedeflemektedir. Veri zarflama analizi, bankacılık sektöründe verimlilik ölçümü için temel bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bu sektörde performans ölçümü için kârlılık ya da etkinlik gibi parametreler kullanılabilir. Ödeme Sistemleri için istenilen performansa ulaşılması noktasında etkinlik önemli bir göstergedir. Etkinlik, girdi ve çıktının gözlemlenen ve optimal değerleri arasındaki farkın oranı olarak tanımlanmaktadır. Etkinlik ölçümü için parametrik olan ve parametrik olmayan metotlar kullanılmaktadır. Bankacılık sektöründe de yaygın olarak kullanılan “rasyo analizi” de bir etkinlik analiz metodudur. VZA genel olarak iki amaç için kullanılmaktadır. Bunlar; etkinlik analizi için analizler yapmak ve yönetsel kararlar ile gelişim için gerekli analizleri yapmaktır. Bunlar haricinde çevresel etkilerin incelenmesi, ürün hacminin etkisinin incelenmesi, etkinlik trendlerinin incelenmesi, şube performanslarının kıyaslanması gibi konularda da aktif şekilde kullanılmaktadır (Beridze, 2020).

Veri zarflama analizi uygulaması için 4 adet aşama bulunur. Bu aşamalar, karar verme birimlerinin seçilmesi, girdi ve çıktı kümelerinin seçilmesi, modelin belirlenmesi ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesidir. Benzer girdileri kullanarak benzer çıktılar ortaya koymakla sorumlu banka, hastane, kütüphane, spor kulübü gibi etkinliği araştırılan kurumlar “karar verme birimi” olarak adlandırılır ve KVB olarak kısaltılır. KVB’lerin benzer özelliklere sahip olması

yani gözlem kümesinin homojen bir yapıya sahip olması analizin başarıyla uygulanması açısından çok önemlidir (Kılınç & Ömürebek, 2022).

Bankacılık sektöründeki değerlendirme yapılırken tek bir çıktı üzerinden değerlendirme yapmak yanıltıcı olabilmektedir. Bu çalışma kapsamındaki data seti için bütünsel bir analiz yapıldığında birden fazla çıktı olması ve çıktıyı maksimize etmek gerekliliği yüzünden parametrik olmayan yöntemlerden veri zarflama analizi kullanılacaktır (Öztürk & Gezer, 2021).

Bu yöntem için belirlenen girdi ve çıktılar sonucunda en etkin yıllar saptanması yapılmaktadır. Bu sayede COVID-19 öncesi ve sonrasında kredi kartı kullanımının hangi dönemlerde daha etkin olduğu belirlenebilmektedir. Veri zarflama analizinin temel ilkeleri incelendiğinde, etkinlik ölçümü ve karşılaştırma sürecinde veri zarflama analizinin kapsamlı bir yöntem olduğu görülmektedir.

2.3. Çalışmanın Modeli

Bu çalışma kapsamında kullanılacak ham data incelendiğinde, veri zarflama analizinde yöntem belirlenirken çıktılar üzerinde kontrolün az olduğu anlaşılmıştır. Çıktılar üzerinde kontrol az ise girdiye, girdiler üzerinde kontrol az ise çıktıya yönelik bir model uygulanmalıdır (Memiş, 2023). Bu çalışmada kredi kartı adedi yani girdiye yönelik doğrusal model kullanılması gerektiği kanısına varılmıştır. Doğrusal Modeli matematiksel olarak şöyle ifade edebiliriz.

Doğrusal Model

$$E_k = \max \sum_{r=1}^p (u_r Y_{rk})$$

$$\sum_{i=1}^m (v_i X_{ik}) = 1$$

$$\sum_{r=1}^p (u_r Y_{rj}) - \sum_{i=1}^m (v_i X_{ij}) \leq 0 \Rightarrow u_r \leq \epsilon \quad v_i \leq \epsilon$$

- E_k : k 'inci KVB'nin etkinlik değeri,
- u_r : k 'inci KVB tarafından r 'inci çıktıya verilen ağırlık,
- v_i : k 'inci KVB tarafından i 'inci girdiye verilen ağırlık,
- Y_{rk} : k 'inci KVB tarafından üretilen r 'inci çıktı,
- X_{ik} : k 'inci KVB tarafından üretilen i 'inci girdi,
- Y_{rj} : j 'inci KVB tarafından üretilen r 'inci çıktı,
- X_{ij} : j 'inci KVB tarafından üretilen i 'inci girdi,
- ϵ : yeterince küçük pozitif bir sayı (örneğin 0,000001),
- $i = 1, \dots, m$ (girdi sayısı), $r = 1, \dots, p$ (çıktı sayısı) ve $j = 1, \dots, n$ (KVB sayısı)

Bu yöntemi kullanırken girdiler kart adetleri; Çıktılar işlem adetleri ve hacimleri olarak belirlenmiştir. Veri zarflama analizi yapabilmek için Microsoft Excel programının data solver eklentisi kullanılmıştır. Yurtiçi kredi kartı kullanım adet ve hacim etkinliği araştırılmıştır.

2.4. Uygulama

Çalışma kapsamında KVB olarak kredi kartı ile ödeme datası kullanılmıştır. Bankalararası Kart Merkezi tarafından düzenli olarak paylaşılan ödeme sistemleri verilerden yayımlanan raporlar

kurumun web sitesinden kamuya açık bilgilerden temin edilmiştir. Bu raporlardan ay ve yıllara göre kredi kartı kullanıcı adedi ve hacimleri şeklinde KVB'leri oluşturulmuştur. Girdi ve çıktı belirlenmesinde üretim yaklaşımı esas alınıp, yerli ve yabancı kredi kartı kullanım adetleri girdi, işlem hacimleri çıktı olarak ele alınmıştır. Uygulama için; Bankalararası Kart Merkezi (2023) websitesindeki “Dönemsel Veriler” sekmesinden 2019-2022 yılları arasındaki tüm çeyreklerde kredi kartı ile gerçekleşen işlemlerin adedi ve tutarları 4 ayrı tablo olarak Excel DataSolver programında işlenmiştir.

Tablo.5.1- 2019 yılı Türkiye’de Kredi Kartlı yapılan işlemlerin dönemsel kırılımı

2019 YILI	İŞLEM ADEDİ			İŞLEM TUTARI (mio TL)		
	Alışveriş	Nakit Çekim	Toplam	Alışveriş	Nakit Çekim	Toplam
Ocak	329.481.363	9.019.394	338.500.757	62.660,57	7.549,30	70.209,87
Şubat	304.092.779	8.444.618	312.537.397	57.923,09	6.932,20	64.855,28
Mart	350.282.800	9.468.614	359.751.414	68.957,28	7.644,56	76.601,84
1.Dönem	983.856.942	26.932.626	1.010.789.568	189.540,94	22.126,05	211.666,99
Nisan	342.838.029	9.298.137	352.136.166	67.466,67	7.454,13	74.900,80
Mayıs	363.027.829	9.410.666	372.438.495	74.853,51	7.716,62	82.570,13
Haziran	354.697.106	8.266.988	362.964.094	70.292,54	6.788,15	77.080,69
2.Dönem	1.060.562.964	26.975.791	1.087.538.755	212.592,72	21.958,90	234.55,62
Temmuz	377.750.921	9.414.210	387.165.131	79.259,94	8.020,76	87.280,70
Ağustos	357.481.944	9.113.098	366.595.042	73.976,99	7.908,13	81.885,12
Eylül	362.842.467	9.054.871	371.897.338	75.301,01	7.787,06	83.088,07
3.Dönem	1.098.075.332	27.582.179	1.125.657.511	228.537,94	23.715,95	252.253,89
Ekim	370.029.554	9.651.322	379.680.876	76.021,66	8.549,71	84.571,37
Kasım	368.852.093	9.195.800	378.047.893	76.644,32	8.125,15	84.769,47
Aralık	381.480.462	9.712.494	391.192.956	78.828,64	8.700,49	87.529,13
4.Dönem	1.120.362.109	28.559.616	1.148.921.725	231.494,62	25.375,35	256.869,97
YILSONU	4.262.857.347	110.050.212	4.372.907.559	862.166,22	93.176,25	955.342,47

Çalışmanın ilk datasına 2019 yılı için yurtiçinde yerli bankaların bastıkları kredi kartlarının kullanımlarının işlem adedi ve hacim olarak ele alınıp birleştirilmesi ile ulaşılmıştır. Data alışveriş ve nakit çekim kırılımında verilmiştir.

Tablo.5.2 2020 yılı Türkiye’de Kredi Kartlı yapılan işlemlerin dönemsel kırılımı

2020 YILI	İŞLEM ADEDİ			İŞLEM TUTARI (mio TL)		
	Alışveriş	Nakit Çekim	Toplam	Alışveriş	Nakit Çekim	Toplam
Ocak	375.580.194	9.450.843	385.031.037	76.976,12	8.427,53	85.403,65
Şubat	353.794.603	9.123.538	362.918.141	72.753,79	8.351,19	81.104,98
Mart	353.242.736	8.849.347	362.092.083	72.288,63	8.379,98	80.668,61
1.Dönem	1.082.617.533	27.423.728	1.110.041.261	222.018,55	25.158,70	247.177,25
Nisan	249.882.407	5.501.710	255.384.117	56.081,59	5.685,71	61.767,30
Mayıs	276.938.841	5.831.132	282.769.973	62.581,61	5.826,63	68.408,24
Haziran	344.602.250	7.786.056	352.388.306	79.490,68	7.620,53	87.111,21
2.Dönem	871.423.498	19.118.889	890.542.396	198.153,89	19.132,86	217.286,75
Temmuz	399.062.370	8.871.998	407.934.368	92.725,63	8.742,76	101.468,40
Ağustos	370.084.711	9.058.703	379.143.414	85.103,97	8.784,31	93.888,28
Eylül	380.000.423	9.662.812	389.663.235	89.604,18	9.143,08	98.747,26
3.Dönem	1.149.147.504	27.593.513	1.176.741.017	267.433,78	26.670,15	294.103,93

Ekim	400.839.685	10.515.023	411.354.708	92.234,94	9.850,24	102.085,18
Kasım	376.151.839	10.153.487	386.305.326	91.101,92	9.878,05	100.979,98
Aralık	362.796.757	10.445.561	373.242.418	90.687,61	10.370,48	101.049,08
4.Dönem	1.139.788.281	31.112.171	1.170.902.452	274.015,47	30.098,77	304.114,24
YILSONU	4.242.976.816	105.250.310	4.348.227.126	961.621,68	101.060,49	1.062.682,17

Çalışmada kullanılan sonraki yıl 2020 olup yurtiçinde yerli bankaların bastıkları kredi kartlarının kullanımlarının işlem adedi ve hacim olarak ele alınıp birleştirilmesi ile ulaşılmıştır. Data alışveriş ve nakit çekim kırılımında verilmiştir.

Tablo.5.3 2021 yılı Türkiye’de Kredi Kartlı yapılan işlemlerin dönemsel kırılımı

2021 YILI	İŞLEM ADEDİ			İŞLEM TUTARI (mio TL)		
	Alışveriş	Nakit Çekim	Toplam	Alışveriş	Nakit Çekim	Toplam
Ocak	358.557.574	10.398.785	368.956.359	87.438,38	10.096,48	97.534,86
Şubat	347.342.572	10.381.806	357.724.378	87.003,89	10.468,97	97.472,86
Mart	418.880.669	12.460.833	431.341.502	107.767,88	12.637,80	120.405,68
1.Dönem	1.124.780.815	33.241.424	1.158.022.239	282.210,15	33.203,25	315.413,40
Nisan	389.283.809	11.433.843	400.717.652	97.608,42	11.711,09	109.319,52
Mayıs	374.791.886	10.394.515	385.186.401	95.130,13	10.713,53	105.843,66
Haziran	453.461.419	11.627.725	465.089.144	123.325,15	11.889,32	135.214,47
2.Dönem	1.217.537.114	33.456.083	1.250.993.197	316.063,70	34.313,94	350.377,65
Temmuz	483.270.085	12.074.497	495.344.582	128.136,24	12.796,33	140.932,57
Ağustos	487.337.567	13.446.296	500.783.863	131.016,40	14.379,08	145.395,48
Eylül	487.266.063	13.513.191	500.779.254	135.176,82	14.556,80	149.733,62
3.Dönem	1.457.873.715	39.033.984	1.496.907.699	394.329,46	41.732,21	436.061,67
Ekim	493.268.974	13.311.974	506.580.885	139.596,00	14.969,85	154.565,85
Kasım	488.485.358	13.467.676	501.953.034	154.265,88	16.152,74	170.418,62
Aralık	499.462.629	14.352.616	513.815.245	163.447,10	18.710,64	182.157,74
4.Dönem	1.481.216.961	41.132.203	1.522.349.164	457.308,98	49.833,23	507.142,22
YILSONU	5.281.408.605	146.863.694	5.428.272.299	1.449.912,30	159.082,64	1.608.994,94

Çalışmada kullanılan sonraki yıl 2021 olup yurtiçinde yerli bankaların bastıkları kredi kartlarının kullanımlarının işlem adedi ve hacim olarak ele alınıp birleştirilmesi ile ulaşılmıştır. Data alışveriş ve nakit çekim kırılımında verilmiştir.

Tablo.5.4 2022 yılı Türkiye’de Kredi Kartlı yapılan işlemlerin dönemsel kırılımı

2022 YILI	İŞLEM ADEDİ			İŞLEM TUTARI (mio TL)		
	Alışveriş	Nakit Çekim	Toplam	Alışveriş	Nakit Çekim	Toplam
Ocak	483.085.040	13.766.315	496.851.355	150.566,52	16.320,49	166.887,01
Şubat	457.440.506	13.396.715	470.837.221	158.015,90	16.902,53	174.918,43
Mart	526.579.978	15.644.053	542.224.031	202.168,52	20.755,94	222.924,46
1.Dönem	1.467.105.524	42.807.083	1.509.912.607	510.750,94	53.978,96	564.729,90
Nisan	524.139.935	15.337.016	539.476.951	205.175,91	21.333,75	226.509,66
Mayıs	569.839.262	16.416.473	586.255.735	233.136,92	24.042,29	257.179,21
Haziran	581.602.292	16.797.992	598.400.284	258.630,52	26.379,81	285.010,33
2.Dönem	1.675.581.489	48.551.481	1.724.132.970	696.943,35	71.755,85	768.699,20
Temmuz	585.742.529	16.759.026	602.501.555	268.609,80	28.262,79	296.872,58
Ağustos	612.842.614	18.251.135	631.093.749	294.130,85	32.910,67	327.041,52

Eylül	609.691.880	18.597.689	628.289.569	302.690,77	36.143,84	338.834,61
3.Dönem	1.808.277.023	53.607.850	1.861.884.873	865.431,41	97.317,3	962.748,71
Ekim	620.646.800	18.841.685	639.488.485	308.564,36	37.183,62	345.747,98
Kasım	614.810.172	18.524.588	633.334.760	332.102,23	41.828,04	373.930,26
Aralık	641.190.491	20.095.169	661.285.660	369.295,63	53.289,40	422.585,03
4.Dönem	1.876.647.463	57.461.442	1.934.108.905	1.009.962,22	132.301,06	1.142.263,27
YILSONU	6.827.611.499	202.427.856	7.030.039.355	3.083.087,92	355.353,17	3.438.441,09

Çalışmada son olarak kullanılan yıl 2022 olup yurtiçinde yerli bankaların bastıkları kredi kartlarının kullanımlarının işlem adedi ve hacim olarak ele alınıp birleştirilmesi ile ulaşılmıştır. Data alışveriş ve nakit çekim kırılımında verilmiştir.

Yukarıdaki datanın işlenmesi sonucu elde edilen etkinlik rasyoları ilgili yıllar ve çeyrekler bazında aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo.5.5 2019-2022 Kredi Kartı Etkinlik Rasyosu

KREDİ KARTI ETKİNLİK RASYOSU				
Dönem	2019	2020	2021	2022
1	99%	98%	100%	100%
2	96%	95%	100%	86%
3	98%	100%	98%	74%
4	95%	100%	84%	68%
Yıl	98%	97%	94%	78%

2.5. Bulgular

- Genel olarak 2020/2. çeyrekte kart kullanımının ani bir düşüş gösterdiği ancak tam kapanma ve çevrimiçi alışverişin doğurduğu ihtiyaç nedeniyle 2021 son çeyreğine kadar tam etkin bir kullanım olduğu sonucuna varılmaktadır.
- 2019-2020 yılı ikinci çeyreklerinde nakit çekim adedinde %35-40 düşüş olmasına rağmen hacimlerde aynı oranda bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Nisan Mayıs 2020 ‘de tam kapanmanın etkisi ile bu değişimin olduğu öngörülmektedir.
- 2020 ikinci çeyrek ile 2021 aynı dönem karşılaştırıldığında ise nakit çekimde hacimlerin iki katına çıktığı görülmektedir. Bu durumun online alışveriş hacimlerindeki yukarı yönlü artışa rağmen görülmesi, Türk toplumunun kriz alışkanlıkları ile geleneksel yöntemleri kolaylıkla bırakmadığının göstergesi olarak yorumlanmıştır.
- 2021 son çeyrek ve 2022 yılı etkinlik düşüşünün bankaların kredi kartı limitlerinde uygulamaya başladığı kısıtlar ve kullanıcıların yaşadığı geri ödeme güçlüğü nedeniyle olduğu düşünülmektedir.
- 2022 yılı 3. Çeyreğinden itibaren kart kullanım etkinliğinin önemli ölçüde düştüğü gözlemlenmektedir.

- Özellikle her yılın ilk çeyreğinde kart kullanım etkinliğinin neredeyse tam etkinlik seviyesine ulaştığı gözlemlenmiştir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışma, COVID-19 salgını öncesi ve sonrasında kredi kartı kullanımında önemli değişimler tespit edilmiştir. Salgın öncesinde istikrarlı bir şekilde artan kredi kartı kullanıcı sayısı ve hacimleri, salgın sürecinde belirli bir dönemde dalgalanma göstermiştir. Bu dalgalanmanın sebepleri ve etkileri detaylı olarak incelenmiş ve kredi kartı kullanımındaki bu önemli değişimlerin ekonomi ve ödeme sistemleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Sonuçlar, kredi kartı kullanımının salgın sürecinde nasıl değiştiğini ve kartların öne çıkan bir ödeme yöntemi haline geldiğini göstermiştir. Bu tartışma, ödeme sistemleri açısından önemli stratejik değişiklikler gerektirebilecek bulguları ortaya koymuştur.

- Covid19 pandemisinin kredi kartı ile yurtiçinde yapılan işlem adetleri ve hacimleri üzerindeki etkinliğinin ölçümü yapılmıştır.
- Bu çalışma Türkiye'nin nakitsiz toplum olma yolundaki hedefleri için Covid19 pandemisinin gidişatı ne kadar değiştirdiğini de ortaya koymaktadır.
- Özellikle 2020/2. çeyrekte kart kullanımının ani bir düşüş gösterdiği ancak tam kapanma ve çevrimiçi alışverişin doğurduğu ihtiyaç nedeniyle 2021 son çeyreğine kadar tam etkin bir kullanım olduğu görülmektedir.
- 2019-2020 yılı ikinci çeyreklerinde nakit çekim adedinde %35-40 düşüş olmasına rağmen hacimlerde aynı oranda bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Nisan Mayıs 2020 'de tam kapanmanın etkisi ile bu değişimin olduğu öngörülmektedir.
- 2020 ikinci çeyrek ile 2021 aynı dönem karşılaştırıldığında ise nakit çekimde hacimlerin iki katına çıktığı görülmektedir. Bu durumun online alışveriş hacimlerindeki yukarı yönlü artışa rağmen görülmesi, Türk toplumunun kriz alışkanlıkları ile geleneksel yöntemleri kolaylıkla bırakmadığının göstergesi olarak yorumlanmıştır.
- 2021 son çeyrek ve 2022 yılı etkinlik düşüşünün bankaların kredi kartı limitlerinde uygulamaya başladığı kısıtlar ve kullanıcıların yaşadığı geri ödeme güçlüğü nedeniyle olduğu düşünülmektedir.
- 2022 yılı 3. Çeyreğinden itibaren kart kullanım etkinliğinin önemli ölçüde düştüğü gözlemlenmektedir. Bu oranların normal seviyeler olup olmadığının anlaşılması için daha geniş spektrumlu bir zaman setinde kart verileri incelenecektir.

- Özellikle her yılın ilk çeyreğinde kart kullanım etkinliğinin neredeyse tam etkinlik seviyesine ulaştığı gözlemlenmiştir. Bunun pandemiden bağımsız kış aylarında yapılan kredi kartı kampanyaları (Sevgililer Günü vb.) ve beyaz yakalılarda yıllık zamlı maaşların alınması ile ilgili olabileceği düşünülmektedir.
- Artan kredi kartı kullanıcı sayısı, ülkenin ekonomik faaliyetlerinin dijitalleşmesiyle paralellik göstermektedir. Bu süre zarfında, insanların kredi kartı kullanma alışkanlığı da değişmiş ve artmıştır ve bu da kredi kartı hacimlerinde belirgin bir artışı beraberinde getirmiştir. Artan kredi kartı hacimleri, özellikle alışveriş alışkanlıklarındaki mecburi değişimlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Temelde tüketiciler kredi kartlarını çevrimiçi siparişler nedeniyle daha sık kullanmaya başladıkları için bu alışkanlık değişimi gözlemlenmektedir.

Öneriler ve gelecek çalışmalar kapsamında; ödeme sistemlerinde önemli iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Bu iyileştirmeler, özellikle mobil ödeme ve dijital cüzdan sistemlerini kapsayarak, kullanıcı dostu bir deneyimi garanti altına almayı hedeflemelidir. Tüketicilerin memnuniyetini artırmak için, bu sistemlerin geliştirilmesi ve kullanımı kolay hale getirilmelidir. Finansal okuryazarlık, bireylerin mali kararlarını daha bilinçli bir şekilde almasına yardımcı olmakta ve kişisel mali durumlarını daha iyi yönetmelerini sağlamaktadır. Ayrıca, ödeme güvenliğinin sağlanması da büyük bir önem taşımaktadır. Dolandırıcılık riskini en aza indirmek için, daha etkin finansal okuryazarlık sağlanması üzerinde çalışılması gerekmektedir. Bu çözümler, ödeme işlemlerinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayarak kullanıcıların korunmasını amaçlamaktadır. Dolandırıcılıkla mücadelede daha etkili önlemler alınması hem tüketicilerin hem de işletmelerin güvenliğini artıracaktır. Kullanıcı deneyimini daha da geliştirmek için, ödeme süreçlerinin hızlı ve sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra, mobil ödeme ve dijital cüzdan sistemlerinin daha yaygın hale getirilmesi için kampanyalar düzenlenmelidir. Özetle, ödeme sistemlerinde yapılacak iyileştirmeler ve gelecek çalışmaları, kullanıcı deneyimini artıracak, ödeme güvenliğini sağlayacak ve yenilikçi özelliklerle donatılmış sistemlerin kullanımını teşvik edecektir. Tüm bu adımlar, tüketicilerin güvenliğini kazanmaya ve ödeme süreçlerini daha kolay ve güvenli bir hale getirmeye yardımcı olacaktır. Temassız kart kullanımını teşvik etmek için çeşitli politikalar uygulanabilir. Özellikle temassız ödemelerde indirim veya puan kazandıran kampanyalar düzenlenerek kullanıcıların bu ödeme yöntemini benimsemesi teşvik edilebilir. Ayrıca, işletmelerin temassız ödemeleri kabul etme altyapısını güçlendirmeleri teşvik edilmelidir. Bunun yanı sıra, temassız kart kullanımının yaygınlaşması için bilinçlendirme

kampanyaları düzenlenmelidir. Kullanıcıların temassız kart kullanma faydaları hakkında bilgilendirilmeleri ve günlük yaşamlarında bu ödeme yöntemini daha sık tercih etmeleri için teşvik edilmeleri gerekmektedir. Eğitim programları ve seminerler aracılığıyla temassız kart hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları sağlanabilir. Ayrıca, temassız kart terminali kullanımını kolaylaştırmak için teknolojik gelişmelere yatırım yapılmalıdır. Bu sayede kullanıcılar temassız ödeme yapmayı daha rahat ve güvenli bir şekilde gerçekleştirebileceklerdir. Temassız kart kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, nakit kullanımının azaltılması ve ödemelerin daha hızlı ve pratik bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Endişe duyan kullanıcılar için ise güvenlik önlemlerinin etkili bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Yurtdışı pazarlarda iris veya parmak izi doğrulaması gibi gelişmiş biyometrik güvenlik önlemleriyle temassız kartlar daha güvenli hale getirilmiştir ve bu ödeme araçlarının Ülkemizde de kullanıma sunulduğu yakın zamanda bir özel banka tarafında duyurulmuştur(GarantiBBVA,2024) .

Tüm bunların yanı sıra, devletin kart kullanımını teşvik edici politikaları da önemlidir. Vergi indirimleri gibi teşvikler sağlanarak, kullanıcılar tüm kartları daha fazla tercih edecek ve böylelikle ekonominin dijitalleşmesine katkıda bulunacaklardır. Kredi kart kullanımının artmasıyla kullanıcılar sadece kartlarını değil, aynı zamanda her türlü ödeme işlemini de kolay ve pratik bir şekilde gerçekleştirebileceklerdir. Bu da ekonomik büyümeyi destekleyecek ve günlük hayatta daha fazla rahatlık sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2021). Ödeme Sistemleri Raporu.

Bankalararası Kart Merkezi (1997). Kredi Kartlarının Tarihçesi. Pano Dergisi, 2

Bankalararası Kart Merkezi (2020). Nisan 2020 Basın Bülteni. <https://bkm.com.tr/kurumsal-iletisim/basin-bultenleri/basin-bultenleri-2020/>

Bankalararası Kart Merkezi, (3 Eylül 2023). <https://bkm.com.tr/yerli-kredi-kartlarinin-yurt-ici-kullanimi/>

Beridze, J. (2020). Gürcistan bankacılık sektöründe etkinlik ve verimlilik analizi: Veri zarflama analizi uygulaması. uludag.edu.tr

Cankazan, C. (2023). Türkiye'de hanehalklarının kredi kartı kullanım tercihlerini etkileyen faktörler. tarsus.edu.tr

- Ekonomim Gazetesi, (25.03.2024). Kartla ödeme şubatta 1 trilyon lirayı aştı <https://www.ekonomim.com/ekonomi/kartla-odeme-subatta-1-trilyon-lirayi-asti-haberi-735647>
- Erdil, O., & Keskin, H. (2020). The effects of COVID-19 on credit card usage: The case of Turkey. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 10(2), 107-118.
- GarantiBBVA (30.06.2024). Biyometrik Platinum Kartlar. <https://www.garantibbva.com.tr/kartlar/bonus-platinum-biyometrik>
- Günay, A. (2023). Türkiye'de kredi kartı harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir analiz. [aksaray.edu.tr](https://www.aksaray.edu.tr)
- Hakan, Y. T. (2021). The impact of COVID-19 on contactless payment systems. *Journal of Payments Strategy & Systems*, 15(1), 76-89.
- Kaya, F. (2008). Kredi kartları ve bireysel müşterilerin kredi kartı tercihinine etki eden faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kaya, F. (2009). Türkiye'de kredi kartı uygulaması (No. 263). İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Memiş, N. (2023). İKi Aşamalı ağ Veri Zarflama Analizi İle Türk Bankacılık Sektörünün Etkinliğinin Ölçülmesi. [uludag.edu.tr](https://www.uludag.edu.tr)
- Öztürk, F. & Gezer, İ (2021). Veri Zarflama Analizi İle Türkiye'deki Bankaların Kartlı Ödeme Sistemlerinin Etkinliğinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. [dergipark.org.tr](https://www.dergipark.org.tr)
- Pilatin, A. (2021). Tüketicilerin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler: Ordu ili örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1400-1426. [dergipark.org.tr](https://www.dergipark.org.tr)
- Ton, N. N. & Tam, B. T. (2017). The impact of credit cards on the economic development. *Journal of Applied Finance & Banking*, 7(4), 89-101.

TÜRKİYE İMALAT FİRMALARI VERİMLİLİK DİNAMİKLERİNDE COVID-19 SALGIN ETKİSİ*

Aslıhan Atabek Demirhan†

ÖZET

Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve refah artışı birçok faktöre bağlı olmakla birlikte, uzun vadede esas olarak girişimciliğin yarattığı katma değere ve yenilikçi bir yaklaşımla elde edilebilecek verimlilik artışlarına bağlı olduğu bilinen bir gerçektir. 2000'li yılların ilk yirmi yılı verimlilik artışındaki yavaşlamanın kaynaklarını tespit etmeye çalışmakla geçerken, 2019 yılının sonunda dünyayı vuran COVID salgını oyunun tüm kurallarını değiştirdi. Salgın, tüm dünyada her sektörde ve ülkede neredeyse her firmayı etkiledi. Bu makale, 2018-2022 dönemi için kapsamlı firma düzeyinde veriler kullanarak Covid-19 salgınının Türkiye imalat sektörünün verimlilik dinamikleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bu kapsamda öncelikle Covid-19 şokunun imalat sanayi geneli ve farklı firma grupları verimlilik seviyeleri ve değişimleri üzerine etkisi incelenmiştir. İkinci aşamada Covid-19 krizinin firmalar arası kaynak tahsis etkinliğine etkisi Olley-Pakes kovaryans katsayısı ile analiz edilmiştir. Son aşamada imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların sektör öncülerinden öğrenme ve öncüleri yakalama performansları sabit etkiler panel veri modeli ile tahmin edilerek salgın öncesi ve sonrası karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Firma veri analizi, verimlilik dinamikleri, COVID-19.

Jel Kod: D22, E24, O47

COVID-19 PANDEMIC EFFECT ON PRODUCTIVITY DYNAMICS OF MANUFACTURING FIRMS IN TURKEY

ABSTRACT

Sustainable economic growth and welfare increases depend on many different factors. However, now it is well known fact that in the long run it mainly depend on the added value created by the entrepreneurship and productivity gains that can be achieved through an innovative approach. While the first two decades of the 2000s were spent trying to identify the sources of the slowdown in productivity growth, the COVID pandemic that hit the world at the end of 2019 changed all the rules of the game. The pandemic has affected virtually every firm, in every

* Bu çalışma 18-19 Ekim 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen 1. Dış Ticaret Zirvesi kapsamında bildiri olarak sunulmuştur.

† Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Yapısal Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Kıdemli Ekonomist Aslihan.atabek@tcmb.gov.tr, 0000-0003-3789-4530.

sector and country all over the world. Using comprehensive firm-level data for 2009-2022 period this paper investigates the impact of Covid-19 crisis on Turkish manufacturing sector's productivity dynamics. In this context, firstly, the impact of the Covid-19 shock on the productivity levels and changes in the overall manufacturing industry and different firm groups is analysed. In the second stage, the effect of the Covid-19 crisis on resource allocation efficiency is analysed with Olley-Pakes covariance coefficient. In the last step, the impact of learning from and catching up with sector's technology frontiers before and after the pandemic is estimated using fixed-effect panel data model and compared.

Keywords: Firm level analysis, productivity, COVID-19

Jel Code: D22, E24, O47

GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında ilk kez Çin'in Wuhan kentinde görülen ve kısa süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan en belirgin küresel durgunluğa neden olurken hükümetler tarafından salgının yayılmasını önlemek için uygulanan kısıtlamalar ve alınan önlemler gerek arz gerekse talep taraflı şoklar yaratırken aynı zamanda belirsizlikte önemli bir artışa neden olmuştur. Salgın öncesi dönemde başta gelişmiş ülke ekonomileri olmak üzere birçok ekonomide verimlilik artış oranlarında gözlenen düşüşe ek olarak salgın ve sonrasında oluşan şartlar verimlilik artışlarındaki düşüş endişelerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur (Di Mauro ve Syverson, 2020 ve OECD/APO, 2022). Öte yandan daha önce eşi benzeri görülmemiş çok boyutlu bu şokun Schumpeter (1942) tarafından kavramlaştırdığı üzere, "yaratıcı yıkıma" yol açabileceği; ekonomik faaliyetlerin daha az verimli firmalardan daha verimli firmalara yeniden tahsis edilmesini hızlandırarak temizleyici bir rol oynayabileceği ve böylelikle uzun vadede verimlilik ve ekonomik büyümeyi destekleyebileceği tartışılmaktadır (Cros vd., 2021; Braunerhjelm ve Lappi, 2022; Bruhn vd., 2023).

Kapsamı ve benzersizliği göz önüne alındığında, Covid-19 salgınının ekonomik etkilerini konu alan çalışmaların sayısının gün geçtikçe artıyor olması şaşırtıcı değildir. İlgili literatür salgının ilk dönemlerinde firmaların bu çok yönlü şoka karşı verdikleri ilk tepkilere ve hükümetlerin salgına karşı aldıkları önlemlerin ekonomik etkilerine odaklanmıştır. Bartik vd. (2020) Covid-19'un küçük işletmeler üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla 5800'den fazla küçük ABD işletmesine yapılan anket sonuçlarını incelemiştir. Çalışmanın sonuçları, birçok küçük

işletmenin finansal kırılganlığını ve salgın nedeniyle küçük işletmeler arasında büyük yer değiştirmeleri olduğunu ortaya koymaktadır. Buchheim vd. (2020), Almanya için yaptıkları ankete dayalı çalışmada Covid-19 krizinin ardından firmaların iş kararlarının belirleyicilerini ve yönetim stratejilerini araştırmaktadır. Salgın öncesi dönemde daha zayıf iş koşullarına sahip firmaların şoktan daha ağır etkilendiğini, daha agresif küçülme stratejileri uyguladıklarını ve beklentilerinin diğerlerine göre daha kötü olduğunu belgelemektedir. Kozeniauskas vd. (2020), Portekiz firmalarına yönelik panel anket verilerini kullanarak Covid-19 salgınının firmaları nasıl etkilediğini ve hangi firmaların devlet desteğinden yararlandığını araştırmıştır. Sonuçlar, şokun etkisinin firmalar arasında büyük ve heterojen olduğunu göstermektedir. Yüksek verimliliğe sahip firmaların faaliyetlerine devam etme olasılığının daha yüksek, istihdamı azaltma olasılıklarının daha düşük olduğu ve devlet desteğinden daha az yararlandıkları sonucuna varmışlardır. İspanya için firma düzeyinde anket verilerini kullanarak Covid-19 şokunun etkisini ve buna verilen tepkilerin incelendiği Fernandez-Cerezo vd. (2023) çalışması şokun etkisinin, her sektör-bölge için küçük, genç ve daha düşük verimliliğe sahip firmalarda daha büyük olduğunu göstermişlerdir. Ayrıca bu firmaların devlet desteklerine nispeten daha fazla başvurduğunu ortaya koyulmuştur. Apedo-Amah vd. (2020), Dünya Bankası ve çeşitli ortak kurumlar tarafından gelişmekte olan ülkelere odaklanarak 51 ülkede toplanan yeni bir veri seti kullanarak Covid-19 şokunun firmalar üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Çalışmanın sonuçları, şok firmaların satışları üzerinde negatif kalıcı olumsuz etki yaratırken istihdam üzerindeki etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Bloom vd. (2021) panel anket verilerini kullanarak salgının ABD'deki KOBİ'ler üzerinde önemli negatif etkisi olduğunu ve bu etkinin firmalar arasında önemli farklılıklar gösterdiği; küçük ve kadın yöneticisi olan firmaların satışlarındaki düşüşün büyüklere göre çok daha belirgin olduğunu belirtmektedir. Şoktan en az etkilenenlerin ise STEM derecesine sahip firmalar olduğu sonucuna varılmıştır. ABD için yapılan bir başka çalışma olan Chang vd. (2021), salgının imalat firmalarının verimlilikleri üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu; dijital teknolojileri benimseyen firmaların diğerlerinin aksine verimlilik artışları yaşadığını öne sürmüştür. Benzer şekilde, Chen vd. (2021) gelişmiş dijital teknolojilerin benimsenmesinin, salgın sırasında Çinli imalat firmalarının verimliliğini artırdığını ortaya koymuştur. Türkiye için yapılan Atabek-Demirhan (2022) çalışması, imalat sanayinin en verimli firmalarının salgının yıkıcı ekonomik etkisine karşı daha sağlam bir duruş sergilediğini; üretime devam etme olasılıklarının daha yüksek, istihdamı azaltma ve devlet desteklerinden yararlanma olasılıklarının ise daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bruhn vd. (2023) Avrupa ve Orta Asya'daki 23 gelişmekte olan ülke ekonomisinde faaliyet gösteren küçük ve büyük ölçekli yaklaşık 8000 firmaya ait veriyi kullanarak yaptıkları çalışmada, Covid-19

krizinden küçük firmaların daha fazla etkilendiğini ve ekonomik faaliyetin kriz öncesi işgücü verimliliği daha yüksek olan firmalara doğru yeniden tahsis edildiğini göstermiştir. Farklı veri ve yöntemlerle yapılan çalışmalardan elde edilen ortak sonuç Covid-19'un firmalar üzerindeki etkisinin verimlilik seviyesine göre farklılaştığıdır.

Küresel bir sağlık sorunu olarak başlayan Covid-19 salgınına karşı alınan önlemler ve getirilen kısıtlamalar birçok sektörü derinden etkilemiş ve bu dönemde birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de salgının yıkıcı ekonomik etkilerini hafifletmek amacıyla mali ve finansal destekler yanı sıra istihdamla ilgili tedbirleri içeren geniş kapsamlı ekonomik paketler uygulanmaya konulmuştur. Firmaların nakit akışını rahatlatmak adına özellikle salgından en çok etkilenenlerin vergi yükümlülükleri, prim ve kredi ödemeleri ertelenmiş, kredi olanakları genişletilmiştir. Bunlara ek olarak firmaların işgücü maliyetlerini düşürmek amacıyla kısa çalışma ödeneği ve asgari ücret desteği gibi uygulamalar başlatılmıştır. Salgının yıkıcı ekonomik etkilerini sınırlandırmak amacıyla hükümetler tarafından uygulanmaya konulan bu politikalar düşük kârlılığa sahip kırılgan firmaları koruma altına alarak piyasadaki verimsiz firmaların payını artırdığına dair endişeler oluşmasına neden olmuştur. Örneğin, Banerjee ve Hofmann (2018) zombi firmaların yaygınlığının 1980'lerin sonlarından bu yana arttığını ve bunun kısmen düşük faiz oranlarının etkisiyle azalan finansal baskıyı yansıttığını ifade etmektedir.

Bu çalışma, 2018-2022 yıllarına ait firma düzeyinde kapsamlı veri seti kullanılarak Türkiye imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların verimlilik dinamiklerinde salgın etkisi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle farklı grupların salgın öncesi ve sonrası dönemde verimlilik seviyelerindeki farklılaşmalar ortaya konulmuştur. İkinci olarak COVID-19 krizinin yaratıcı yıkım yaratıp yaratmadığı sorusuna yanıt aramak amacıyla imalat sanayi ve farklı firma kırılımlarında kaynak tahsis etkinliği hesaplanmıştır. Son olarak, salgının firmalar arası yaklaşma ve öğrenme yeteneği üzerindeki etkisi incelenmiştir.

1. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan firma düzeyindeki veriler Sektör Bilançoları veri tabanından elde edilmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile Türkiye İstatistik Kurumu ortak çalışması olan "Sektör Bilançoları" verileri reel sektörde faaliyet gösteren ve yıllık beyannameleri tamamlanmış tüm kurumlar vergisi mükellefi firmaları kapsamaktadır. Sektör gelişmelerini izlemek, kapsamlı ve dönemsel bilgi sağlamak amacıyla Gelir İdaresi Başkanlığı'ndan elde edilen, girişimlere ait bilanço ve gelir tablosu beyannameleri, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan

elde edilen temel kimlik bilgileri ve Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi'nden elde edilen kredi verileri “Sektör Bilançoları” veri tabanında birleştirilmektedir. Veriler yıllık frekansta olup 2009-2022 dönemi için imalat ve imalat dışı 17 ana sektörde faaliyet gösteren girişimi kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı COVID-19 salgını öncesi ve sonrası dönemde imalat sanayi firmalarının verimlilik dinamiklerinin karşılaştırılması olduğundan analizlerde 2018-2022 yılları arasında imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalara ait veriler dikkate alınmıştır.

1.1. Değişkenler ve Betimsel İstatistikler

Çalışmanın odağında olan firma düzeyinde verimlilik ölçümü çalışan başına reel net satış olarak tanımlanan kısmi işgücü verimlilik ile yapılmıştır. Firmaların verimlilik düzeyleri geride kalanlar, öncüler ve diğerleri şeklinde 3 kategoride sınıflandırılmıştır. Her sektör ve yıl için en düşük %10 verimlilik seviyesine sahip firmalar “geride kalanlar”; en yüksek %10'luk dilimde olanlar “öncü” ve bu iki grup dışında kalanlar ise “diğerler” olarak tanımlanmıştır. Firma ölçeği, ihracatçılık durumu, kârlılık ve parasal olmayan rekabet gücü analizlerde firmaya özgü diğer değişkenler olarak kullanılmıştır. Firmalar çalışan sayısına göre mikro, küçük, orta ve büyük olarak dört ölçek grubunda aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

$$\text{Ölçek}_{it} = \begin{cases} \text{Mikro eğer Çalışan sayısı} < 10 \\ \text{Küçük eğer } 10 \leq \text{Çalışan sayısı} < 50 \\ \text{Orta eğer } 50 \leq \text{Çalışan sayısı} < 250 \\ \text{Büyük eğer Çalışan sayısı} \geq 250 \end{cases}$$

İhracatçılık durumu firmanın ihracatçı olup olmadığını gösteren kukla değişken olup sıfırdan farklı yurtdışı satışa sahip firmalar için 1 diğer firmalar için sıfır değerini almaktadır. Firma kârlılığı faaliyet kârının toplam varlığa oranı olarak tanımlanmıştır. Parasal olmayan rekabet gücü toplam maliyetler içerisinde pazarlama ve reklam harcamaları içerisindeki payı ile temsil edilmektedir. Veri setine ait seçilmiş göstergelere ilişkin temel betimsel istatistikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 6.1. Veri Setine İlişkin Betimsel İstatistikler, 2022

	Geride kalanlar	Diğer	Öncü Firmalar	İmalat Sanayi
Kısmi işgücü verimliliği (2003 fiyatlarıyla, logaritması alınmış)	1.78	6.24	8.63	6.03
Ortalama çalışan sayısı	8	31	47	25
Kârlılık	-1.709	0.014	0.057	-0.229
Parasal olmayan rekabet gücü	0.08	0.21	0.31	0.17
Yurtdışı satışların toplam satışlar içerisindeki payı (Ortalama, yüzde)	4.1	9.8	18.4	9.7
Firma sayısı	22696	101524	12704	161953

Analizlerde 2018-2022 yılları arasında imalat sanayinde faaliyet gösteren ortalama 145.000 firmaya ait veri kullanılmıştır. 2022 yılına ait istatistiklere bakıldığında sektörün yüksek verimliliğe sahip öncü firmalarının diğerlerine göre daha büyük, kârlı, rekabetçi ve ihracat odaklı olduğu görülmektedir.

1.2. Kaynak Tahsis Etkinlik Ölçütü: Olley-Pakes Kovaryansı

Genel anlamda kaynak tahsis etkinliği kaynakların ekonomik büyümeyi teşvik edecek şekilde optimal dağılımını ifade eder. Ampirik analizlerde, kaynak tahsis etkinliğine gösterge olarak, verimlilik ayrıştırmasına dayanan Olley ve Pakes kovaryansı yaygın olarak kullanılmaktadır. Olley ve Pakes (1996), verimliliğin yatay kesit ayrıştırmasından yararlanarak kaynak tahsis etkinliği için bir gösterge önermiştir. P^J , j grubunun verimliliği grupta yer alan firmaların verimliliklerinin ağırlıklı ortalamasına eşittir. Bu eşitlik aynı zamanda j grubunda yer alan firmaların basit verimlilik ortalaması ile "Olley-Pakes kovaryans" terimi şeklinde ifade edilmektedir.

$$P_t^J = \sum_{i \in J} \theta_{it} \cdot P_{it} = \bar{P}_{Jt} + \sum_{i \in J} (\theta_{it}^J - \bar{\theta}_{Jt}) \times (P_{it} - \bar{P}_{Jt})$$

Burada, $\bar{P}_{Jt} = 1/N_j \sum_{i \in J} P_{it}$, j grubunun ağırlıklandırılmamış firma verimlilik ortalamasıdır, θ_{it}^J t zamanındaki istihdama göre j sektöründeki i firmasının pazar payını, P_{it} t yılındaki i firmasının işgücü verimliliğini ifade eder. $\bar{\theta}_{Jt}$ ve $\bar{P}_{Jt}$ t yılındaki j grubu düzeyinde sırasıyla istihdama göre pazar payı ve verimlilik ortalamalarını temsil etmektedir.

Denklemin sağ tarafında yer alan ikinci terim, $\sum_{i \in J} (\theta_{it}^J - \bar{\theta}_{Jt}) \times (P_{it} - \bar{P}_{Jt})$, istihdam ve verimlilik düzeyine göre pazar payı arasındaki ilişkiyi yani kovaryansı ölçmektedir ve kaynak tahsis etkinliğinin göstergesi olarak önerilen "Olley-Pakes kovaryansı" olarak isimlendirilmektedir. Pozitif kovaryans terimi yüksek verimliliğe sahip firmaların yüksek pazar payına sahip olduğunu ve dolayısı ile söz konusu grup için etkin kaynak tahsisinin varlığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Yukarıdaki denklemden de görüleceği üzere kovaryans terimi firma düzeyindeki ağırlıklandırılmamış ortalama verimlilik ile ağırlıklandırılmış ortalama verimlilik arasındaki fark şeklinde de ifade edilebilmektedir. Bu farkı yıllar, sektörler ve farklı firma grupları arasında karşılaştırılabilir hale getirmek için Bruhn ve Grebel (2023) çalışmasında olduğu gibi, toplam verimliliğin bir payı olarak, $\sum_{i \in J} (\theta_{it}^J - \bar{\theta}_{Jt}) \times (P_{it} - \bar{P}_{Jt})/P_t^J$ olarak sunulmuştur.

1.3. Uygulamal Yakınsama Model Tahmini

Covid-19 salgınının firmaların yakınsama ve öğrenme performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi bu çalışmanın diğer amacıdır. Bilindiği üzere teknoloji ve girişimcilik verimlilik

artışının temel kaynaklarından biridir. Verimlilik yakınsaması (veya yetiştirme) öncü firmaların gerisindekiler için verimlilik artışının en önemli kaynaklarından biri olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu görüşün temelinde inovasyon yapmaya kıyasla öncü firmaların teknolojilerini taklit etmenin veya öğrenmenin nispeten daha düşük maliyetli olması ve daha düşük verimliliğe sahip firmaların göreceli daha hızlı bir şekilde büyümesine ve teknolojik liderleri yakalamasına olanak sağlamasıdır.

Firmalar teknoloji seviyelerine göre temelde ikiye ayrılmaktadır. Birinci grupta yer alan firmalar kendi yarattıkları teknolojileri kullanan yüksek verimliliğe sahip lider firmalar; ikinci gruptaki firmalar ise genel olarak lider firmalar tarafından üretilen teknolojileri öğrenerek kullanan veya bu teknolojileri kendi üretim süreçlerine adapte edenlerdir. İlgili yazında, sektörün en verimli ve girişimci firmaları öncü (frontiers) olarak isimlendirilmektedir. Öncü firmaların gerisinde kalanlar ise lider firmaların teknolojilerini taklit ederek ya da öğrenerek verimlilik artışı sağlamak ve öncü firmaların yüksek verimliliklerinden faydalanmaktadır.

Firmaların sektörel öncülere doğru yakınsamasını ve/veya öncülerden öğrenme yeteneklerini tahmin etmek için Griffith vd. (2006) uygulamalı bir model önermektedir. Öncü firmaları yakalama hipotezinin sınanmasına olanak sağlamak amacıyla t yılında j sektöründe faaliyet gösteren i firmasının kısmi işgücü verimliliğini, $\ln A_{ijt}$, firmanın önceki dönem verimlilik seviyesi ($\ln A_{ijt-1}$), sektörün öncü firmalarının ortalama verimlilik seviyesi ($\ln A_{jt}^F$) ve firmaya özgü kontrol değişkenlerinin (X_{it-1}) bir fonksiyonu olarak aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$$\ln A_{ijt} = \gamma_i + \alpha_1 \ln A_{ijt-1} + \alpha_2 \ln A_{jt}^F + \alpha_3 \ln A_{jt-1}^F + \beta X_{it-1} + \theta T_t + \alpha_i + u_{ijt} \quad (\text{Denklem 1})$$

Yukarıda verilen denklemin yeniden düzenlemesi ile öğrenme ve yakalama etkilerinin firmaların yıllık verimlilik değişimine katkısının sınanıldığı uygulamalı model elde edilmektedir.

$$\Delta \ln A_{ijt} = \gamma_i + \rho_F \Delta \ln A_{jt}^F + \lambda_F \ln \left(\frac{A_{ij}}{A_j^F} \right)_{t-1} + \beta X_{it-1} + \theta T_t + \alpha_i + u_{ijt} \quad (\text{Denklem 2})$$

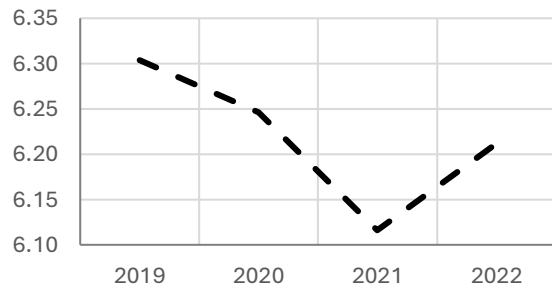
Bu denklemde, $\Delta \ln A_{ijt}$, j sektöründe faaliyet gösteren i firmasının t yılındaki verimliliğinin bir önceki yıla göre değişimini ifade etmektedir. $\Delta \ln A_{jt}^F$, j sektöründeki öncü firmaların ortalama verimlilik düzeyinin bir önceki yıla göre değişimini göstermektedir. Firmaya özgü kontrol değişkenlerini ifade eden X_{it-1} firma ölçeği ve ihracatçılık kukla değişkenleri ile parasal olmayan rekabet gücü ve kârlılık oranı değişkenlerini içermektedir. Makroekonomik değişimleri kontrol edebilmek amacı ile modele yıl kuklaları, T_t , eklenmiştir. α_i gözlemlenemeyen heterojenlik firma değişkenlerini ve u_{ijt} hata terimini ifade etmektedir. Yukarıda verilen denklem sabit etkiler modeli ile tahmin edilmiştir.

İlgili yazında $\Delta \ln A_{jt}^F$ firmaların öncü firmalardan öğrenme etkisine ilişkin gösterge olarak kullanılmaktadır. $\ln (A_{ij}/A_j^F)$ ise i firmasının verimlilik seviyesinin sektördeki öncü firmaların ortalama verimlilik seviyesinden ne kadar farklılaştığını ifade etmektedir. Verimlilik farkı

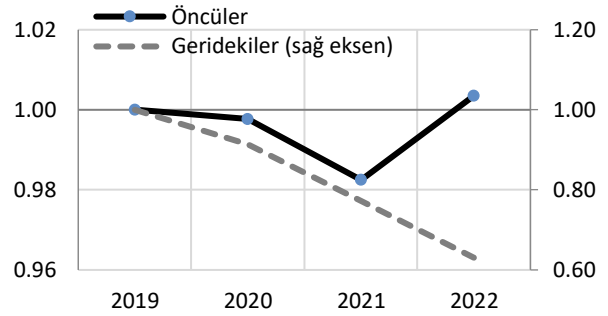
$\ln(A_{ij}/A_j^F)$, $\ln(A_{ij}/A_j^F)$ firmaların verimlilik değişiminde yakalama etkisinin varlığını sınamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu denklemde ρ_F ve λ_F katsayıları sırasıyla öğrenme ve yakalama etkilerinin firmaların verimlilik artışlarındaki anlamlılığını sınamak amacıyla uygulamalı yazında kullanılmaktadır. ρ_F katsayısına ait tahmin parameterisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması firmaların verimlilik artışında öğrenme etkisinin; λ_F , verimlilik farkına ait katsayı tahmininin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması ise öncü firmaların gerisinde kalan firmaların verimlilik artışında yakalama etkisinin önemli olduğunu göstermektedir.

2.BULGULAR

Covid-19 salgınının farklı firma gruplarının verimlilik seviyelerine etkilerini izleyebilmek amacıyla ortalama verimlilik seviyeleri aşağıdaki grafiklerde sunulmuştur.

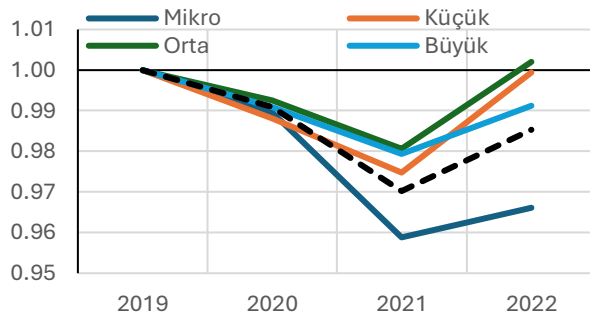

Şekil 6.1. Kısmi İşgücü Verimliliği
(Log, 2003 fiyatlarıyla)

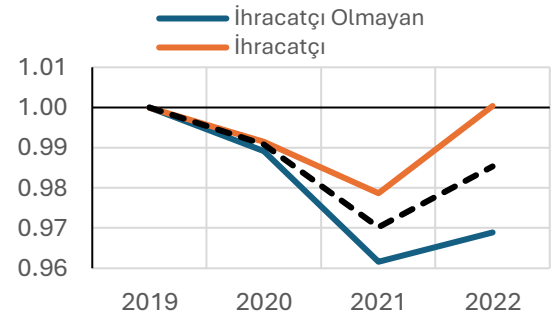

Şekil 6.2. Verimlilik Seviyesine Göre Kısmi İşgücü Verimliliği (2019=1)

Covid-19'un ilk yılında imalat sektörünün verimlilik düzeyi yüzde 5 azalmış, ikinci yılda düşüş devam etmiş ve 2019 yılına kıyasla verimlilik kaybı yüzde 18'e ulaşmıştır. Şekil 1'den görüleceği üzere 2022 yılında üretkenlik toparlanarak salgın öncesi seviyeye yakınsamıştır. Öncü ve geride kalanların verimlilik seviyeleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise imalat sanayi genelinde 2022 yılında gözlenen toparlanmada öncü firmaların önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 6.3. Ölçeğe Göre Kısmi İşgücü Verimliliği (2019=1)

Şekil 6.4. İhracatçılık Durumuna Göre Kısmi İşgücü Verimliliği (2019=1)

Ölçek gruplarına göre verimlilik düzeyleri incelendiğinde, küçük ve orta ölçekli firmalarının imalat sanayi verimlilik düzeyini yukarı çektiği görülmektedir (Şekil 3). Şekil 4, 2022 yılında imalat sanayi verimlilik düzeyinin toparlanmasına katkı yapan bir başka grubun ise ihracatçı firmalar olduğuna işaret etmektedir.

Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere yaratıcı yıkım varsayımı çerçevesinde krizler piyasadaki verimsiz firmaların ayıklanmasına ve kaynakların verimsiz firmalardan verimli firmalara aktarılmasına yol açabilmektedir. Bu bölümde Covid-19 krizinin Türkiye imalat sanayi firmaları için yaratıcı yıkıma yol açıp açmadığını anlamak amacıyla 2018-2022 yılları için kaynak tahsis etkinliği Olley-Pakes kovaryans katsayısı hesaplanmıştır. Hesaplama sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 6.2. Olley-Pakes Kovaryans Katsayısı- Kaynak Tahsis Etkinliği

	2018	2019	2020	2021	2022
İmalat Sanayi	0,24	0,24	0,18	0,28	0,29
Ölçeğe Göre					
<i>Mikro</i>	-0,18	-0,16	-0,21	-0,17	-0,15
<i>Küçük</i>	0,03	0,03	0,03	0,04	0,03
<i>Orta</i>	0,02	0,02	0,03	0,03	0,02
<i>Büyük</i>	0,20	0,19	0,16	0,17	0,20
İhracatçılık Durumu					
<i>İhracatçı Olmayan</i>	-0,09	-0,08	-0,16	-0,03	-0,04
<i>İhracatçı</i>	0,21	0,20	0,15	0,24	0,24

Tablo 2’de gösterildiği gibi, imalat sanayinde kaynak tahsis etkinliği Covid-19 krizi dönemi olan 2020 yılında kayda değer bir düşüş göstermiştir. Salgın öncesi 2018-2019 döneminde yüzde 24 olan oran, salgın yılında yüzde 18’e düşmüş, salgın sonrası 2020-2021 yıllarında ise ortalamada yüzde 28,5’e yükselmiştir.

Farklı firma grupları arasındaki kaynak tahsis etkinliğine bakıldığında, büyük ölçekli ve ihracatçı firmalar arasında kaynaklar tahsis etkinliğinin pozitif ve yüksek olduğu görülmektedir. Pozitif kovaryans katsayısı büyük ölçekli ve ihracatçı firmalar arasında kaynakların daha düşük

verimliliğe sahip firmalarından daha verimli firmalara tahsis edildiğini işaret etmektedir. Yerli firmalar ile KOBİ'ler arasında çok belirgin bir şekilde kaynakların yanlış tahsisi ön plana çıkmaktadır. Covid-19 salgınına karşı 2020 yılında uygulanan politikaların kaynak tahsis etkinliğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Kaynak tahsis etkinlik ölçütünde, 2020 Covid-19 kriz yılında imalat sanayi geneli ve tüm firma alt gruplarında belirgin düşüş izlenirken, salgın sonrası yıllarda kayda değer istikrarlı bir artış gözlenmiştir. Kaynak tahsis etkinliğinin zaman içerisinde sergilediği eğilim Covid-19 krizine karşı uygulanan politikaların düşük verimli firmaların ortadan kalkmasını engellediğini; 2020 yılı sonrası cömert politikaların sona ermesi ile birlikte Türkiye imalat sanayinde Schumpeterci yaratıcı yıkımın varlığına işaret etmektedir.

Çalışmanın son aşamasında Covid-19 krizinin Türkiye imalat sanayi firmalarının öncü firmaları yakalama ve öncü firmalardan öğrenme performansına etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, firma verimlilik büyümesi Denklem 2'deki verildiği gibi öncü firmaların verimlilik değişimi ve öncü firmalara olan mesafe değişkenleri ile firma kontrol değişkenleri üzerine regresyona tabi tutulmuştur. Model tahmin sonuçları salgın öncesi ve sonrası dönemler için ayrı ayrı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 6.3. Sabit Etkiler Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken ($\Delta \ln A_{ijt}$)	Salgın Öncesi, 2018-2019		Salgın Sonrası, 2021-2022	
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
$\Delta \ln A_{jt}^F$	0.252***	(0.019)	0.380***	(0.014)
$\ln(A_{jt}^F / A_{ijt})_{t-1}$	-0.389***	(0.004)	-0.342***	(0.006)
Firma Ölçeği ⁽¹⁾				
Küçük	0.152***	(0.005)	0.161***	(0.006)
Orta	0.147***	(0.007)	0.153***	(0.007)
Büyük	0.209***	(0.009)	0.207***	(0.010)
İhracatçılık Durumu	0.303***	(0.005)	0.332***	(0.006)
Parasal Olmayan Rekabet Gücü	0.130***	(0.009)	0.084***	(0.011)
Kârlılık Oranı	-0.028***	(0.006)	-0.045**	(0.004)
Yıl Kukla Değişkeni	Evet		Evet	
Gözlem Sayısı	154779		179643	
R ²	0.165		0.163	

***, **, * p<0.01, p<0.05 ve p<0.1 istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

(1) Firma ölçeği değişkeni için mikro ölçekli firmalar baz kategori olarak seçilmiştir.

Tahmin sonuçları, imalat sanayinde firma ölçeği, ihracatçılık durumu ve parasal olmayan rekabet gücünün verimlilik artışına istatistiksel olarak anlamlı ve artırıcı yönde katkıda

bulunduğuna işaret etmektedir. Firma ölçeği büyüdükçe verimlilik artışlarının arttığı, ihracatçı firmaların sadece yurtiçi piyasada faaliyet gösteren firmalara göre verimlilik artışlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, parasal olmayan rekabet gücünü gösteren pazarlama ve reklam harcamaların toplam maliyet içerisindeki payına ilişkin değişkene ait katsayı tahmininin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması parasal olmayan rekabet gücünün verimlilik artışını destekleyen önemli bir unsur olduğunu işaret etmektedir.

Firma spesifik etkenlere ek olarak verimlilik artışlarında sektördeki öncü firma verimlilik değişimi, $\Delta \ln A_{jt}^F$, ile öncü firmalarına olan uzaklığın, $\ln(A_j^F/A_{ij})_{t-1}$ etkili olduğu görülmektedir. Bu değişkenlere ait katsayı tahminlerinin her iki gözlem dönemi için istatistiksel olarak anlamlı ve beklenen işaretlere sahiptirler. Öğrenme etkisinin göstergesi olan $\Delta \ln A_{jt}^F$ değişkenine ait katsayı tahmininin pozitif ve istatistiksel olması sektördeki firmaların öncü firmalardan öğrenerek verimlilik artışı sağladığını ima etmektedir. Öncü firmalara yakınsama hızını gösteren $\ln(A_j^F/A_{ij})_{t-1}$ değişkeni için negatif ve istatistiksel olarak anlamlı katsayı tahmini, yakınsama etkisinin geçerliliğine işaret etmektedir. Salgın öncesi ve sonrası dönemler için elde edilen katsayı tahminleri karşılaştırıldığında, salgın sonrası dönemde sektörel öncü firmalara yakınsamanın yavaşladığı ancak ulusal öncülerden öğrenme performansının güçlendiğini görülmektedir.

SONUÇ

Daha önce eşi benzeri görülmemiş Covid-19 salgınının Türkiye imalat sanayi verimlilik dinamikleri üzerindeki etkisi firma düzeyinde veriler kullanılarak incelenmiştir. 2018-2022 yıllarına ait finansal tablolar ve firma kimlik bilgileri kullanılarak imalat sanayi geneli ve farklı kırımlarda salgının verimlilik değişimleri, kaynak dağılım etkinliği ve yakalamaca-öğrenme performansı üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Sektörde yüksek verimliliğe sahip öncü firmaların beklendiği üzere daha büyük, daha ihracat odaklı, daha kârlı ve daha rekabetçi oldukları gözlemlenmiştir. Covid-19 krizi imalat sanayi verimliliğinin ilk aşamada yüzde 5 oranında düşüşüne neden olurken düşüş 2021 yılında belirginleşerek devam etmiştir. 2022 yılında ise ağırlıklı olarak öncü ve ihracatçı firmaların katkısı ile imalat sanayi verimliliği toparlanarak salgın öncesi seviyeye yakınsamıştır. Kaynak tahsis etkinliğine ilişkin yapılan hesaplamalar, salgın öncesi 2018-2019 döneminde yüzde 24 olan oranın, salgın yılında yüzde 18'e gerilediğini ve salgın sonrası 2020-2021 yıllarında ise ortalamada yüzde 28,5'e yükseldiğini göstermektedir. 2020 yılında tüm gruplarda kaynak tahsis etkinliğinde gözlenen belirgin düşüş devlet destek tedbirlerinin “zombi firmaların” desteklenmesiyle kaynakların

daha az verimli firmalara tahsis edilmesiyle verimlilik artışı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Salgın sonrası dönemde devlet destek tedbirlerinin ortadan kalkması ile birlikte kaynak tahsis etkinliğinin başta büyük ve ihracatçı firmalar olmak üzere imalat sanayi genelinde iyileştiği görülmektedir. Bu sonuçlar, Covid-19 krizinin "yaratıcı yıkıma" yol açtığını ima etmektedir. Öncü olmayan firmaların salgın öncesi ve sonrasında hem öğrenme hem de yakalama kanallarıyla sektörel öncülerden faydalandığı ancak salgın sonrası dönemde ulusal öncülerden öğrenme etkisinin güçlendiği; sektörel öncüleri yakınsama hızının ise yavaşladığı görülmektedir. Salgın sonrası dönemde imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların sektör liderlerinden öğrenerek verimlilik kazanımları yaşamaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Apedo-Amah, M.C., Avdiu, B., Cirera, X., Cruz, M., Davies, E., Grover, A., Iacovone, L., Kilinc, U., Medvedev, D., Maduko, F.O. and Poupakis, S., (2020). “Unmasking the Impact of COVID-19 on Businesses: Firm Level Evidence from Across the World”, Policy Research Working Paper, No. 9434, World Bank, Washington DC.
- Banerjee, R., & Hofmann, B. (2018). The rise of zombie firms: causes and consequences. *BIS Quarterly Review Spetember*
- Bartik, A.W., Bertrand, M., Cullen, Z.B., Glaeser, E.L., Luca, M. and Stanton, C.T. (2020). “How Are Small Businesses Adjusting to COVID-19? Early Evidence from a Survey”, (No. w26989), National Bureau of Economic Research.
- Bloom, N., Fletcher, R.S. and Yeh, E. (2021). “The Impact of COVID-19 on US Firms”, No. W28314, National Bureau of Economic Research.
- Braunerhjelm, P., & Lappi, E. (2022). COVID-19, Schumpeter, and the Size of the Market. In *The COVID-19 Crisis and Entrepreneurship: Perspectives and Experiences of Researchers, Thought Leaders, and Policymakers* (pp. 61-85). Cham: Springer International Publishing.
- Bruhn, M., Demircuc-Kunt, A., & Singer, D. (2023). Competition and firm recovery post-COVID-19. *Small Business Economics*, 1-32
- Bruhn, S., & Grebel, T. (2023). Allocative efficiency, plant dynamics and regional productivity: Evidence from Germany (No. 172). Ilmenau Economics Discussion Papers
- Buchheim, L., Doern, J., Krolage, C. and Link, S. (2020). “Firm-Level Expectations and Behavior in Response to the COVID-19 Crisis”, CESifo Working Paper No. 8304, CESifo, Munich
- Chang, S., Pierson, E., Koh, P. W., Gerardin, J., Redbird, B., Grusky, D., & Leskovec, J. (2021). Mobility network models of COVID-19 explain inequities and inform reopening. *Nature*, 589(7840), 82-87

- Chen, X., Liu, C., Liu, F., & Fang, M. (2021). Firm sustainable growth during the COVID-19 pandemic: The role of customer concentration. *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(6), 1566-1577.
- Cros, M., Epaulard, A., & Martin, P. (2021). Will Schumpeter Catch Covid-19?
- Demirhan, A. A. (2022). Covid-19 Pandemic and Turkish Manufacturing Firms. *Verimlilik Dergisi*, (4), 585-596
- Di Mauro, F., & Syverson, C. (2020). The COVID crisis and productivity growth. *VOX CEPR Policy Portal*, 16
- Fernández-Cerezo, A., González, B., Izquierdo Peinado, M., & Moral-Benito, E. (2023). Firm-level heterogeneity in the impact of the COVID-19 pandemic. *Applied Economics*, 55(42), 4946-4974
- Kozeniauskas, N., Moreira, P. and Santos, C. (2020). “COVID-19 And Firms: Productivity and Government Policies”, CEPR Discussion Papers 15156, C.E.P.R. Discussion Papers
- OECD/APO (2022), Identifying the Main Drivers of Productivity Growth: A Literature Review, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/00435b80-en>
- Olley, S., & Pakes, A. (1996). The dynamics of productivity in the Telecommunications Equipment Industry, in “Econometrica”, vol. 64
- Schumpeter, J.A. (1942). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper and Brothers.

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERDE YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI*

Ahmad Al Hafez[†]
Çiğdem Kaya Yaşar[‡]

ÖZET

Bir sürdürülebilirlik felsefesini yalnızca insan kaynakları seçimi, terfisi ve eğitimine değil, aynı zamanda çalışanların çalışma uygulamalarına da entegre etme uygulaması olan Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi (Yeşil İKY), yeterince araştırılmamış bir konu olarak kalmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden mülakat yöntemi kullanılarak Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE) faaliyet gösteren üç çok uluslu şirkette çalışan insan kaynakları yöneticileri ile mülakatlar yapılmıştır. Bunun yanı sıra ikincil verilerden de yararlanılmıştır. Çalışmada Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE) faaliyet gösteren giyim ve perakende kuruluşları tarafından kullanılan Yeşil İKY uygulamaları değerlendirilmiştir. Bulgular temelinde şirketlerin bazı Yeşil İKY uygulamalarını benimsediği ve süreçlerine dahil ettikleri ancak bazı uygulamaları ise süreçlerine dahil etmedikleri görülmüştür. Araştırmada uçtan-uca yeşil uygulama ile yürütülen herhangi bir İK faaliyetine rastlanmamıştır. Öte yandan çalışma, örnek şirketlerin üç farklı İK faaliyetini kısmen yeşil yürüttüğünü ortaya koymuştur: yeşil işe alım ve seçim, yeşil eğitim ve yeşil çalışan ilişkileri. Çalışmanın teorik ve uygulamaya katkıları da sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi, Çok Uluslu Şirketler

Jel Kod: M12, M5, Q56

* Bu çalışma, İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme ABD, İşletme (İngilizce) Yüksek Lisans Programı kapsamında Ahmad Al Hafez tarafından Doç. Dr. Çiğdem Kaya danışmanlığında hazırlanan “The Green HRM Practices and Their Impacts on the Corporate Image of UAE Organizations” isimli yüksek lisans tez çalışmasından alınmıştır.

[†] Humax Gulf Technical Support Engineer, UAE, Dubai. eng.alhafez@gmail.com, ORCID ID: 0009-0006-1449-5704

[‡] Doç. Dr. İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü İstanbul Türkiye cigdem.kaya@iku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8307-3501

GREEN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT PRACTICES IN MULTINATIONAL COMPANIES

ABSTRACT

Green Human Resource Management (Green HRM), the practice of integrating a sustainability philosophy not only into human resource selection, promotion and training, but also into employees' work practices, remains an under-researched topic. In this study, interviews were conducted with human resources managers working in three multinational companies operating in the United Arab Emirates (UAE) using the interview method, one of the qualitative research methods. In addition, secondary data was also used. Green HRM practices used by clothing and retail organizations operating in the United Arab Emirates (UAE) were evaluated. Based on the findings, it was seen that companies adopted some Green HRM practices and included them in their processes, but did not include other practices in their processes. The research did not find any HR activities carried out entirely with green practices. On the other hand, the study revealed that the sample companies carried out three different HR activities partially green: green recruitment and selection, green training and green employee relations. The theoretical and practical contributions of the study are also presented.

Keywords: *Green Human Resource Management, Multinational Companies*

Jel Codes: *M12, M5, Q56*

GİRİŞ

Çevresel bozulma ve iklim değişikliği, içinde bulunduğumuz yüzyılın en belirgin sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu durum sürdürülebilir kalkınmaya yönelik 17 küresel hedeften oluşan ve diğer şeylerin yanı sıra iklim değişikliğini durdurmayı amaçlayan Gündem 2030'da da gösterilmektedir. Bu hedefler 2015 yılında Birleşmiş Milletler'e üye birçok ülkenin devlet ve hükümet başkanları tarafından benimsenmiş ve iklim sorunlarına ilişkin farkındalık, hem toplumun hem de bireylerin daha fazla çevresel sorumluluk almaları ve daha yeşil girişimleri entegre etmeleri yönündeki talepleri arttırmıştır. Yeşil davranmak çevre kirliliğini önlemeye yardımcı olabilecek çeşitli faaliyetleri ifade etmektedir ve bu terim Amrutha ve Geetha'ya (2020) göre bir şeyin sağlıklı, insani ve çevre dostu olduğu anlamına gelmektedir. Çevre konusunda küresel çapta artan endişe, bireylerin alışkanlıklarını değiştirmeye ve günlük yaşamlarında yeşil davranmaya başlamasının yanında kâr amacı güden kuruluşların daha

sürdürülebilir faaliyetlere yönelmeye ve kendi yeşil uygulamalarını formüle etmeye başlaması anlamına da gelmektedir (Siyambalapitiya, Zhang ve Liu, 2018).

Temiz üretimin ekonomik ve hukuki yönleriyle birlikte insan kaynakları yönü de çoğu kuruluşta giderek daha önemli hale gelmiştir (Kim, Kim, Choi ve Phetvaroon, 2019). Siyambalapitiya v.d.'ye (2018) göre bu, şirketlerde sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk bilincinin artmasının bir sonucudur. İnsanın çevreye olan etkisi göz önüne alındığında, insan kaynakları başlı başına bir kuruluş içinde çevre konularındaki değişim ve gelişimin temel unsurunu oluşturmaktadır.

İnsan kaynaklarını etkileyen ve bir kuruluşun olumsuz çevresel etkisini azaltmak için uygulayabileceği stratejilerden biri de Yeşil İKY'dir (Shen, Dumont ve Deng, 2018; Singh v.d., 2020). Yeşil İKY'nin arkasındaki fikir, bir kuruluşun İK faaliyetlerini ve işgücünü sırasıyla yeşil İK faaliyetlerine ve yeşil çalışanlara dönüştürmektir (Bombiak ve Marciniuk-Kluska, 2018). Dolayısıyla bir organizasyonun İK fonksiyonu, bu organizasyonu çevre dostu davranışa adapte edebilmek ve şirketin kurumsal imajını geliştirebilmek için gerekli örgütsel değişiklikleri gerçekleştirebilmeye potansiyel bir katkıda bulunan bir fonksiyon haline gelmiştir (Amrutha ve Geetha, 2020), ve dolayısıyla küresel iklim hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunan bir parça olarak da değerlendirilebilir.

Bu çalışmada BAE'de faaliyet gösteren çok uluslu giyim ve perakende kuruluşlarının çevresel konuları İK faaliyetlerine entegre edip etmediği araştırılmıştır. Paydaş teorisi ve kurumsal teoriye dayanan bu çalışmada aynı zamanda uluslararası giyim ve perakende sektöründe yeşil İK faaliyetlerinin başlatılmasını temel olarak neyin etkilediğini de incelenmiştir. Araştırmada tamamen yeşil uygulama ile yürütülen herhangi bir İK faaliyetine rastlanmamıştır. Çalışmada şirketlerin yeşil işe alım ve seçim, yeşil eğitim ve yeşil çalışan ilişkileri gibi üç farklı İK faaliyetini kısmen yeşil yürüttüğünü ortaya koymuştur. Çalışmanın teorik ve uygulamaya katkıları da sunulmuştur.

1. YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Yeşil İKY, bir kuruluşun çevresel hedefleriyle birlikte tipik personel yönetimi yöntemlerinin sistematik olarak planlanmış bir uyarlamasıyla ilgilidir (Jia, vd., 2018). Yeşil İKY, İKY'nin bir şirketin çalışanlarını 'yeşil çalışanlara' dönüştürmeyi amaçlayan ve personelin bir organizasyona adım atmasından işten ayrılmasına kadar geçen kısmıdır. Bu, bir kuruluşun bireyin, toplumun ve çevrenin yararına çevresel hedeflerine ulaşabilmek için politikalar, yöntemler ve sistemler oluşturduğu anlamına gelir (Chiappetta Jabbour, Mauricio ve Jabbour, 2017; Bombiak & Marciniuk-Kluska, 2018).

Paillé'ye (2019) göre, İKY içindeki yeşil girişimler bir şirketin sosyal sorumluluğunun bir parçasıdır; bu, şirketlerin hissedarları için kâr üretmenin yanı sıra topluma karşı da bir sorumluluğa sahip olduğu anlamına gelir. Bu sosyal sorumluluklardan biri iklim değişikliğiyle ilgilidir ve diğer hususların yanı sıra 2030 yılı küresel hedefleri kapsamındadır (Chiappetta Jabbour v.d., 2017). Bu nedenle bir kuruluş içindeki insan kaynakları, bir kuruluşun yeşil bir kuruluş olma ve küresel hedeflere katkıda bulunan bir güç olma çabalarının başarısında veya başarısızlığında anahtar rol oynayabilir. Bunun nedeni, bir kuruluşun İK fonksiyonunun yeşil hedeflere yönelik politikaları uyarlamayı mümkün kılması ve yeşil yöntem ve programların bir kuruluş içinde entegrasyonunu teşvik etmesidir (Dumont, Shen ve Deng, 2017; Tang, v.d., 2018). Yeşil İKY ile ilgili mevcut literatürde yeşil işe alma ve seçme, yeşil eğitim, yeşil performans yönetimi, yeşil ücret ve ödüllendirme ve yeşil çalışma ilişkileri (çalışan ilgisi ve katılımı) olmak üzere beş güçlü yeşil İK fonksiyonu ve faaliyeti tanımlanmıştır (Dumont v.d., 2017; Tang vd., 2018; Paillé, 2019; Saeed vd., 2019).

1.1.Yeşil İşe Alma ve Seçme

İşe alma ve seçme, bir kuruluşun insan kaynağı gereksinimlerini karşılamak için uygun kişileri belirleme, çekme ve seçme sürecini içerir (Saeed vd., 2019). Yeşil işe alım sürecinde, sürdürülebilir kalkınma konuları yeni işgücünün işe alım ve seçim sürecine entegre edilir. Bu, diğer uygulamaların yanı sıra, bir kuruluşun uzun vadeli yeterlilik gereksinimlerini dikkatle göz önünde bulundurduğu, yeni çalışanları sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikaları ve taahhütleri hakkında bilgilendirdiği ve başvuruların ve işe alınanların adil bir şekilde temsil edilmesini destekleyen işe alım prosedürlerini kullandığı anlamına gelir (Dumont v.d., 2017). Yeşil işe alım sürecinde, talep edilen işin iş tanımı aynı zamanda kuruluşun sürdürülebilirlik gündemini de yansıtmalıdır (Anwar vd., 2020; Chaudhary, 2020). Chaudhary'e (2020) göre, çevre bir kuruluştaki herkesin işinin bir parçasıysa, aynı zamanda tüm çalışanların görev tanımlarının da bir parçası olmalıdır.

İşe alım konusunda çevre dostu yaklaşımlar, iş başvurularının kâğıt üzerinde yapılması yerine çevrimiçi olarak yapılmasını ve mümkünse adaylarla fiziksel bir konum yerine telefon veya görüntülü görüşme yoluyla görüşmeler yapılmasını içerir (Saeed vd., 2019; Anwar vd., 2020). Bu önlemlerin aksi halde oluşabilecek seyahat kaynaklı çevresel etkileri en aza indirmek için uygulanması gerekmektedir (Abbas, 2020; Szabo ve Webster, 2021). Çevrimiçi işe alım, örneğin kâğıt ürünlerinin üretimi, nakliyesi ve geri dönüşümüyle bağlantılı olarak ortaya çıkabilecek enerji kullanımını ve kirliliği azaltabilir (Szabo ve Webster, 2021). Dolayısıyla yeşil

iş alım, bir kuruluşun kaynak ihtiyaçları için doğru adayı arama konusunda hala çaba sarf ettiği ancak kuruluşun sürecinin daha çevre dostu bir süreç haline geldiği anlamına gelir (Chaudhary, 2020).

1.2.Yeşil Eğitim

Çevresel konularda kapsamlı bir şekilde sunulan çalışan eğitiminin genel çevresel sürdürülebilirlik üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu eğitimlere çalışanların, kuruluşlarının faaliyetlerinin çevresel etkisine ilişkin farkındalığını artırmak için daha geniş, sektöre özgü çevre sorunlarına ilişkin eğitim programları; daha verimli teknolojiler, yeni malzemeler, geri dönüşüm süreçleri, atık arıtma veya sürecin yeniden tasarlanması gibi konularda teknik personele özel eğitim verilmesi örnek gösterilebilir (bkz. Ramus 2001). Yeşil eğitim ve öğretim programları, çalışanların kuruluşlarının faaliyetlerinin çevresel etkisine ilişkin farkındalığını artırır (Bansal ve Roth 2000). Eğitim, çalışanları entelektüel ve duygusal olarak çevresel konulara dahil eder ve onları mevcut sorunların olası çözümleri hakkında bilgilendirir (Fernández, Junquera ve Ordiz, 2003). Çevre bilincine sahip çalışanların, atıkların geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanılmasına yönelik yöntemler, çevre sorunlarına yönelik çözümler veya kirlilik kaynaklarının belirlenmesi gibi çevreyi korumaya yönelik fikir ve girişimler önerme olasılıkları daha yüksektir (Sammalisto ve Brorson 2008). Yeşil eğitim programları, çalışanların farkındalığını artırmanın yanı sıra çalışanların çevresel faaliyetlere ilişkin özel bilgi ve becerilerini de geliştirebilir (Tang vd., 2018).

Herhangi bir çevre eğitim programının dikkatli bir şekilde planlanması, ilgili çevresel hedeflere ulaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Eğitim çalışanların genel çevre bilincini artırmak için işlevler arası olmalı ve yeni teknolojiler, yeni malzemeler, ürün ve proses yeniden tasarımı, çevresel yaşam döngüsü değerlendirmesi, çevresel hedef belirleme, atık izleme vb. konuları içermelidir. Sosyal öğrenme teorisi, çalışanların sosyal bir bağlamda öğrendiklerini öne sürmektedir. Yeni beceri ve davranışlar başkalarını gözlemleyerek ve taklit ederek de öğrenilebilir (İsmail, 2017). Dolayısıyla sosyal etkileşimler yoluyla çalışanlar arasında farkındalık ve bilgi yaygınlaşabilmektedir. Çalışanlar, olumlu bir "yeşil çalışma iklimi" olan bağlamlarda çevresel uzmanlığa sahip meslektaşlarından gayri resmi olarak öğrenebilirler (Tang v.d., 2018). Bu anlamda çevre programlarına gönüllü katılım, çevresel becerileri ve çalışanların motivasyonlarını geliştirmeye yönelik resmi eğitimlerin tamamlayıcısı olabilir (örneğin, Todd, 2010). Jackson ve Seo (2010) deneyimsel uygulamaların önemini vurgulamıştır. Örneğin Google ve Intel gibi kuruluşlar, şirket tesislerinde çalışanların bahçe

bakımı yapmaları ve hatta daha sonra şirket kafeteryalarında ve restoranlarında yiyecek olarak kullanılacak organik sebzelerin yetiştirilmesine yardımcı olabilecekleri “çalışan bahçeleri” kurdu. Bu girişimler, çalışanların çevresel sürdürülebilirliği gayri resmi olarak öğrenmelerine yardımcı olmak için eğitim amaçlı olarak kullanılabilirler.

Ren, Tang ve Jackson'a (2018) göre eğitim ve gelişim programları hem teknik hem de stratejik tüm düzeylerdeki çevresel konuları içermelidir. Bu nedenle bu programların farklı iş fonksiyonları ve iş seviyeleri için yetkinliklerin geliştirilmesine uyarlanmaları gerekmektedir (Jyoti, 2019). Jyoti (2019) ayrıca bu tür programların belirli bir faaliyetle ilişkili sosyal, çevresel ve ekonomik riskleri ve fırsatları ve bu unsurların nasıl tanımlanabileceğini kapsamı gerektiğine inanmaktadır. Jyoti (2019), yeni çalışanlar için yeşil oryantasyon programlarının eğitim ve gelişim sürecinin ayrılmaz bir parçası olması gerektiğine ve diğer konuların yanı sıra şirketin yeşil rutinleri ve politikaları hakkında bilgi içermesi gerektiğine inanmaktadır. Eğitim ve geliştirme süreçleri, örneğin programları, çalıştayları, seminerleri ve sunumları içerebilir ve çalışanların yeşil yönetim becerileri konusunda bilgi sahibi olmalarını geliştirmeyi ve yardımcı olmayı amaçlamalıdır (Ren v.d., 2018; Chams ve García-Blandón, 2019). Örneğin güvenlik, enerji verimliliği, atık yönetimi ve geri dönüşüm gibi konular bu tür yeşil eğitimlerin temelini oluşturabilir (Chams ve García-Blandón, 2019). Chams ve García-Blandón (2019), eğitim ve gelişim programlarında basılı çıktılar yerine çevrimiçi ve web tabanlı araçlar kullanmanın önemini de vurgulamaktadır. Bunun nedeni, kâğıt baskıdan çevrimiçi araçlara geçişin, bir kuruluşun kâğıt kullanımının azalmasına ve dolayısıyla kuruluşun olumsuz çevresel ayak izinin de azalmasına neden olabilmesidir (Gürlek ve Tuna, 2018).

1.3.Yeşil Performans Yönetimi

Çevresel meselelerde performans yönetimi, bir kuruluş içindeki farklı birimler arasında çevresel performans standartlarının nasıl ölçülmesi gerektiği ve çalışanların çevresel performansına ilişkin faydalı verilerin nasıl elde edilmesi gerektiği konusunda zorlukları içermektedir (Mishra, 2017; Bombiak ve Marciniuk-Kluska, 2018; Singh ve El-Kassar, 2019). Çalışanların çevresel performansını ölçmek zorlu bir iştir ve yeşil İKY uygulamasını tamamlamak için performans yönetim sistemlerinin, çevresel performansla yönelik standartlar ve yeşil İKY uygulamasını arttıracak göstergeler geliştirmesi gerekmektedir (Mishra, 2017; Jyoti, 2019; Yong vd., 2020). Saeed vd.'ye (2019) göre yeşil performans değerlendirmesi kısmen yöneticilerin daha geniş performans hedeflerine ek olarak çevre yönetimi performansından da sorumlu tutulması ihtiyacıyla ilgilidir.

Yeşil performans yönetim sistemleri, çalışanların performans değerlendirmesinin yeşil hedeflere ve görevlere bağlanmasıyla başlatılabilir. Bu tür sistemler, çalışanların görevlerini yeşil hedef ve görevlere uygun olarak yerine getirmeleri için ödüllendirildiği ve teşvik edildiği sistemlerdir. Bu hedeflerden sapma, çevresel politikalar konusunda potansiyel dezavantajlara yol açmakta, bu nedenle performans yönetimine dahil edilmektedir. Böylece, tüm çalışanların iş tanımlarına ve değerlendirme süreçlerine yeşil sorumluluk alanları, hedefler ve görevler dahil edilerek kuruluşlar içinde bir öğrenme kültürü teşvik edilebilir (Singh ve El-Kassar, 2019; Yong vd., 2020). Yong v.d. (2020) ayrıca yöneticilerin, performans değerlendirme toplantıları sırasında çalışanlarından, çalışanın bireysel çalışmasını ilgilendiren belirli yeşil fikirleri vurgulamalarını isteyebileceklerine inanmaktadır. Bu yeşil fikirler daha sonra çalışanın gelecek yılki hedeflerine dahil edilebilir ve böylece çalışanın yeşil performans değerlendirmesinin temelini oluşturabilir (Pinzone vd., 2019). Örneğin, karbondioksit emisyonlarının azaltılması, yeşil performans hedefleri ve yeşil davranış göstergeleri gibi alanlar, bir kuruluş içindeki her seviyedeki performans değerlendirmeleri için kilit alanlar olabilir (Mishra, 2017; Singh ve El-Kassar, 2019).

1.4.Yeşil Ücret ve Ödüllendirme

Hem finansal hem de finansal olmayan ödüller, bir kuruluş içindeki çevre yönetimi faaliyetlerini desteklemek için potansiyel olarak güçlü araçlar olabilir (Yong vd., 2020). Bunlardan ilki ikramiyeler ve maaş artışları gibi finansal ödülleri içerirken ikincisi onay ve değerlendirme gibi finansal olmayan ödülleri içerir. Singh vd.'ye (2020) göre çevresel ödüllerin çalışanların kuruluşları için çevresel girişimler yaratma istekliliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda çevresel ödüller hem bireysel çalışana hem de işletmeye çeşitli şekillerde fayda sağlayabilecek araçlardır. Örneğin, çalışan için ödül, o çalışanın işletmenin çevresel hedeflerine daha fazla katkıda bulunma isteğine yol açabilirken, çalışanın geliştirdiği israfı azaltan herhangi bir yöntem de işletme için finansal tasarruflara yol açabilir (Yong v.d., 2020). Ödül böylece davranış değişikliği için çalışanları ödüllendiren ve bir çalışan belirli bir sürdürülebilir girişimde bulunduğu anda etkinleştirilen ücretlendirme sistemlerine fayda paketleri ekleyen bir kuruluşun çevresel hedeflerini gerçekleştirmesine katkıda bulunma yeteneğine sahip olmaktadır (Nejati, Rabiei ve Jabbour, 2017; Pham, Tučková ve Jabbour, 2019; Su ve Swanson, 2019).

Finansal olmayan ödüllerle ilgili olarak Ramus (2001), çevresel girişimlerin tanınması ve övülmesinin, eko-yeniliği desteklemek ve çevre politikalarına bağlılığı artırmak için gerekli

olduğunu ortaya koymuştur. Diğer önlemlerin yanı sıra kuruluşun haber bülteninde çevresel girişimlerin tanınması, çalışanların çevresel girişimlerinin kamuoyu tarafından desteklenmesi ve bireylere ve ekiplere başarı sertifikaları verilmesi çalışanların motive edilmesinde sıklıkla etkilidir (Enander ve Pannullo 1990). Sonuç olarak kuruluşlar, kurumsal ve çalışanların hedeflerini uyumlu hale getirmek için çevresel sürdürülebilirliğin iyileştirilmesine katkıda bulunan çalışanlara tazminat ödemelidir. Atıkların azaltılması ve geri dönüştürülmesi veya süreç ve ürünlerin çevresel etkilerinin azaltılması gibi alanlardaki katkılar, faaliyetlerinin çevresel etkilerini azaltmak için firmalar tarafından takdir edilmesi, ödüllendirilmesi veya ücretlendirilmesi gerekli katkılardır.

1.5.Yeşil Çalışan İlişkileri (Çalışan İlgisi ve Katılımı)

İKY'de çalışan ilişkileri, bir kuruluş içindeki çalışanlar arasında arkadaşça ilişkiler yaratılmasıyla ilgili bir boyuttur (Gürlek ve Tuna, 2018). Çalışanlar arasındaki iyi bir ilişki onların motivasyonunu, moralini ve üretkenliğini artırır ve onların ilgi ve katılımını içerir (Ren, Tang ve Jackson, 2018). Çalışanların çevresel konulara ilgisi ve katılımı yeşil çalışan ilişkilerinin temelini oluşturur ve bu nedenle çalışanların sosyal ve ekolojik girişimlere katılmaları teşvik edilmelidir (Nejati v.d., 2017).

Yaratıcı çevresel inisiyatifler bir kuruluştaki tüm çalışanlar tarafından alınabilir ve bu nedenle Ren v.d., (2018) tüm çalışanların çevre çalışmalarına dahil olmasını sağlayacak mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Çalışanları dahil etmenin bir örneği, çalışanlara çevre sorunlarını çözebilecek yaratıcı çözümler üretebilmeleri için bağımsızlık kazandırmaktır (Gürlek ve Tuna, 2018). Zaid, Jaaron ve Bon (2018), çalışanları ilgili olmaya ve katılmaya teşvik etmek için bir kuruluşun, faaliyetleri içinde sosyal veya ekolojik odaklı ve çevre girişimcileri olarak adlandırılabilen girişimcileri arayıp bulmaya çalışabileceklerini ifade etmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar, insan kaynakları yöneticilerinin mevcut finansal, insan ve doğa temelli kaynakları, daha önce katma değerin bulunmadığı bir kuruluşun ürün veya hizmetlerine değer katabilecek şekilde organize edebilme becerisine sahip olması gerektiğini göstermektedir.

Çalışanların katılımı aynı zamanda bir kuruluş için faydalı olabilecek bir şeydir çünkü çalışanların iş süreçleri ve ilgili ürünler hakkındaki bilgisi, yaratıcı çevresel çözümlere katkıda bulunabilir ve bir kuruluşun israfının azaltılmasına katkıda bulunabilir (Singh, vd., 2020). Çalışanlar ayrıca yeşil işe gidip gelme alışkanlıklarını teşvik ederek yeşil davranışa dahil olabilirler (Gilal vd., 2019). Örneğin, çalışanların esnek çalışma haftalarında çalışmasına izin

verme ve bir araba paylaşımı (car pool) programı kurma veya ücretsiz/indirimli ulaşım kartları sunma (Gilal vd., 2019). Bir başka güncel örnek ise çalışanlara, görevlerini evden yapmalarına olanak tanıyan ve böylece hem para hem de çevresel emisyonlar biçimindeki işe gidip gelme maliyetlerini azaltan uzaktan çalışma fırsatının sunulmasıdır (Gilal, vd., 2019).

2. YEŞİL İKY ve ÇOKULUSLU ŞİRKETLER İLİŞKİSİ

Çokuluslu şirketlerle ilişkili olarak yeşil İKY'yi ele alan çalışmalar dar bir alan gibi görünmektedir ve kapsamlı ampirik kanıtlardan yoksundur. Yapılan çalışmalardan biri, yemek hizmeti sektöründeki Amerikalı bir çokuluslu şirketin İngiliz, Alman ve İsveçli bağlı kuruluşlarında yeşil İKY'ye yaklaşma biçimini inceleyen ve karşılaştıran bir örnek olay çalışmasıdır (Haddock-Millar, Sanyal ve Müller-Camen, 2016). Haddock-Millar v.d. (2016), yaptıkları çalışma aracılığıyla, kuruluşun yabancı iştiraklerindeki yeşil İKY uygulamaları arasında iki benzerlik ortaya koymaktadır: kısmen sürdürülebilirliğe olan genel bağlılıkları ve kısmen performans yönetimi sistemlerinde belirli çevresel temel göstergelerin eksikliği. Kuruluşun yeşil İKY uygulamalarını etkileyen ana faktörlerin, kuruluşun küresel çevre vizyonunu ve operasyonel hedefleri tanımlayabilmek ve bunları çevresel uygulamalara bağlayabilmek konusunda zorluklar içerdiğini göstermektedir (Haddock-Millar v.d., 2016).

İkinci çalışma, Malezya'da çokuluslu şirketleri inceleyen Yusoff vd. (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar, hem İK yöneticilerinin yeşil İKY anlayışlarını incelemeyi hem de Malezya'daki şirketler ile Batı ülkelerindeki şirketler arasındaki uygulamadaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemeyi amaçlamışlardır (Yusoff vd., 2015). Araştırmacılar, yeşil İKY ile ilgili mevcut literatürün büyük ölçüde Batı bağlamındaki alanla ilgilendiğini ve bu nedenle çalışmalarının Asya bağlamında üretilmiş ampirik verileri sağlayabilmek için gerekli olduğunu göstermişlerdir. Araştırmanın sonuçları, Malezya şirketlerinin çoğunun yeşil İKY'ye önem verdiğini göstermektedir. Araştırmacılar, çalışmaları boyunca bunun kurumsal sosyal sorumluluk, elektronik İKY, iş-yaşam dengesi ve yeşil uygulamalara aktif olarak yansıdığını göstermişlerdir. Bir diğer çalışma ise, Endonezya'daki çokuluslu şirketlerle ilgili olarak yeşil İKY'ye odaklanan Suharti ve Sugiarto'nun (2020) çalışmasıdır. Yazarlar, çimento endüstrisine ve bu endüstrinin İK faaliyetlerine odaklanmışlardır. Çalışma sonucunda, odaklandıkları Endonezya'nın çimento sektöründe faaliyet gösteren şirketin, işe alım, beceri geliştirme, istihdam ilişkileri, performans değerlendirme ve ödüllendirme sistemleri gibi İK faaliyetlerinde yeşil değerleri uyguladığını bulmuşlardır.

3. METODOLOJİ

Çalışmanın amacı çok uluslu perakende ve giyim şirketlerinde yeşil İK faaliyetlerini daha iyi anlayabilmek olduğu için bu çalışma yorumsal bir yaklaşım izlemiştir. Yorumsamacı yaklaşıma (hermeneutic) dayanan bir çalışma, yorumlara ve farklı olguların anlaşılmasına yöneliktir (Singh, vd., 2019; Tomaszewski, Zarestky ve Gonzalez, 2020). Yorumsamacı bakış açısına sahip bir çalışma, dolayısıyla, çalışma nesnelerini sadece gözlemlemekle kalmayıp anlamak da ister; bu da bu çalışmayla elde etmek istenen şeyle örtüşmektedir. Bu nedenle çalışmada yalnızca yeşil İK faaliyetlerini tanımlamak değil, aynı zamanda fenomenlerini yorumlamak ve anlamak da amaçlanmıştır.

Çok uluslu endüstri kuruluşlarında yeşil İKY'nin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamak amacıyla bu çalışmada nitel bir yöntem kullanılmıştır. Bu metodolojik tercih, çalışmanın dayandığı bilimsel-felsefi temelle örtüşmektedir; çünkü yorumsamacı gelenekte, bir konunun daha iyi anlaşılmasını amaçlayan çalışmalar için en uygun yöntem olan nitel araştırma yönteminden başlamak yaygındır (Mohajan, 2018). Nitel bir yöntem kullanılarak yapılan araştırmalar, olguları bir bağlam içinde tanımlar ve araştırmacıların süreçleri ve anlamı yorumlamasına olanak tanır. Guest, Namey ve Chen'e (2020) göre nicel yöntemle karşılaştırıldığında nitel yöntem, daha derin bir veri ve farklı olgulara ilişkin incelikli bir anlayış sağlar.

Nitel bir yöntem, Wadams ve Park'a (2018) göre yöntemin nicel bir yöntemle karşılaştırıldığında daha az yapılandırılmış, daha açık ve esnek olması nedeniyle de seçilmiştir. Nitel bir yöntemin gerektirdiği açıklığın avantajı, araştırmacının araştırma katılımcılarına önceden belirlenmiş kavramları veya görüşleri empoze etmesi yerine, çalışmanın katılımcısına, çalışmanın araştırmayı amaçladığı olgu hakkında kendi bakış açılarını ortaya çıkarma fırsatının verilmesidir (Wadams ve Park, 2018). Bu ilave açıklık ve esneklik, bir avantaj olarak algılanan bir husustur; çünkü 'yeşil İKY' teriminin İK profesyonelleri için nispeten bilinmeyen bir terim olabileceğini ve bu nedenle terimi kullanmalarının katılımcıların yanıtlarını sınırlandırma riski oluşturabileceğini varsaymışlardır. Dolayısıyla nitel yöntemin yardımıyla, katılımcıların anlayabileceği daha kolay sorular geliştirilmiş ve her bir katılımcının bu alandaki ön anlayışına uyum sağlayabilmiştir.

Çalışmada Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki (BAE) üç çok uluslu şirkette çalışan insan kaynakları profesyonellerinin mülakat yanıtlarından elde edilen birincil verilerin yanı sıra, daha geniş literatürden ikincil veriler biçiminde veriler toplanmıştır. Nitel bir yöntemin yardımıyla

bu çalışma, böylece ihtiyaçları karşılayabilmiş ve alandaki araştırma tabanına katkıda bulunabilmiştir.

Nitel araştırmalarda mülakatlar yaygın olarak uygulanan bir yöntemdir ve araştırmacıların bir konuyu daha derinlemesine anlamalarını sağlayan metodolojik bir araçtır (Williams, 2019). Bu çalışmanın amacı, çok uluslu endüstri kuruluşlarıyla ilişkili olarak yeşil İKY'ye ilişkin anlayışın artırılması olduğundan, çalışmanın birincil verileri İK uygulayıcılarıyla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Ayrıca yarı yapılandırılmış görüşmelerin, bir çalışma 'nasıl' ve 'neden' sorularını yanıtlamayı amaçladığında uygulanması gereken nitel araştırma tasarımına karşılık gelmektedir (Yin, 2008; Eisenhardt, 1989). Yarı yapılandırılmış görüşmelerin kullanılması, her katılımcının görüşme sorularına verdiği ilk yanıtlara göre uyarlanan takip soruları sorma fırsatını vermiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin eklediği bu esneklik, çalışmayla ilgili olabilecek ek bilgileri yakalama fırsatı vermiş ve yapılandırılmış görüşme biçimiyle karşılaştırıldığında daha derinlemesine yanıtlar almaya olanak sağlamıştır.

Çalışma ayrıca, çoğu vakanın birincil verilerinin belirli bir zaman zarfında toplanmış olması ve dolayısıyla araştırmanın yapıldığı şirketlerin şu anda yeşil İKY ile nasıl çalıştığını temsil etmesi nedeniyle kesitsel bir çalışma oluşturmuştur. Böylece kesitsel bir çalışma, belirli bir zaman noktasındaki bir popülasyonun resmini sağlar ve aynı zamanda araştırmacıların vakaları karşılaştırabilmesine ve olası bağlantı modellerini görebilmesine olanak tanır (Tuffour, 2017). Kesitsel yaklaşım, yazarın birincil verilerini ikincil verileriyle desteklemesine olanak tanıyarak mevcut durumun derin ve ayrıntılı bir incelemesini mümkün kılmıştır; katılımcılarının yanıtlarından elde edilen bulgular, konuyla ilgili daha geniş literatürün ışığında değerlendirmiştir. Çevrimiçi yarı yapılandırılmış görüşmelerin kullanılmasıyla, üç çokuluslu şirketten beşer kişi olacak şekilde toplam 15 insan kaynakları yönetimi uzmanıyla mülakat yapılmıştır.

Her bir görüşme yaklaşık 45 ila 55 dakika sürmüştür. Mülakat sorularında, işe alım ve seçime yönelik sürdürülebilir alternatifler, yeşil uygulamaların entegrasyonu, çevresel boyutlar ile adayların değerlendirilmesi arasındaki ilişki, yeşil önlemler ve süreçler ve yerel İKY'nin işe alım süreci üzerindeki etkisi üzerine odaklanılmıştır (bkz. Ek-1 ve Ek-2). Burada 'yerellik' ile çok uluslu firmaların ev sahibi ülke (BAE) organizasyonlarındaki fonksiyonların ana ülkeden ziyade ev sahibi ülke-temelli olması ifade edilmektedir. Görüşmelerde ayrıca kuruluşun yeşil performans değerlendirmesi, yeşil ödüller, çevresel sorunların etkisi, yeşil İKY uygulamalarının şirketin kurumsal imajı üzerindeki etkisi ve kuruluşların İKY uygulamalarını çevresel

sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu hale getirirken karşılaşabilecekleri potansiyel riskler de ele alınmıştır.

Araştırmanın birincil verilerinin analiz edilebilmesi için, kaydedilen materyal ilk olarak her görüşmeden sonra doğrudan yazıya dökülmüştür. Yazıya aktarılan birincil veriler daha sonra yönlü içerik analizi (directional content analysis) kullanılarak analiz edilmiştir. Tuffour'a (2017) göre içerik analizi, temaların veya kalıpların kodlanması ve tanımlanması için sistematik bir sınıflandırma süreci yoluyla metin verilerindeki içeriğin öznel olarak yorumlanmasına yönelik bir araştırma yöntemidir. Yönlendirilmiş içerik analizi, mevcut teori veya kavramın teoriyi doğrulamak veya daha da geliştirmek amacıyla kullanılması anlamına gelir (Williams ve Moser, 2019). Dolayısıyla bu, bu çalışmanın dayandığı tımdengelim yaklaşımıyla uyumludur ve bu nedenle yazıya aktarılan veri materyali ilgili teorilere dayandırılarak sınıflandırmıştır.

4. BULGULAR

4.1.Yeşil İK faaliyetleri

Bu çalışmadaki tüm şirketler faaliyetleri için net çevresel hedefler belirlemişlerdir ve bunun da onları 2030 yılı için küresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşabilmek açısından topluma potansiyel olarak katkıda bulunan güçler haline getirdiği söylenebilir. Çalışma materyaline dayanarak, şirketlerin aldıkları önlemlerin bir ölçüde yeşil İKY teorisine uygun olduğu, bazı İK faaliyetlerinin ise hiç yeşil uygulamaya sahip olmadığı da görülebilmektedir.

4.1.1. İşe Alma ve Seçme

Toplanan görüşme verilerine dayanarak, bu çalışmadaki örnek şirketlerin Singh vd.'nin (2019) yeşil bir işe alım ve seçme sürecinin içermesi gerektiğine inandığı iki bölümden birini yerine getirdiği şeklinde veriler yorumlanmıştır: şirketler, işe alım için büyük ölçüde çevre dostu yöntemler kullanmışlar ancak tüm adayların yeşil tutumlarını ölçmemişlerdir. İnternet üzerinden yayınlanan iş ilanlarında ve çevrimiçi araçlar üzerinden adaylarla yapılan görüşmelerde şirketlerin çevre dostu yöntemlerine yer verilmiştir.

Şirket 1

Şirket 1'deki katılımcılar, şirketin çevre ve sürdürülebilirlik konularındaki görüşlerini paylaşan çalışanların işe alınmasına değer verdiklerini belirtmiş olsalar da yeni işe alımlarda çevresel boyutlarla ilgili konuları entegre etmek şirket için standart olarak kabul edilmemektedir. Ayrıca, vaka şirketlerinin iş tanımlarından bireysel çalışanların her şirketin çevresel hedeflerine nasıl katkıda bulunduğu ve yeşil İKY'ye yönelik iş tanımlarının hangisini yansıtmaması gerektiği de

açık değildir (Szabo ve Webster, 2021). Mevcut kısıtlamalara ek olarak, bu İK faaliyetindeki yeşil unsurların, şirketlerin gelecekteki potansiyel çalışanlarını temsil eden genç nesil tarafından da yönlendirildiği şeklinde yorumlanmıştır. Tüm katılımcılar, yeşil süreç ve önlemlerin genç nesil tarafından hem değer verildiğini hem de talep edildiğini, dolayısıyla paydaş teorisi temelinde şirketlerin işe alım yöntemlerinin tasarımında etkili bir grup olarak yorumlanabileceğini belirtmiştir. Ek olarak, çevre bilincine sahip olma olasılığı daha yüksek olan genç çalışanların, çevreyle ilgili kaygılarını da işlerine dahil etmeleri ve Şirket 1'de yürürlükte olan politikaları etkilemeleri muhtemeldir.

Katılımcıların açıklamalarına dayanarak seçme ve işe alma uygulamalarının yerel olarak arzu edilen bir organizasyon olmak için gerekli olduğu yorumu yapılabilmektedir. Tüm kuruluşların merkezi işe alım fonksiyonları olmasına rağmen, yerel İK yöneticilerinin işe alım süreçlerinde belirli bir etkiye sahip olduğu ve süreçlere kendi damgasını vurma özgürlüğüne sahip olduğu görülmektedir. Bu, çalışmanın yeşil İK faaliyetlerinin yerel olarak tasarlanma eğiliminde olduğu yönündeki genel sonuçlarını desteklemektedir. Şirket 1'deki iş tanımına çevresel boyutları dahil etme önlemi, bu sonucu destekleyen ve yeşil İKY girişimlerinin genel merkez dışından ziyade yerel olarak şekillendirilme olasılığının daha yüksek olduğunu öne süren pratik bir örnektir.

Şirket 2

Yalnızca Şirket 2, tüm çalışanlarının görev tanımlarına çevresel ve sürdürülebilirlik hedeflerini dahil etmek için çalışmaktadır; bu, Gilal vd.'ye (2019) uygun olarak şirketin, çevrenin tüm çalışanların sorumlu olduğu ve iş rolleri ve görevleri aracılığıyla katkıda bulunabilecekleri bir şey olduğunun bilincinde olduğunun göstergesi olabilmektedir. Şirket 2'nin bu çalışmada bu yeşil önlemi uygulamaya koyan tek şirkettir bu muhtemelen şirketin küresel pazarlamasında sürdürülebilirliği şirket kimliğinin bir parçası olarak gördüklerini vurgulamasıyla açıklanabilir. Şirket 2, Şirket 3 ve Şirket 1'e benzer şekilde, esas olarak modern ortamda genç nesil çalışanları işe almaya odaklanmıştır.

Şirket 3

Araştırma bulguları, çevresel yeterliliğe ilişkin testlere ve adayların çevreye ve sürdürülebilirliğe yönelik tutumlarına ilişkin sorulara yalnızca görevleri doğrudan çevresel boyutlarla bağlantılı olan iş rollerinin dahil edildiğini göstermektedir. Yeşil bir İK uygulamasının, adaylar ile bir kuruluşun tüm pozisyonlar için yeşil hedefleri arasındaki

uyumluluğu test etmesi gerektiğinden (Yusliza, Othman ve Jabbour, 2017), Şirket 3, yeşil işe alım ve seçme sürecinin bu bölümünü yerine getirmemektedir.

4.1.2. Yeşil Eğitim

Şirket 1

İşe alma ve seçme gibi eğitim ve yetkinlik geliştirme de kısmen yeşil bir uygulamayla yürütülmektedir. Araştırmanın örnek olay şirketlerinin tamamında çalışanlara, yeşil eğitimlerde aktarılması gerekenlere karşılık gelen bilgi alanlarını içeren çeşitli eğitimlere katılma fırsatı verilmektedir (Siyambalapitiya v.d., 2018). Özellikle Şirket 1 ve Şirket 2 ile ilgili olarak, yeni çalışanların çevre boyutlarını içeren zorunlu temel eğitimden geçmesi gerekmektedir, dolayısıyla bu uygulama yeşil bir İK yönetimiyle örtüşmektedir (Hameed vd., 2020). Yeşil yetkinlik gelişimi ulusal gerekliliklerden etkilenir ve burada yasal mevzuat yerel şirketlerin kurumsal çevreleriyle uyumlu olabilmek için uyum sağlamaları gereken farklı kurumsal baskı gruplarını temsil etmektedir. Dolayısıyla, ulusal gereklilikler ve mevzuat, yetkinlik gelişiminin nasıl yürütüldüğü ve şekillendirildiği üzerinde etkisi olan dış baskıyı temsil etmektedirler (Gilal vd., 2019; Kim vd., 2019; Yong vd., 2019). Şirket 1 işlerini yürütmek için bu alanda eğitimler de yürütmektedir; bu, çevre ve sürdürülebilirlik konularına ilişkin yasa ve gerekliliklere sahip olan ülkelerin, yeşil İKY'nin uygulamaya konması üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir.

Şirket 2

Bazı standartlaştırılmış unsurlara rağmen, Şirket 2'de çoğunlukla yerel olarak uyarlanmış eğitimler bulunmaktadır. Bu, ulusal yasalar ve yerel kurallar temelinde açıklanabilir ve Kim vd.'nin (2019) gösterdiği gibi, yetkinlik gelişimine ilişkin standardizasyon ve yerelleştirme, yeşil bir uygulamayla bile tutarlı bir şekilde mümkün olabilir. Kısmen yeşil yeterlilik gelişiminin ulusal mevzuat ve yerel gereklilikler ile açıklanabileceği gerekçesi de konuyla ilgili yapılan araştırmalarla örtüşmektedir. Mevzuat, bağlı şirketlerde İKY uygulamalarının nasıl uygulandığını etkileyen ve aynı zamanda yeşil İKY'nin uygulanması üzerinde de etkisi olduğu gösterilen faktörlerden biridir (Siyambalapitiya, v.d., 2018; Su ve Swanson, 2019; Hameed vd., 2020).

Şirket 3

Şirket 3 böyle bir temel eğitim sunmamakta, iş rolleri çevre sorunlarıyla bağlantılı olan çalışanlar dışındaki çalışanların şirketin yeşil politikasına ilişkin bilgi edinmelerini ve çevre ve sürdürülebilirlik konularındaki yeterlilik gelişimini sınırlandırmaktadır.

4.1.3. Yeşil Performans Yönetimi

Şirket 1

Şirket 1 yeşil bir performans değerlendirmesi yapmamaktadır. Bu aslında yapılması beklenmesine rağmen bazen de uygulamaya alınmayan bir alandır. Haddock-Millar v.d.'nin (2016) örnek olay çalışmasında çok uluslu bir kuruluşun performans değerlendirme sistemleri kapsamında belirli çevresel temel göstergelerden yoksun olduğunu ortaya koymuştur.

Şirket 2

Şirket 2'de İK faaliyetini temel olarak Genel Merkeze dayalı olarak standartlaştırılmıştır. Bu durum, performans değerlendirmesinin genel merkez ve bağlı ortaklıklar arasında yüksek düzeyde bir aktarıma sahip olduğunu bulan Yulsiza v.d. (2017) ile aynı çizgide olacak şekilde yorumlanabilir. Şirket 2'nin Yeşil İKY uygulamalarını kullanması bir dereceye kadar kuruluşun küresel ve yerel uygulamalarının bir sonucu gibi görünmektedir.

Şirket 3

Çevre ve sürdürülebilirlik konularını kapsayan belirli iş rolleri haricinde Şirket 3'teki çalışanlar genel olarak çevresel hedeflere göre değerlendirilmemektedir. Bu sonuç yeşil İK yönetimiyle uyumlu değildir; yeşil hedeflerin tüm çalışanların performans değerlendirmelerinin temelini oluşturması gerekmektedir (Yulsiza v.d., 2017).

Performans değerlemesinde yeşil İKY'nin uygulanmaması çalışmanın örnek şirketlerinin tamamında standartlaştırıldığı için, İK faaliyetlerinin standartlaştırılmasının, bu İK faaliyetinin şu anda neden yeşil yürütülmediğine dair potansiyel bir açıklama olduğu şeklinde yorumlanabilir. Genel merkez yönetimi daha çevre dostu süreçler talep etmiyorsa, bir İK faaliyetini yeşil bir İK faaliyetine dönüştürmek zor olabilmektedir. Bu çalışmadaki genel merkezin standartlaştırılmış yönergeleri, yeşil İK faaliyetlerinin başlatılmasının önünde potansiyel bir engel olarak yorumlanmaktadır.

4.1.4. Yeşil Ücret ve Ödüllendirme

Şirket 1

Yeşil İKY teorisine uygun olarak (Singh ve diğerleri, 2020), Şirket 1 ve Şirket 2'deki çalışanlara, işi geliştiren tekliflerle katkıda bulunmaları veya işlerini geliştirmeleri durumunda küçük bir mali tazminat veya yeşil ödülün finansal olmayan bir biçimini oluşturan çevreyle ilgili ödüller verilebileceği görülmektedir (Tang vd., 2018).

Şirket 2

Yeşil ödül biçimleri hem standartlaştırılmış hem de yerelleştirilmiş bir İK faaliyeti olabilmektedir. Şirket 2 ve Şirket 1'den ödül alanlar yeşil girişimleri yansıtan çalışanlardır ve kuruluşun genel merkezi tarafından seçilmektedir; bu, yeşil ödüllerin standart bir İK faaliyeti haline getirilmesi olarak yorumlanabilir.

Şirket 3

Şirket 3'ün çevresel girişimlere yönelik ödemeleri de içerebilecek mali ödül sistemi ise farklı ülkelerde farklı şekillerde görünmekte ve bu nedenle yerelleştirilmiş bir yeşil İK faaliyeti olarak yorumlanabilmektedir. Bu noktada yeşil ödülün bu nedenle hem yerel hem de genel merkez bazında şekillendirilebileceği yorumu yapılabilir.

Bu çalışmada, tüm şirketlerin genel ödül sistemlerinin çevresel boyutlara değil, öncelikle finansal sonuçlara dayalı olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan, bu çalışmaya katılan kuruluşların her biri kâr amaçlı çalıştığından, çalışanlara verilecek ödül hesaplama esaslarının öncelikle finansal sonuçlara dayanması normal bir sonuç olarak yorumlanmıştır. Ancak araştırmaya katılanlar çevre ve çevresel emisyonların azaltılmasının şirketlerin iş stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini ve bu sorunların kendi kuruluşları için giderek daha önemli hale geleceğini ve dolayısıyla çözüleceğini öne sürmüş olması nedeniyle çevresel hesaplama temellerinin mevcut olmayışının gelecekte değişebileceğine inanılmaktadır. Bu nedenle bu sonuç gelecekte çevresel boyutların kuruluşların ödül hesaplama esaslarına dahil edilebileceği şeklinde yorumlanabilir.

4.1.5. Yeşil Çalışan İlişkileri (Çalışan İlgisi ve Katılımı)

Şirket 1

İşe alma ve seçmenin yanı sıra yetkinlik geliştirme gibi bu İK faaliyetinin de kısmen yeşil bir uygulamayla yürütüldüğü görülmüştür. Şirket 1 ve Şirket 2'de, yeşil çalışan ilişkileriyle uyumlu

olarak, çalışanların çevre ve sürdürülebilirlik konularına dahil edilmesi ve katılımlarının sağlanması amacıyla uygulanan yerel girişimler bulunmaktadır (Jia vd., 2018). Bu yeşil girişimler esas olarak yerel şirketin spesifik faaliyetlerine göre yerel olarak tasarlanmış olarak yorumlanmaktadır. Örneğin, çalışanlara çevre sorunlarına çözüm üretme konusunda bağımsızlık kazandıracak şekilde yorumlanabilecek ve dolayısıyla yeşil bir çalışan ilişkisini takip ettiği düşünülebilecek “öneri” faaliyetleriyle temsil edilmektedirler (Yu vd., 2020).

Şirket 2

Şirket 2'de tanımlanan yeşil önlemler ve girişimler çoğunlukla yerel olarak uyarlanmış gibi görüldüğünden, yeşil istihdam ilişkilerinin aynı zamanda yerelleştirilmiş bir İK faaliyeti olma eğiliminde olduğu yorumunu yapılabilir. Mülakat yanıtları ve literatür, Şirket 2'nin şirket tarafından kiralanan arabalar ve şirketin tesisleri arasında çalışanlar tarafından ortak kullanılan araçlar için yerel çevresel gerekliliklerinin, çalışanları yeşil davranışa katılmaya teşvik etmeyi amaçladığı şeklinde yorumlanabileceğini göstermektedir (Srivastava ve Shree, 2018). Uzaktan çalışma özgürlüğü, şirketlerin yeşil davranışı teşvik etmek amacıyla getirebileceği bir başka önlemdir, ancak perakende ve giyim sektöründe fiziksel varlık gerektiren birçok çalışma işlevi bulunduğundan, uzaktan çalışma bu nedenle sorunlu hale gelmektedir.

Şirket 3

Şirket 3'ün çalışanları yeşil girişimlere dahil etme ve teşvik etme konusunda eksik olduğu söylenebilir. Şirket, muhtemelen yaratıcı çevresel çözümlere yol açabilecek ve sonuçta aynı zamanda söz konusu kuruluşa fayda sağlama potansiyeline sahip olan çalışanları kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilecektir (Siyambalapitiya, v.d., 2018).

Spesifik olarak, bu şirketlerde çalışanların, sektörün doğası gereği, uzaktan çalışma ve diğer çeşitli uygulamalar gibi aktif olarak yeşil uygulamalarla meşgul olmadıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu sorun, şirketlerin bu sektörde uzaktan çalışma yoluyla yeşil davranışı teşvik etme fırsatlarını sınırladığı şeklinde yorumlanabilir (Srivastava ve Shree, 2018).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, çok uluslu organizasyonlarda yeşil İK faaliyetlerinin nasıl şekillendiğine ve kullanıldığına dair daha iyi bir anlayış oluşturmayı amaçlamıştır. Araştırmada tamamen yeşil uygulama ile yürütülen herhangi bir İK faaliyetine rastlanmamıştır. Öte yandan çalışma, örnek şirketlerin üç farklı İK faaliyetini kısmen yeşil yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Bu üç faaliyet yeşil işe alım ve seçim, yeşil yeterlilik gelişimi ve yeşil çalışan ilişkileridir.

Çalışmada Yeşil İKY'nin standartlaştırılmaktan ziyade yerelleştirilme eğiliminde olduğu gösterilmiştir; bu, önceki çalışmalarda da vurgulandığı gibi giderek daha yaygın hale gelen bir eğilimdir (Veeratomy, Joseph ve Parayitam, 2023). Yeşil İKY faaliyetlerinin uygulamaya konması kurumsal teori ve kuruluşların maruz kaldığı ve kurumsal çevrelerine atfedilebilecek dış baskılarla açıklanabilir. Bu bulgu konuyla ilgili literatür tarafından da desteklenmiştir (Meng vd., 2023). Bu çalışmaya göre bu baskılar, ulusal gereklilikler, yasa, mevzuat ve toplumsal eğilimlerden oluşmaktadır.

Yeşil İKY faaliyetlerinin yürütülmesi aynı zamanda paydaş teorisi temelinde de açıklanabilir; çünkü bu çalışma, genç neslin (gelecekteki potansiyel çalışanları temsil eden) ve bir kuruluşun yönetiminin, yeşil İKY faaliyetlerine yeşil uygulama konusunda etkisi olan ve daha fazla satış ve popülerliğe yol açan yeşil İKY'ye daha fazla odaklanan gruplar olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmadaki tüm şirketler faaliyetleri için net çevresel hedefler belirlemişlerdir ve bunun da onları 2030 yılı için küresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşabilmek açısından topluma potansiyel olarak katkıda bulunan güçler haline getirdiği belirtilebilir. Çalışma materyaline dayanarak, şirketlerin aldıkları önlemlerin bir ölçüde yeşil İKY teorisine uygun olduğu, bazı İK faaliyetlerinin ise hiç yeşil uygulamaya sahip olmadığı da görülebilmektedir.

Çalışma çalışmanın teorik sonuçlardan yola çıkarak, çok uluslu kuruluşların İK birimlerinin gelecekte İKY süreçlerinde daha yeşil çalışabilmeleri için nelerin gerekli olacağına dair önerilerle de katkı sağlamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre İK'nın, müşterilerin yanı sıra yarının iş gücünü de memnun edebilmesi, değerli çalışanları kendi organizasyonlarında tutabilmesi ve müşteri sadakatini sürdürebilmesi için çalışanlarının ihtiyaç ve gereksinimlerine daha duyarlı olması gerekecektir. İK fonksiyonunun aynı zamanda bir organizasyonun çevresel hedefleri ile ilgili olarak stratejik bir ortak olarak daha fazla dahil edilmesi gerekmektedir ve çalışmaları organizasyonun çevresel hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilecek değerli bir fonksiyon olarak görülmektedir. Analize göre, aynı zamanda İK'nın süreçlerdeki olası değişim alanlarını belirlemesi, çevresel konulara ilişkin değişim çalışmalarında aktif rol almasına izin verilmesi ve yeşil İKY'yi yürütebilmek ve etkili yeşil İK rutinleri sunabilmek için yenilikçi yaklaşımlar bulmasına izin verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Abbas, J. (2020). Impact of total quality management on corporate green performance through the mediating role of corporate social responsibility. *Journal of Cleaner Production*, 242, 118458.

- Amrutha, V. N., ve Geetha, S. N. (2020). A systematic review on green human resource management: Implications for social sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 247, 119131.
- Anwar, N., Mahmood, N. H. N., Yusliza, M. Y., Ramayah, T., Faezah, J. N., ve Khalid, W. (2020). Green Human Resource Management for organisational citizenship behaviour towards the environment and environmental performance on a university campus. *Journal of Cleaner Production*, 256, 120401.
- Bansal P, Roth K (2000) Why companies go green: a model of ecological responsiveness. *Academy of Management Journal*, 43 (4):717–736.
- Bombiak, E., ve Marciniuk-Kluska, A. (2018). Green human resource management as a tool for the sustainable development of enterprises: Polish young company experience. *Sustainability*, 10(6), 1739.
- Chams, N., ve García-Blandón, J. (2019). On the importance of sustainable human resource management for the adoption of sustainable development goals. *Resources, Conservation and Recycling*, 141, 109-122.
- Chaudhary, R. (2020). Green human resource management and employee green behavior: an empirical analysis. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(2), 630-641.
- Chiappetta Jabbour, C. J., Mauricio, A. L., ve Jabbour, A. B. L. D. S. (2017). Critical success factors and green supply chain management proactivity: shedding light on the human aspects of this relationship based on cases from the Brazilian industry. *Production Planning & Control*, 28(6-8), 671-683.
- Dumont, J., Shen, J., ve Deng, X. (2017). Effects of green HRM practices on employee workplace green behavior: The role of psychological green climate and employee green values. *Human Resource Management*, 56(4), 613-627.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Building theories from case study research. *Academy of Management Review*, 14(4), 532-550.
- Fernández E, Junquera B, ve Ordiz M. (2003) Organizational culture and human resources in the environmental issue: a review of the literature. *International Journal of Human Resource Management*, 14(4):634–656.
- Gilal, F. G., Ashraf, Z., Gilal, N. G., Gilal, R. G., ve Channa, N. A. (2019). Promoting environmental performance through green human resource management practices in higher education institutions: A moderated mediation model. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(6), 1579-1590.
- Guest, G., Namey, E., ve Chen, M. (2020). A simple method to assess and report thematic saturation in qualitative research. *PLoS One*, 15(5), e0232076.

- Gürlek, M., ve Tuna, M. (2018). Reinforcing competitive advantage through green organizational culture and green innovation. *The Service Industries Journal*, 38(7-8), 467-491.
- Haddock-Millar, J., Sanyal, C., ve Müller-Camen, M. (2016). Green human resource management: a comparative qualitative case study of a United States multinational corporation. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(2), 192-211.
- Hameed, Z., Khan, I. U., Islam, T., Sheikh, Z., ve Naeem, R. M. (2020). Do green HRM practices influence employees' environmental performance?. *International Journal of Manpower*. DOI: 10.1108/IJM-08-2019-0407
- Ismail AI (2017) Employee learning theories and their organizational applications. *Academic Journal of Economic Studies*, 3 (4):96–104
- Jackson S.E. ve Seo, J. (2010) The greening of strategic HRM scholarship. *Organization Management Journal*, 7(4):278–290
- Jia, J., Liu, H., Chin, T., ve Hu, D. (2018). The continuous mediating effects of GHRM on employees' green passion via transformational leadership and green creativity. *Sustainability*, 10(9), 1-18.
- Jyoti, K. (2019) Green HRM-People Management Commitment to Environmental Sustainability. *Proceedings of 10th International Conference on Digital Strategies for Organizational Success*, Gwalior, India, 5-7 January 2019, 1332-1346.
- Kim, Y. J., Kim, W. G., Choi, H. M., ve Phetvaroon, K. (2019). The Effect of Green Human Resource Management on Hotel Employees' Eco-friendly Behavior and Environmental Performance. *International Journal of Hospitality Management*, 76, 83-93.
- Meng, J., Murad, M., Li, C., Bakhtawar, A., ve Ashraf, S. F. (2023). Green Lifestyle: A Tie between Green Human Resource Management Practices and Green Organizational Citizenship Behavior. *Sustainability*, 15(1), 44.
- Mishra, P. (2017). Green human resource management: A framework for sustainable organizational development in an emerging economy. *International Journal of Organizational Analysis*. 25(1):00-00 DOI: 10.1108/IJOA-11-2016-1079
- Mohajan, H. K. (2018). Qualitative research methodology in social sciences and related subjects. *Journal of Economic Development, Environment and People*, 7(1), 23-48.
- Nejati, M., Rabiei, S., ve Jabbour, C. J. C. (2017). Envisioning the invisible: Understanding the synergy between green human resource management and green supply chain management in manufacturing firms in Iran in light of the moderating effect of employees' resistance to change. *Journal of Cleaner Production*, 168, 163-172.
- Paillé, P. (2019). Green recruitment and selection: an insight into green patterns. *International Journal of Manpower*, 41 (3), ISSN: 0143-7720

- Pham, N. T., Tučková, Z., ve Jabbour, C. J. C. (2019). Greening the hospitality industry: How do green human resource management practices influence organizational citizenship behavior in hotels? A mixed-methods study. *Tourism Management*, 72, 386-399.
- Pinzone, M., Guerri, M., Lettieri, E., & Huisin, D. (2019). Effects of 'green' training on pro-environmental behaviors and job satisfaction: evidence from the Italian healthcare sector. *Journal of Cleaner Production*, 226, 221-232.
- Ramus, C.A. (2001) Organizational support for employees: encouraging creative ideas for environmental sustainability. *California Management Review*, 43:85-105
- Ren, S., Tang, G., ve Jackson, S. E. (2018). Green human resource management research in emergence: A review and future directions. *Asia Pacific Journal of Management*, 35(3), 769-803.
- Saeed, B. B., Afsar, B., Hafeez, S., Khan, I., Tahir, M., ve Afridi, M. A. (2019). Promoting employee's proenvironmental behavior through green human resource management practices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 424-438.
- Sammalisto K. ve Brorson T. (2008). Training and Communication in the Implementation of Environmental Management Systems (ISO 14001): A Case Study at the University of Gävle, Sweden. *Journal of Cleaner Production*, 16 (3):299-309
- Shen, J., Dumont, J., ve Deng, X. (2018). Employees' perceptions of green HRM and non-green employee work outcomes: The social identity and stakeholder perspectives. *Group & Organization Management*, 43(4), 594-622.
- Singh, S. K., ve El-Kassar, A. N. (2019). Role of big data analytics in developing sustainable capabilities. *Journal of Cleaner Production*, 213, 1264-1273.
- Singh, S. K., Chen, J., Del Giudice, M., ve El-Kassar, A. N. (2019). Environmental ethics, environmental performance, and competitive advantage: role of environmental training. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 203-211.
- Singh, S. K., Del Giudice, M., Chierici, R., ve Graziano, D. (2020). Green innovation and environmental performance: The role of green transformational leadership and green human resource management. *Technological Forecasting and Social Change*, 150, 119762.
- Siyambalapitiya, J., Zhang, X., ve Liu, X. (2018). Green human resource management: A proposed model in the context of Sri Lanka's tourism industry. *Journal of Cleaner Production*, 201, 542-555.
- Srivastava, A. P., & Shree, S. (2018). Examining the effect of employee green involvement on perception of corporate social responsibility: Moderating role of green training. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30 (1): 197-210.

- Su, L., ve Swanson, S. R. (2019). Perceived corporate social responsibility's impact on the well-being and supportive green behaviors of hotel employees: The mediating role of the employee-corporate relationship. *Tourism Management*, 72, 437-450.
- Suharti, L., ve Sugiarto, A. (2020). A qualitative study OF Green HRM practices and their benefits in the organization: An Indonesian company experience. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 200-211.
- Szabo, S., ve Webster, J. (2021). Perceived greenwashing: the effects of green marketing on environmental and product perceptions. *Journal of Business Ethics*, 171(4), 719-739.
- Tang, G., Chen, Y., Jiang, Y., Paille, P. ve Jia, J. (2018). Green Human Resource Management Practices: Scale Development and Validity. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 56(1):31–55
- Todd, A. (2010). Behavioral science is the new green: the Stanford energy reduction initiative. *Observer* 23 (5):23–24
- Tomaszewski, L. E., Zarestky, J., ve Gonzalez, E. (2020). Planning qualitative research: design and decision making for new researchers. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1609406920967174.
- Tuffour, I. (2017). A critical overview of interpretative phenomenological analysis: A contemporary qualitative research approach. *Journal of Healthcare Communications*, 2(4), 52.
- Veerasamy, U., Joseph, M. S., ve Parayitam, S. (2023). Green Human Resource Management and Employee Green Behaviour: Participation and Involvement, and Training and Development as Moderators. *South Asian Journal of Human Resources Management*, 1-33. DOI: 10.1177/23220937221144361.
- Wadams, M., ve Park, T. (2018). Qualitative research in correctional settings: Researcher bias, western ideological influences, and social justice. *Journal of Forensic Nursing*, 14(2), 72-79.
- Williams, G. (2019). *Applied qualitative research design*. Scientific e-Resources.
- Williams, M., ve Moser, T. (2019). The art of coding and thematic exploration in qualitative research. *International Management Review*, 15(1), 45-55.
- Yin, R. K. (2008). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Yong, J. Y., Yusliza, M. Y., Ramayah, T., Chiappetta Jabbour, C. J., Sehnem, S., ve Mani, V. (2020). Pathways towards sustainability in manufacturing organizations: Empirical evidence on the role of green human resource management. *Business Strategy and the Environment*, 29(1), 212-228.

- Yong, J. Y., Yusliza, M. Y., ve Fawehinmi, O. O. (2019). Green human resource management: A systematic literature review from 2007 to 2019. *Benchmarking: An International Journal*, 27(7), 2005-2027.
- Yusliza, M. Y., Othman, N. Z., ve Jabbour, C. J. C. (2017). Deciphering the implementation of green human resource management in an emerging economy. *Journal of Management Development*, 36(1):00-00.DOI: 10.1108/JMD-01-2017-0027
- Yusoff, Y. M., Othman, N. Z., Fernando, Y., Amran, A., Surienty, L., ve Ramayah, T. (2015). Conceptualization of green human resource management: an exploratory study from Malaysian-based multinational companies. *International Journal of Business Management & Economic Research*, 6(3), 158-166.
- Zaid, A. A., Jaaron, A. A., ve Bon, A. T. (2018). The impact of green human resource management and green supply chain management practices on sustainable performance: An empirical study. *Journal of Cleaner Production*, 204, 965-979.

Ek-1: Mülakat Soruları

Mülakat Soruları	Sorunun Amacı
1. Kuruluş, çevrimiçi işe alma ve çevrimiçi mülakatlar gibi işe alım ve seçmeye yönelik sürdürülebilir alternatifler kullanıyor mu?	Bu soru, kuruluşun işe alım ve seçme süreçlerine sürdürülebilir uygulamaları dahil edip etmediğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çevrimiçi işe alım platformları ve sanal görüşmeler gibi sürdürülebilir alternatifler, fiziksel kaynak ihtiyacını azaltır ve seyahatle ilişkili karbon emisyonlarını en aza indirir.
2. Kuruluşunuz geçen yıl işe alım sürecini mevcut ilerlemelere ve standartlara uyarladı mı?	Bu soru, kuruluşun işe alım sürecini alandaki en son gelişmeler ve standartlarla uyumlu olacak şekilde güncelleyip güncellemediğini öğrenmeyi amaçlar. Kuruluşun teknolojik gelişmeler ve sektördeki en iyi uygulamalar konusunda güncel kalma becerisine odaklanır.
3. Kuruluş yeşil uygulamaları ve hedefleri iş tanımlarına entegre ediyor mu?	Bu soru, kuruluşun görev tanımlarında yeşil uygulamalara ve hedeflere yer verip vermediğini anlamaya yöneliktir. Kuruluşun çevresel sürdürülebilirliğe olan bağlılığını açıkça ifade edip etmediğini değerlendirir ve bu değerlere uygun adaylar arar.
4. Kuruluş çevre ve sürdürülebilirlik görüşlerini paylaştan çalışanları işe alıyor mu?	Bu soru, kuruluşun aktif olarak çevre ve sürdürülebilirlik perspektiflerini paylaştan çalışanları işe almayı isteyip istemediğini anlamaya yöneliktir. Çalışan değerlerini kuruluşun çevresel hedefleriyle uyumlu hale getirmenin önemini vurgular.
5. Adayların değerlendirilmesine entegre edilmiş herhangi bir çevresel boyut var mı?	Bu soru, adayların değerlendirme sürecine çevresel hususların dahil edilip edilmediğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Kuruluşun adayları çevresel konularla ilgili bilgi, beceri veya deneyimlerine göre değerlendirip değerlendirmediklerini araştırır.
6. Yeşil önlemlere ve süreçlere kuruluş ve müşterileri tarafından değer veriliyor mu? Sizce bunu en çok hangi nesil talep ediyor ve değer veriyor?	Bu soru hem kuruluşun hem de müşterilerinin yeşil önlemlere ve süreçlere verdiği değeri değerlendirmektedir. Aynı zamanda Y kuşağı veya Z kuşağı gibi hangi kuşakların çevresel girişimlere daha fazla talep ve takdir gösterdiğini belirlemeyi de amaçlıyor.
7. Merkezi işe alım fonksiyonları olmasına rağmen, yerel İKY işe alım sürecini etkiliyor mu ve eğer öyleyse, ne şekilde?	Bu soru, merkezi işe alım fonksiyonlarının varlığına rağmen yerel İKY'nin (İnsan Kaynakları Yönetimi) işe alım süreci üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Yerel İKY ekiplerinin işe alım uygulamalarını şekillendirmede özerkliğe sahip olup olmadıklarını ve süreci nasıl etkilediklerini araştırıyor.

Ek-1: Mülakat Soruları-Devamı

Mülakat Soruları	Sorunun Amacı
8. Kuruluşunuz yeşil performans değerlendirmesini kullanıyor mu?	Bu soru, kuruluşun yeşil veya çevreye odaklı kriterleri performans değerlendirme sistemine dahil edip etmediğini inceler. Çalışanların performanslarını değerlendirirken çevresel katkılarının mı yoksa sürdürülebilirlik çabalarının mı dikkate alındığını değerlendiriyor.
9. Çalışanlara yeşil eğitim programlarına veya girişimlerine katılma fırsatı veriliyor mu?	Bu soru, kuruluşun çalışanlara yeşil eğitim programlarına veya girişimlerine katılma fırsatları sağlayıp sağlamadığını anlamaya çalışır. Kuruluşun çevresel sürdürülebilirlik bağlamında çalışanların gelişimine olan bağlılığını vurgular.
10. Kuruluş, çalışanları yeşil programlara ve eğitime toplu olarak katılmaya teşvik etmek gibi yeşil istihdam ilişkisi girişimlerini kullanıyor mu?	Bu soru ile kuruluşun yeşil programlara ve eğitime toplu çalışan katılımını teşvik etmek gibi yeşil istihdam ilişkisi girişimlerini destekleyip desteklemediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Kuruluşun çevresel sorumluluk ve katılım kültürünü geliştirme çabalarını değerlendirir.
11. Kuruluşunuz yeşil ödüller kullanıyor mu?	Bu soru, kuruluşun çalışanların çevre dostu davranışlarını tanımak ve motive etmek için yeşil ödüller veya teşviklerden yararlanıp yararlanmadığını araştırıyor. Çevresel hususların kuruluşun ödül ve takdir sistemlerine entegre edilip edilmediğini değerlendirir.

Ek-2 Mülakat yöntemi

Mülakat sayısı	Her mülakatın süresi	Katılımcıların belirlenmesi	Şirket sayısı	Mülakat türü
15	45 dakika	Her bir şirketten beşer kişi olmak üzere insan kaynakları yönetimi uzmanları katılımcı olarak seçildi.	3	online yarı-yapılandırılmış mülakatlar

ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ: ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET PERSPEKTİFİ*

Şerif Yüksel†

Erdem Turgan‡

ÖZET

Bu çalışma, uluslararası ticaret teorilerinin gelişimini ve endüstri içi ticaret teorisinin literatürünü incelemektedir. İlk olarak, klasik ticaret teorilerinin temel yaklaşımlarından başlayarak, neo-klasik ve modern ticaret teorilerine kadar uzanan bir tarihsel çerçeve sunulmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde mutlak ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve faktör donatım teorilerinin ana hatları ele alınmaktadır. Ardından yeni dış ticaret teorileri ve endüstri içi ticaret teorisine odaklanılmaktadır. Son olarak, endüstri içi ticaret teorisinin literatüründen bazı önemli çalışmalar ve bulgular incelenmektedir. Bu kısımda, endüstri içi ticaretin güncel araştırma alanları ve teorik gelişmeleri gözden geçirilmekte; küreselleşme, değer zinciri entegrasyonu ve teknolojik yenilik gibi konuların endüstri içi ticaret üzerindeki etkilerine dair yapılan çalışmalara değinilmektedir. Bu çalışma, uluslararası ticaret teorilerinin gelişimini anlamak ve endüstri içi ticaret teorisinin literatüründeki güncel araştırmalara bir bakış sunmak için bir kaynak olarak hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret Teorileri, Endüstri-İçi Ticaret Teorisi, Küreselleşme

Jel Kodları: F10, F40

TRANSFORMATION OF INTERNATIONAL TRADE THEORIES: INTRA-INDUSTRIAL TRADE PERSPECTIVE

ABSTRACT

This study examines the development of international trade theories and the literature of intra-industry trade theory. First, a historical framework is presented, starting from the basic approaches of classical trade theories and extending to neo-classical and modern trade theories. In the first part of the study, the outlines of the theory of absolute and comparative

* Bu çalışma, Şerif Yüksel'in Dr. Erdem Turgan danışmanlığında Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İktisat ABD, Uluslararası İktisat Doktora Programı kapsamında hazırlanan "Türkiye'nin Tarım Ticareti, 2002-2022 Yılları Arası Tarım Sektörünün Endüstri İçi Ticaret Kuramı ile Analizi" isimli doktora tez çalışmamdan alınmıştır.

† Arş. Gör. Dr., T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman., serif.yuksel@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2449-4477

‡ Dr. Öğr. Üyesi. T.C. Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat, eturgan@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9912-6521

advantage and factor endowment theories are discussed. Then, new foreign trade theories and intra-industry trade theory are focused on. Finally, some important studies and findings from the literature of intra-industry trade theory are examined. In this section, current research areas and theoretical developments in intra-industry trade are reviewed; Studies on the effects of issues such as globalization, value chain integration and technological innovation on intra-industry trade are mentioned. This study serves as a resource for understanding the development of international trade theories and providing an overview of current research in the literature of intra-industry trade theory.

Keywords: *International Trade Theories, Intra-Industry Trade Theory, Globalization*

Jel Codes: *F10, F40*

GİRİŞ

Uluslararası ticaret, ekonomik faaliyetlerin en önemli ve karmaşık alanlarından birini oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze kadar uluslararası ticaretin dinamikleri; ekonomik, politik ve sosyal değişimlerle birlikte sürekli evrilmiş ve dönüşmüştür. Ticaretin bu evrimi, farklı teorik yaklaşımların geliştirilmesine ve uluslararası ticaretin temel prensiplerinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Uluslararası ticaret teorileri, literatürde klasik dış ticaret teorileri ve yeni dış ticaret teorileri olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Klasik dış ticaret teorileri, ticaretin temel desenlerini açıklamak için uzun bir geçmişe sahiptir ve hala belirli ticaret modellerini açıklama konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Ancak küreselleşen dünya ve hızla değişen ticaret dinamikleriyle birlikte klasik teorilerin bazı yönlerinin yetersiz kaldığı söylenebilmektedir. Yeni dış ticaret teorileri, bu açığı kapatmak ve günümüzün karmaşık ticaret ortamını daha iyi anlamak amacıyla geliştirilmiştir. Klasik teorilerin geniş çerçevesinin ötesine geçen yeni dış ticaret teorileri, daha spesifik alanlara odaklanmakta ve daha detaylı açıklamalar sunmaktadır. Bu teoriler, ticaretin arkasındaki faktörlerin incelenmesinde daha derinlemesine bir yaklaşım sunarak küresel ekonomik ilişkileri anlama çabalarına katkıda bulunmaktadır. Daha farklı bir ifadeyle klasik dış ticaret teorileri genel bir bakış sağlarken, yeni dış ticaret teorileri daha spesifik konuları ele alarak bu teorilerin sınırlarını genişletmekte ve geliştirmektedir.

Ticaret, insan hayatında uzun süredir temel bir rol oynamaktadır. Ekonomi, klasik ticaret teorileri öncesinde 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar devlet kontrolü altındaydı ve zenginliğin genellikle altın biriktirme yoluyla kazanıldığına inanılıyordu. Bu dönemde, ihracatın altın

getireceği ve bu nedenle teşvik edilmesi gerektiği; ancak ithalatın altın kaybettireceği ve bu nedenle yasaklanması gerektiği düşünülüyordu. Bu bakış açısına göre uluslararası ticaret yapan taraflardan biri mutlaka zarar görecekti. Ancak uluslararası ticaretin, aslında ticaret ortaklarının tümünü zenginleştirdiğini ve gerçek zenginliğin altın değil, üretim olduğunu savunan Adam Smith'in görüşleriyle bu perspektif değişmiştir. Smith'e göre ticaretin serbest bırakılması ve ülkeler arasında karşılıklı ticaretin teşvik edilmesi ekonomik kalkınmanın ve refahın anahtarıydı. Bu düşünce, daha sonraki ticaret teorilerinin temelini oluşturmuş ve ticaretin sadece tek bir taraf için değil, tüm katılımcılar için faydalı olabileceğini vurgulamıştır.

Adam Smith'in ticaretin faydalarına odaklandığı bu görüşü, günümüze kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Uluslararası ticaret teorilerinin çeşitli dönemlerdeki evrimini anlamak, ticaretin temel dinamiklerini kavramak açısından oldukça önem taşımaktadır. Mevcut çalışma, klasik ticaret teorilerinden modern teorilere kadar olan gelişim sürecini ele alarak uluslararası ticaret teorilerinin kökenlerini ve temel prensiplerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak endüstri-içi ticaret teorisine odaklanılmış ve bu teorinin uluslararası ticaretin karmaşıklığını anlamamıza nasıl katkı sağladığı incelenmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, endüstri-içi ticaret teorisine dair öne çıkan çalışmalar ve güncel araştırma alanları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Dolayısıyla mevcut çalışmada, uluslararası ticaret teorilerinin gelişimini anlamak ve endüstri-içi ticaret teorisinin günümüzdeki önemini vurgulamak için bir kaynak oluşturmak amaçlanmıştır.

1.KLASİK DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Klasik dış ticaret teorileri, Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi, David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve Eli Heckscher ile Bertil Ohlin tarafından geliştirilen Faktör Donatım Teorisi'ni içermektedir. Bu bölümde, klasik dış ticaret teorileri incelenmiş ve yeni ticaret teorilerinin nasıl geliştirildiği açıklanmıştır.

1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith'in 1776'da yayımlanan eseri "Ulusların Zenginliği", uluslararası ticaretin doğasını ve işleyişini kökten değiştirmiştir. Merkantilist dönem boyunca dış ticaretin değer yaratmadığı, sadece mevcut değerleri yeniden dağıtabileceği düşüncesi egemendi. Ancak, Adam Smith bu bakış açısına meydan okumuş ve dış ticaretin aslında verimliliği artırabileceğini savunmuştur (Smith, 1776:460-462).

Smith, merkantilistlerin öne sürdüğü fikirlere karşı çıkarak dış ticaretin üretkenliği artırabileceğini iddia etmiştir. Ona göre, asıl zenginlik altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri biriktirmekte değil, toprak, iş gücü ve sanayi gibi üretim kaynaklarında yatmaktadır. Smith, bir ülkenin gerçek gücünün üretim kapasitesinde olduğunu vurgulamıştır (Smith, 1776:514). Mutlak üstünlükler teorisi, ülkelerin ticaret yaparken uzmanlaşmalarını teşvik ettiği için ekonomik refahı artırıcı etkilere sahiptir. Uzmanlaşma, kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamakta ve üretkenliği artırmaktadır. Bu durum, daha geniş bir mal ve hizmet yelpazesine erişimi ve tüketicilere daha uygun fiyatlar sunmayı beraberinde getirmektedir.

Bunlarla birlikte, mutlak üstünlükler teorisinin çeşitli eleştirilere maruz kaldığı söylenebilmektedir. Bazı eleştirmenler, teorisinin gerçek dünyadaki karmaşıklıkları göz ardı ettiğini ve faktör hareketliliği, hammadde kaynakları, teknoloji transferi gibi diğer önemli faktörleri hesaba katmadığını iddia etmişlerdir. Ayrıca mutlak üstünlükler teorisi, sadece mal ve hizmetlerin maliyetlerine odaklanarak ticaretin diğer sosyal ve politik boyutlarını göz ardı etmektedir (Ünsal 2005:17). Bu eleştiriler, teorisinin uygulanabilirliğini sorgulamakta ve ticaretin daha geniş bağlamlarını göz önünde bulundurma gerekliliğini vurgulamaktadır.

1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo'nun 1817 tarihli çalışması olan "Politik Ekonominin Temelleri"nde, dış ticaretin toplam üretimi artırdığı savunulmaktadır. Ricardo, mevcut kaynaklar ve teknoloji dikkate alındığında; dış ticaretin, kaynakların daha etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlayacağını ve dolayısıyla verimliliği artıracığını belirtmektedir. Ricardo'ya göre, bir ülkenin dış ticaret yapabilmesi için kesinlikle bir malı daha ucuza üretebilmesine gerek yoktur. Eğer karşı ülkede o mal daha yüksek maliyetle üretiliyorsa, bu dış ticaret için yeterlidir. Hangi malın göreceli olarak daha ucuza üretilbildiğine bakılmaksızın, uzmanlaşılacak malda dış ticarete girilmelidir (Ricardo. 1817:154).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, uzmanlaşma ve ölçek ekonomileri gibi kavramları desteklemektedir. Uzmanlaşma, bir ülkenin belirli bir alanda yoğunlaşması ve uzmanlaşması anlamına gelirken, ölçek ekonomileri büyük ölçekli üretimin maliyet avantajlarından yararlanmayı ifade etmektedir. Bu iki faktör de üretkenliği artırmakta ve uluslararası ticareti teşvik etmektedir (Ricardo. 1817:154).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin de çeşitli eleştirilere maruz kaldığını söylemek mümkündür. Eleştirenler, teorisinin işgücü faktörünü, teknoloji transferini ve diğer dinamikleri

göz ardı ettiğini ve gerçek dünyadaki karmaşıklıkları basitleştirdiğini ileri sürmektedirler. Ayrıca, bazıları bu teorenin adil olmayan ticaret ilişkilerine ve gelir eşitsizliğine yol açabileceğini iddia etmektedirler (Aslan 2020: 16; Seyidoğlu 2009: 31-33; Siddiqui 2018: 446-448).

Ricardo, çalışmasında dış ticarete hangi tarafın kârlı olacağına odaklanmamıştır. Ona göre, asıl önemli olan dış ticarete girişmektir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin geçerli olabilmesi için, devlet müdahalesinin olmaması, taşıma ve sigorta gibi masrafların göz ardı edilmesi, tam rekabet piyasası koşullarının geçerli olması gerekmektedir. Bununla birlikte, arz yanlı bir teori olan karşılaştırmalı üstünlükler teorisi talebi veri olarak kabul etmektedir (Yılmaz, 2016: 30).

1.3. Faktör Donatımı Teorisi

Elie Heckscher, 1919'da yayımlanan çalışması olan "Dış Ticaretin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi"nde, dış ticaretin nedeninin ülkelerin faktör yoğunluklarının farklılığından kaynaklandığını belirtmektedir. Faktör yoğunluklarının ülkeler arasında göreceli kıtlığı ve bolluğu, maliyetleri etkilediğini savunan Heckscher, sermaye ve emek faktörlerinden hangisinin ülkenin daha zengin olduğuna bağlı olarak, o mal grubunu göreceli olarak daha düşük maliyetle üretebileceğini öne sürmektedir (Heckscher, 1919:278).

Bertil Ohlin, 1933'te yayımlanan "Bölgesel ve Uluslararası Ticaret" adlı çalışmasında, her bir ülkenin maliyet açısından daha ucuza üretebildiği mallarda uzmanlaşması gerektiğini savunmuştur. Ohlin'e göre, üretim üstünlüğünü belirleyen faktör ise o ülkenin faktör yoğunluğudur. İki ülkenin birbirleriyle ticarete başlayabilmesi için mal ve faktör fiyatlarının göreceli olarak farklı olması gerektiğini de vurgulamıştır (Ohlin, 1933:8).

Sonuç olarak, Heckscher ve Ohlin'in çalışmaları literatürde Faktör Donatım Teorisi olarak yer almaktadır. Faktör donatım teorisi, bir ülkenin sahip olduğu faktörlerin niteliği ve bolluğuyla ilişkili olarak ticaret avantajı elde ettiğini öne sürmektedir. Örneğin, işgücü yoğun bir ülkenin düşük maliyetle işgücü yoğun ürünleri üretme avantajı bulunmaktadır. Sermaye yoğun bir ülke ise sermaye yoğun ürünlerde avantajlıdır. Bu teoriye göre, bir ülke sahip olduğu daha bol faktörden daha az maliyetli mal veya hizmetleri üretiminde avantajlıdır.

Faktör donatım teorisi, ticaretin faktör donatımı üzerindeki etkisini anlamak için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Ülkelerin faktör donatımına dayalı olarak uzmanlaşması ve ticaret yapması, kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamakta ve refahı artırmaktadır. Faktör donatım teorisi, ticaretin gelir dağılımını etkileyebileceği ve gelir

eşitsizliklerini artırabileceği konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Bu teoriye göre, bir ülkenin faktör donatımına dayalı olarak uzmanlaşması, faktör sahiplerinin gelirlerini etkileyebilir. Örneğin, işgücü yoğun bir ülkede işçilerin ücretleri artarken, sermaye sahiplerinin gelirleri düşebilir. Bu durumda, gelir dağılımındaki eşitsizlikler artabilir (Stolper, Samuelson 1941: 58-73). Ayrıca diğer faktörleri, örneğin teknoloji transferi, hammadde kaynakları ve pazar büyüklüğü gibi unsurları göz ardı ettiği için eleştirilere de maruz kalmaktadır (Yılmaz, 2016: 128).

2.YENİ DİŞ TİCARET TEORİLERİ

Gelişen ve genişleyen dünya ticareti, uluslararası ticaretin yapısını değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Klasik dış ticaret teorileri, bu gelişmeleri açıklamada yetersiz kalmıştır. Yeni dış ticaret teorileri, uluslararası ticareti anlamak için yeni öneriler ve çözümler sunmaktadır. Ancak yeni dış ticaret teorileri, klasik dış ticaret teorilerinin üzerine inşa edilmiş ve onları tamamlayıcı niteliktedir.

2.1. Nitelikli İş Gücü Teorisi

Donald Keesing 1966'da yayımlanan çalışması Faktör Donatım Teorisi'nde bazı değişiklikler önermektedir. Keesing'e göre, ülkelerin uluslararası ticaretini faktör yoğunlukları belirleyemez. Bunun yerine, ülkeler faktör yoğunluklarını ticaretin seyrine göre şekillendirmelidirler. Ülkelerin benzer mal grupları ticaretini yapmaları, gelişen teknoloji ve üretim kapasitesi ile birlikte, işlenmiş mal ticaretinin küresel boyutta artmasının nedeni ülkelerin nitelikli iş gücü arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Keesing, 1966:5-6). İş gücü becerisinin kazanılması, uzun yılların yatırımı ve kaliteli eğitim ile mümkün olabilmektedir.

Keesing'in çalışması, 1968'de Peter Kenen tarafından yapılan çalışma ile desteklenmiştir. Kenen'e göre, beşerî sermaye ve doğal kaynakların kalite farkı, uluslararası ticareti ve faktör gelirlerini etkilemektedir (Kenen, 1968:118). Faktör Donatım Teorisine göre, uluslararası ticarete bir süre sonra faktör fiyatları eşitlenecektir. Ancak, Kenen'e göre, faktör fiyatları eşitlense bile net faktör gelirleri, beşerî sermaye ve doğal kaynakların ülkeler arasındaki kalitesinin farklı olduğundan dolayı eşitlenmeyecektir (Kenen, 1968:118).

2.2.Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji Açığı Teorisi, 1961 yılında Richard Posner tarafından ortaya atılmıştır. Bu teori, ekonomik kalkınma ve gelişmişlik farklarının arkasındaki temel etmenlerden biri olarak

teknoloji ve inovasyonu vurgulayan bir iktisadi teoridir. Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının temel nedeninin teknoloji düzeyindeki farklılıklar olduğunu savunmaktadır. Teknoloji açığı terimi, gelişmekte olan ülkelerin teknolojik bilgiye ve yenilikçi yeteneklere erişimde geride kalmalarını ifade etmektedir (Posner, 1961:279).

Posner'a göre, piyasaya yeni bir ürün sunulduğunda bu ürün, eski ürünler için tehdit oluşturmaktadır. Yeni teknoloji ve üretim metotlarının ürettiği bu yeni ürünü taklit etmek kolay olmayacaktır. Diğer firmaların yeni ürünle rekabet etmeleri gecikecektir (Posner, 1961:279). Ancak, belli bir süre sonra rakip firmalar taklit etme veya başka alternatif yollarla bu yeni teknolojiyi öğrenebilmektedirler. Dolayısıyla, az gelişmiş ülkeler bir süre sonra bu teknolojiyi kopyalayarak, kendi sahip oldukları ucuz emek ve doğal kaynaklara göre bu ürünü ilk üreten firmadan daha ucuza imal etmeye başlamaktadırlar (Seyidoğlu, 2009:101).

Teknoloji açığı, gelişmekte olan ülkeler için bir engel olabilir. Bu ülkeler, kendi kaynaklarıyla yeterli teknolojik bilgi ve yenilikçilik yeteneklerine sahip olmayabilirler. Teknoloji açığı, ekonomik büyüme ve kalkınma potansiyelini sınırlayabilir. Gelişmekte olan ülkeler, teknoloji açığını kapatmak için teknoloji transferi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yatırım, eğitim ve yetenek geliştirme gibi politikaları benimsemelidir. Bu ülkeler, ileri teknolojiye sahip ülkelerden teknoloji transferi yaparak, kendi üretim süreçlerini ve endüstrilerini modernize edebilirler. Teknoloji transferi dış yatırımlar, uluslararası iş birlikleri ve ticaret ilişkileri yoluyla gerçekleşebilir (Posner, 1961:74-78).

2.3.Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün dönemleri kuramı, bir ürünün inovasyon ve pazar yaşam döngüsüne dayalı olarak değişen başarı oranlarını açıklamak için kullanılan bir teoridir. Bu kuram, bir ürünün pazardaki büyüme, olgunluk ve gerileme evrelerinden geçtiğini ve bu evrelerin belirli özellikler gösterdiğini öne sürer. Raymond Vernon tarafından öne sürülmüştür. Ürün Dönemleri Teorisi'nde bir malın uluslararası ticareti etkileyebilmesi için belli bir yaşam döngüsünden geçmesi gerektiği vurgulanır.

Vernon, ürün döngüsünü 1966 ve 1972'deki çalışmalarında şu şekilde açıklar: İlk aşama, ürünün geliştirilmesi ve iç piyasanın talebine yönelik üretimidir. Bu evrede, tüketicilerle etkileşim önemlidir ve ürün sürekli olarak iyileştirilir. İkinci aşamada, üretim hızlanır ve maliyetler en aza indirgenir, bu da ürünün olgunlaşma evresidir. İhracatın başladığı bu noktada teknolojik yenilik, üretici firmada yoğunlaşmıştır. Üçüncü aşamada, ihracatçı firma ithalatçı konumuna

geçebilir, çünkü teknoloji lisansları daha kârlı hale gelir. Vernon'a göre, çok uluslu şirketler uluslararası ticareti etkiler ve üretimi ucuz işgücü ülkelerine kaydırabilirler. Dördüncü aşamada, ihracat azalır ve emek yoğunluğu olan firmalar ürünü daha ucuza üretebilir. Son aşamada ise ürün ithalatçı konumuna geçer, çünkü lisanslar sona erer ve ürün dünya genelinde üretilebilir hale gelir (Vernon, 1972).

2.4.Ölçek Ekonomileri Kuramı

Ölçek ekonomileri kuramı, üretim miktarının artmasıyla birlikte maliyetlerin ve verimliliğin nasıl etkilendiğini açıklayan bir iktisadi teoridir. Bu teoriye göre, bir şirketin üretim hacmi arttıkça ortalama maliyetlerin düşeceği ve verimliliğin artacağı öne sürülür. Ölçek ekonomileri, işletmelerin büyümesi ve rekabet avantajı kazanması için kritik bir faktördür (Seyidoğlu, 2009:105).

Ölçek ekonomileri, verimlilik artışıyla sıkı bir ilişki içerisindedir. Daha büyük bir üretim ölçeğine sahip olmak, işletmelerin daha yüksek verimlilik seviyelerine ulaşmasını sağlar. Örneğin, büyük bir fabrika, daha gelişmiş otomasyon sistemlerine ve özelleştirilmiş üretim hatlarına sahip olabilir; bu da işçilik ve zaman açısından daha verimli bir üretimi mümkün kılar. Ayrıca, büyük ölçekli işletmeler, satın alma gücüyle tedarikçilerle daha iyi anlaşmalar yapabilir ve hammaddeleri daha düşük maliyetlerle temin edebilirler.

Ölçek ekonomileri, işletmelere rekabet avantajı sağlar. Daha düşük maliyetlerle üretim yapabilen işletmeler, fiyat rekabetinde avantajlı bir konumda olurlar. Ayrıca büyük ölçekli işletmeler; pazarlama, Ar-Ge ve yenilik gibi alanlara daha fazla yatırım yapabilir ve rekabetçi üstünlük elde edebilirler (Seyidoğlu, 2009:106).

2.5.Tercihlerde Benzerlik Kuramı

Tercihlerde Benzerlik Teorisi, ülkeler arasındaki ticaretin maliyet farklılıklarından ziyade ülkeler arasındaki zevk ve tercih benzerliğine dayandığı önerisini sunmaktadır. Bu teoriye göre, ticaretin temelini oluşturan faktörlerden biri, ülkelerin benzer zevklere ve tercihlere sahip olmalarıdır. Genellikle talep koşullarını belirleyen en önemli ekonomik değişken, gelir düzeyidir. Linder, sanayi ürünlerinin ticaretinin benzer tercihlere ve gelir seviyelerine sahip ülkeler arasında yoğunlaşacağını ileri sürmektedir (Seyidoğlu, 2009:105).

Brunstam Linder'in 1961'deki çalışmasında öne sürdüğü Tercihlerde Benzerlik Tezi, sanayi ürünlerinin ticaretiyle ilgilidir ve Faktör Donatım Teorisi'nde olduğu gibi malların homojen

olduğu varsayımına dayanmamaktadır. Linder'e göre, sanayi ürünlerinin ticaretindeki temel özellik bu ürünlerin homojen olmamasıdır (Linder, 1961:69).

Linder, Faktör Donatım Teorisini birkaç açıdan eleştirmektedir. İlk eleştirisi, Faktör Donatım Teorisinin dış ticaret yapmanın ülkelerin büyümesine ilişkin etkiyi sorgulamamış olmasıdır. Bir diğer ifade ile ticaret yapan ülkelerin yapısal özellikleri göz ardı edilmiştir. İkinci eleştirisi, Faktör Donatım Teorisinin sadece hammadde ticareti üzerinde geçerli olduğudur. İşlenmiş malların ticaretini açıklayabilmek için başka teorilere ihtiyaç vardır. Linder'in üçüncü eleştirisi Endüstri-İçi ticaret yapısının Faktör Donatım Teorisi ile açıklanamadığıdır. Faktör yoğunluklarının farklı olduğu ülkelerin ticareti açıklanırken aynı faktör yoğunluğuna sahip ülkelerin ticaretinin nedenleri açıklanmamıştır. Faktör Donatım Teorisi özellikle aynı bölgede yer alan ülkelerin ticaretini açıklamakta yetersiz görülmektedir (Yılmaz 2016: 234). Linder'in son eleştirisi, Faktör Donatım Teorisinde ileri sürülen faktör fiyatlarının bir süre sonra eşitleneceği varsayımdır. Linder'e göre faktör fiyatlarının eşitlenebilmesi için öncelikle tam uzmanlaşmanın her ülke tarafından sağlanmış olması gerekir. Bu durumda bile mutlak eşitlikten söz etmek oldukça zordur.

Tercihlerde Benzerlik Teorisi, ülkeler arasındaki ticaretin maliyet farklılıklarından ziyade zevk ve tercih benzerliğine dayandığını öne sürmektedir. Genel olarak, ekonomik değişkenler arasında en önemli olanı, talep koşullarını belirleyen gelir seviyesidir. Linder, sanayi ürünlerinin ticaretinin benzer tercih ve gelir seviyesine sahip ülkeler arasında yoğunlaşacağını savunmuştur.

3. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİSİ

Bu kısımda, Endüstri-İçi Ticaret kuramının ortaya çıkışı, tartışmaları ve eleştirileri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

3.1. Endüstri İçi Ticaret Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Tanımı

Faktör Donatım Teorisi, emek yoğun ve sermaye yoğun ülkeler arasındaki ticareti açıklamakta etkilidir. Sermaye faktörünün bol olduğu ülkeler genellikle sanayi ülkeleri olarak kabul edilirken, emek faktörünün yoğun olduğu ülkeler genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomiler olarak nitelendirilmektedir. Ancak Faktör Donatım Teorisi, benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasındaki ticareti açıklamada yetersiz kalmaktadır. Linder'in tezi ise benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasındaki ticaretin oldukça yoğun olduğunu savunmaktadır (Linder, 1961:69).

Uluslararası ticaret, benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasında yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu durumda, ülkeler belirli ürün gruplarında uzmanlaşmak yerine aynı ürün gruplarında hem ihracatçı hem de ithalatçı konumunda olabilmektedirler. Endüstri-İçi Ticaret olarak adlandırılan bu durum, bir ülkenin belirli sanayi dallarında uzmanlaşmak yerine aynı sanayi dalındaki mal veya mal gruplarında hem ihracatçı hem de ithalatçı olması anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle Endüstri-İçi Ticaret birbirine benzer talep yapısına ve arz yapısına sahip malların ülkeler arasında ticaretinin yapılmasıdır (Yılmaz, 2009:250).

Leontief paradoksu, ticaret teorilerinde şüphe yaratmış ve Edward Leamer tarafından yeni bir dış ticaret teorisi ihtiyacı öne sürülmüş ancak bu öneri iktisatçılar tarafından genel olarak kabul görmemiştir (Yılmaz, 2009:251). Endüstri-İçi Ticaretin asıl nedeninin istatistiksel bir yanılğı olduğu görülmüş ve Richard Promfret tarafından 1987'de yapılan bir çalışmada belirtilmiştir. Promfret'e göre, Endüstri-İçi Ticaretin büyümesinde ve genişlemesinde asıl etken Pazar çapının genişlemesidir. Çünkü ülkeler büyüdükçe iş bölümü artmakta ve ekonomik gelişme ile teknoloji ilerledikçe pazarın boyutu genişlemektedir. Ayrıca, ticaret engellerinin kaldırılması uzmanlaşma seviyesini artırmaktadır (Promfret, 1987:57).

David Greenaway ve Chris Milner'a göre ise Endüstri-İçi Ticaret kavramı üzerinde tartışma götürmez bir gerçektir. Onlara göre bunun iki sebebi vardır. Birincisi uluslararası ticaret söz konusu olduğunda yalnızca faktör yoğunlukları değil bunun dışında da önemli olan olguların olmasıdır. İkincisi ise eğer uluslararası ticaretin hacminin büyümesi endüstri-içi ticaret biçiminde gerçekleşirse, ülkelerin buna ayak uydurmasının daha kolay olacağıdır (Greenaway, Milner, 1987: 900).

3.2.Endüstri İçi Ticaret ve Endüstri Arası Ticaret Ayrımı

Endüstri içi ticaret ve endüstri arası ticaret, ticaretin farklı ölçeklerinde gerçekleşen iki farklı kavramdır. Endüstri içi ticaret, aynı endüstride faaliyet gösteren firmalar arasındaki ticareti ifade eder. Bir ülkedeki veya bir bölgedeki farklı firmalar, aynı endüstriye ait mal ve hizmetleri birbirlerinden satın alır veya satış yaparlar. Örneğin, otomobil üreticileri arasındaki ticaret, aynı endüstri içinde gerçekleşen bir endüstri içi ticaret örneğidir. Bu tür ticaret, benzer üretim süreçlerine, kaynaklara ve pazarlara sahip olan firmalar arasında gerçekleşir. Endüstri içi ticaret, benzerlikler ve rekabet avantajları üzerine odaklanmaktadır (Greenaway, 1985:29).

Endüstri arası ticaret, farklı endüstriler arasındaki ticareti ifade eder. Bir ülkedeki veya bir bölgedeki farklı endüstrilere ait mal ve hizmetlerin ticareti, endüstri arası ticaret olarak

adlandırılır. Örneğin, otomobil üreticileriyle elektronik eşya üreticileri arasındaki ticaret, farklı endüstriler arasında gerçekleşen bir endüstri arası ticaret örneğidir. Bu tür ticaret, farklı üretim süreçlerine, kaynaklara ve pazarlara sahip olan firmalar arasında gerçekleşir. Endüstri arası ticaret, farklılıklar ve uzmanlaşma üzerine odaklanmaktadır (Greenaway, 1985:29).

Endüstri içi ticaret ve endüstri arası ticaret, farklı ticaret desenlerini ve ticaretin neden ve nasıl gerçekleştiğini anlamak için kullanılmaktadır. Her iki kavram da ticaretin farklı boyutlarını ve içerdikleri farklı dinamikleri vurgulamaktadır. Endüstri içi ticaret, benzer firmalar arasındaki rekabet ve iş birliği üzerinde dururken, endüstri arası ticaret, farklı endüstriler arasındaki avantajlı uzmanlaşmayı ve ticaretin nedenini açıklamaktadır. Bu ayrım, işletmelerin rekabet stratejilerini ve ticaretin farklı boyutlarını anlamada yardımcı olmaktadır. İşletmeler, hangi endüstrilerde rekabet edeceklerine ve hangi endüstrilerde iş birliği yapacaklarına karar verirken bu ayrımı dikkate alırlar. Ayrıca, uluslararası ticaret politikalarının oluşturulması ve ticaretin düzenlenmesi sürecinde de bu ayrım önemlidir.

3.3.Endüstri İçi Ticaretin Nedenleri

Endüstri içi ticarete yol açan nedenler genellikle ülkeye ilişkin faktörler, mallara ilişkin faktörler ve piyasaya ilişkin faktörler olarak üç başlık altında toplanır.

Tablo 8.1. Ülkelere İlişkin Endüstri İçi Ticaret Nedenleri

Düşük gelirli ülkeler genellikle sınırlı ürün çeşitliliğine sahip olduklarından endüstri içi ticaretin yoğunluğu düşüktür. Bununla birlikte, gelişmiş ve yüksek gelirli ülkeler arasında endüstri içi ticaretin yoğun olduğu gözlemlenmiştir.
Endüstri içi ticaret yapan ülkeler genellikle benzer iç pazar büyüklüklerine sahiptir ancak küçük pazarlara sahip ülkelerde bile endüstri içi ticaret mevcuttur, çünkü çok uluslu şirketler pazar büyüklüğünden bağımsız olarak endüstri içi ticarete katkıda bulunabilir.
Endüstri içi ticaretin yoğun olduğu ortamlarda korumacılık, düşük veya sıfır gümrük vergilerine sahip bir yapı gerektirir.
Benzer coğrafi, iklim ve kültürel özelliklere sahip olan komşu ülkeler arasında endüstri içi ticaretin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.
Ekonomik birleşme yaşamış ülkeler arasında endüstri içi ticaret genellikle yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir.

Kaynak: Yılmaz, Ş. E. (2016), Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi (4. Baskı), Ankara: Efil Yayınevi.

Tablo 1’de görüleceği üzere düşük gelirli ülkeler genellikle sınırlı ürün çeşitliliğine sahip olduklarından endüstri içi ticaretin yoğunluğu düşüktür. Bununla birlikte, gelişmiş ve yüksek gelirli ülkeler arasında endüstri içi ticaretin yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Endüstri içi ticaret

yapan ülkeler genellikle benzer iç pazar büyüklüklerine sahiptir ancak küçük pazarlara sahip ülkelerde bile endüstri içi ticaret mevcuttur, çünkü çok uluslu şirketler pazar büyüklüğünden bağımsız olarak endüstri içi ticarete katkıda bulunabilir. Endüstri içi ticaretin yoğun olduğu ortamlarda korumacılık, düşük veya sıfır gümrük vergilerine sahip bir yapı gerektirir. Benzer coğrafi, iklim ve kültürel özelliklere sahip olan komşu ülkeler arasında endüstri içi ticaretin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Ekonomik birleşme yaşamış ülkeler arasında endüstri içi ticaret genellikle yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir.

Tablo 8.2. Mallara İlişkin Endüstri İçi Ticaret Nedenleri

Azalan maliyetler prensibiyle faaliyet gösteren endüstrilerde ölçek ekonomisinin etkisi nedeniyle üretilen mallar arasında fiyat farklılıkları ortaya çıkabilir.
Otomasyon kullanımı ve azalan emek faktörü gibi etmenler endüstri içi ticaretin yoğun olduğu mallarda belirgin bir şekilde yer almaktadır.
Yeni geliştirilen ancak henüz uluslararası pazarda tam olarak yer edinmemiş malların üretiminde kullanılan teknoloji, çeşitli ve yenilikçi ürünlerin ortaya çıkmasına olanak tanır. Bu durum, ürün farklılaşmasını beraberinde getirebilir.

Kaynak: Yılmaz, Ş. E. (2016), Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi (4. Baskı), Ankara: Efil Yayınevi.

Tablo 2’de görüleceği üzere azalan maliyetler prensibiyle faaliyet gösteren endüstrilerde ölçek ekonomisinin etkisi, üretilen mallar arasında fiyat farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Özellikle otomasyon kullanımı ve azalan emek faktörü gibi etmenler, endüstri içi ticaretin yoğun olduğu mallarda belirgin bir şekilde yer almaktadır. Yeni geliştirilen ancak henüz uluslararası pazarda tam olarak yer edinmemiş malların üretiminde kullanılan teknoloji, çeşitli ve yenilikçi ürünlerin ortaya çıkmasına olanak tanır. Bu durum, ürün farklılaşmasını beraberinde getirebilir.

Tablo 8.3. Piyasaya İlişkin Endüstri İçi Ticaret Nedenleri

Tekele dayalı piyasalarda, endüstri içi ticaretin belirgin bir şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Piyasadaki yoğunlaşma düzeyine bağlı olarak, endüstri içi ticaretin hacmi de etkilenmektedir.
Piyasaya serbest girişin olduğu ve korumacılığın bulunmadığı endüstrilerde, tekелci rekabetin artması, endüstri içi ticaretin genişlemesine neden olmaktadır.
Çok uluslu şirketlerin egemen olduğu piyasalarda da endüstri içi ticaretin arttığı gözlemlenmektedir.

Kaynak: Yılmaz, Ş. E. (2016), Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi (4. Baskı), Ankara: Efil Yayınevi.

Tablo 3’de görüleceği üzere tekele dayalı piyasalarda, endüstri içi ticaretin arttığı gözlemlenmiştir. Piyasadaki yoğunlaşma düzeyine bağlı olarak, endüstri içi ticaretin hacmi değişebilir. Piyasaya serbest girişin olduğu ve korumacılığın bulunmadığı endüstrilerde, tekелci

rekabetin artması, endüstri içi ticaretin genişlemesine neden olmaktadır. Ayrıca, çok uluslu şirketlerin egemen olduğu piyasalarda da endüstri içi ticaretin arttığı gözlemlenmektedir.

3.4.Yatay ve Dikey Endüstri İçi Ticaret

Endüstri-içi ticaretin temelini oluşturan mal farklılaşması kavramı, ticaretin konusu olan malların çeşitliliği ile açıklanır. Bu nedenle, mal farklılaşmasının doğası hakkında daha detaylı bir açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Mal farklılaşması genellikle yatay ve dikey farklılaşma olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir.

Rodney Falvey, 1981 yılında yatay ve dikey farklılaşma kavramlarını literatüre ilk kez tanıtan isimlerden biridir. Yatay farklılaşma, tasarım, ambalaj, renk ve koku gibi kalite dışı özelliklerle malların farklılaşması anlamına gelirken, dikey farklılaşma ise malların kalite açısından farklılık göstermesini ifade eder. Yatay farklılaşma genellikle tüketicilerin ürün çeşitliliğine olan talebi ve ölçek ekonomisi gibi nedenlerle ortaya çıkmakta; dikey farklılaşma ise malların faktör yoğunluğu bakımından farklılık gösterebileceğini ve bir malın kalitesinin artmasıyla sermaye yoğun hale gelebileceğini ifade etmektedir (Falvey, 1981: 502).

Yatay endüstri içi ticaret, aynı endüstride faaliyet gösteren firmalar arasında gerçekleşen ticareti ifade eder. Bu ticaret türü, benzer ürünlerin veya hizmetlerin üretildiği ve rekabetin yoğun olduğu endüstrilerde ortaya çıkar. Yatay endüstri içi ticaret, firmaların aynı pazarlarda rekabet ettiği ve benzer ürünleri ürettiği durumlarda görülür. Örneğin, otomobil üreticileri arasındaki ticaret, yatay endüstri içi ticaret örneğidir. Bu tür ticarete, firmalar rekabet avantajı elde etmek ve müşterilerin tercihlerine göre pazar paylarını artırmak için benzersiz ürünler ve hizmetler sunmaya çalışır.

Dikey endüstri içi ticaret, bir endüstri içinde yer alan farklı aşamalardaki firmalar arasında gerçekleşen ticareti ifade eder. Bu tür ticaret, bir üretim sürecinin farklı aşamalarında uzmanlaşmış firmalar arasında meydana gelir. Bir firmadan diğerine mal ve hizmetlerin tedarik edilmesi veya üretim sürecinin farklı aşamalarında iş birliği yapılması, dikey endüstri içi ticarete örnek olarak verilebilir. Örneğin, otomobil üretimi sürecinde otomobil parça üreticileriyle otomobil montaj fabrikaları arasındaki ticaret, dikey endüstri içi ticaret örneğidir. Bu ticaret türünde, farklı firmalar arasında iş birliği ve uzmanlaşma yoluyla verimlilik artırılır ve maliyetler düşürülür.

4. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET TEORİSİNE İLİŞKİN GÜNCEL ÇALIŞMALAR

Bu bölümde, 2002 yılı sonrasında endüstri-içi ticaret teorisine katkı sağlamış olan çalışmalar ele alınmıştır.

Tablo 8.4. EİT Teorisi 2002-2020 Yılları Arasında Literatüre Katkı Yapmış Çalışmalar

YIL	YAZAR	ÇALIŞMA KONUSU	VERİ SETİ
2002	C. Veeramani	Hindistan'ın EİT, Eğilimler ve Ülkeye Özgü Faktörler	1988,1995,200
2003	M.A. Cole ve R.J.R. Elliot	Çevre Düzenlemeleri EİT'yi Etkiliyor Mu? Eski ve Yeni Ticaret Teorilerinin Test Edilmesi	1995
2004	S. Banerjee ve R.Bhattacharyya	Ekonomik gelişme EİT'in Nedeni Olur Mu? Hindistan Örneği	1971-2000
2004	H. Lee ve C. Shon	Güney Kore'nin EİT ve İmtiyazlı Ticaret Ortaklığı	1991-2002
2005	R.Bhattacharyya	Ekonomik Kalkınma ve EİT: Güney Kore Örneği	1963-1995
2007	Y. Xing	Doğrudan Yabancı Yatırımların Çin'in EİT'ne Etkisi: Japonya ve ABD İncelemesi	1990-2004
2009	C. Veeramani	Ticaret Engelleri ve Çok Uluslu Şirketlerin EİT' Etkisi: Hindistan Örneği	1988-1999
2010	K. Türkcan ve A. Ateş	Dikey Endüstri İçi Ticaret: ABD Otomobil Parçaları Endüstrisi Analizi	1989-2006
2010	W.C. Sawyer, R.L. Sprinkle ve K. Tochkov	Asya'da EİT Kalıpları ve Belirleyicileri	2003
2012	M. Shahbaz, N.C. Leita ve M.S. Butt	Pakistan'ın EİT Analizi	1980-2006
2013	V. Botric	Batı Balkan Ülkeleri ile AB-15 Arasındaki EİT'in Belirleyicileri	2005-2010
2013	J. Swart	Endüstri İçi Ticaret Ve Kirlilik Emisyonunda Heterojenlik	1995-2009
2014	N. Banik ve K.C. Das	Yer Değiştirme Etkisi: Çin Analizi	2000-2009
2014	P. Varma ve A.Ramakrishan	Tarımsal Gıda Ürünlerinin EİT Yapısının Belirleyicileri: Hindistan Örneği	2003-2011
2015	Ö.T. Doruk	Araştırma Geliştirme Harcamalarının Türkiye'nin EİT'ne Etkisi	1990-2010
2017	S. Aggarwal ve D. Chakrobty	2001-2015 Dönemi Hindistan'ın EİT Belirleyicileri	2001-2015
2017	J. Roy	EİT'nin Çevresel Sonuçlar Üzerine Etkisi	2000-2005
2018	X. Feng	EİT'nin Çin'in İmalat Becerilerine Etkisi	1997-2014
2019	M. Chin S. Ong C. Wai C. Puah	Dikey Endüstri İçi Ticaret Ve Ekonomik Büyüklük: Malezya Örneği	1988-2016

Veeramani'nin (2002) çalışmasında Hindistan'ın endüstri içi ticaretinde ülkeye özgü faktörlerini incelemiştir. Veeramani çalışmasında Hindistan'ın sanayileşmiş ülkelerde görülen endüstri içi ticaretin aksine benzer gelişmişlik seviyesi benzer ülkeler ile endüstri içi ticaretinin nispeten daha az ancak gelişmiş ülkeler ile olan endüstri içi ticaretinin daha fazla olduğunu saptamıştır. Yine bu çalışmada Hindistan'ın aynı endüstride bir grup ülkeden ithalat yaparken başka bir grup ülkeye o endüstri mallarının ihracatını yaptığı görülmüştür (Veeramani 2002).

Cole ve Elliot 2003 yılında yaptıkları çalışmada endüstri içi ticarete etkisi olan ülkelerin faktör yoğunluk farkları, coğrafi konumu ve gelişmişlik düzeyi farklılıkları gibi, ülkelerin kendi ülkelerinde yaptığı çevresel düzenlemelerin endüstri içi ticarete olan etkisini ölçmüşlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre iki ülke arasındaki çevresel düzenlemelerdeki farklılık endüstri içi ticaretin seviyesini etkilemektedir (Cole, Elliott 2003).

Banerjee ve Bhattacharyya (2004) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ekonomik gelişmenin endüstri içi ticaretin nedeni olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmalarını 1971 ile 2000 yılları arasındaki Hindistan ekonomisi için gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre ekonomik gelişmenin endüstri içi ticarete neden olduğu saptanmış ancak ekonomik gelişmenin kesinlikle endüstri içi ticareti doğurduğu sonucu yerine yalnızca ekonomik gelişmenin endüstri içi ticareti arttırabileceği yönünde ön görüde bulunulabilir sonucuna ulaşılmıştır (Banerjee, Bhattacharyya 2004).

Lee ve Sohn (2004) yaptıkları çalışmada Güney Kore'nin endüstri içi ticaretini etkileyen değişkenleri araştırmış ve en büyük ticaret partnerlerini incelemişlerdir. Singapur, Filipinler, Malezya, Japonya, Çin ve ABD'nin Güney Kore'nin Glubell-Lloyd endeksine göre en büyük orana sahip olduğu endüstri içi ticaret partnerleri olduğunu hesaplamışlardır. Bununla birlikte Güney Kore için tüketici tercihi ve ticaret yöneliminin yanı sıra coğrafi mesafenin endüstri içi ticaretin dinamiklerini oluşturduğunu ifade etmişlerdir (Lee, Sohn 2004).

Bhattacharyya 2005 yılında Güney Kore için yaptığı çalışmasında, 1995-2005 yılları arasında hızlı bir ekonomik büyüme yaşayan Güney Kore'de dikey endüstri-içi ticaretin yatay endüstri-içi ticaretten daha baskın bir şekilde gerçekleştirdiğini ölçmüştür. Bunun nedenini ise, yabancı ülkelerdeki üretici ve tüketiciler ile artan iletişim olduğunu ifade etmiştir (Bhattacharya 2005).

Xing (2007) Çin'in en büyük ticaret ortağı olan Japonya ve ABD ile olan ticaret ilişkisini incelemiş ve doğrudan yabancı yatırımların endüstri-içi ticarete olan etkisini ölçmüştür. Araştırmanın sonuçlarına göre Japonya-Çin ticaretinde Japonya'nın doğrudan yabancı

yatırımlarının Çin ile olan Endüstri içi ticaretinin gelişmesinde itici bir güç olduğu saptanmıştır. Ancak bu durumun ABD-Çin ticareti için geçerli olmadığı belirtilmiştir (Xing 2007).

Veermani (2009) yaptığı çalışmasında ticaret engellerinin ve çok uluslu şirketlerin endüstri-içi ticarete olan etkisini ölçmüştür. Çalışmasındaki örneği Hindistan olan Veermani, ticaret engelleri kaldırıldıkça ve serbestleşme ortaya çıktıkça endüstri-içi ticaretin arttığını gözlemlemiştir. Çok uluslu şirketlerin ticaret engellerinin kaldırılması ile piyasaya girmesinin rekabet doğurduğunu ve bu durumun endüstri-içi ticareti arttırdığını ifade etmektedir (Veermani 2009).

Türkcan ve Ateş'in (2010) yaptıkları çalışma ile Amerika Birleşik Devletleri'nin otomobil parçaları endüstrisini incelemişlerdir. Yaptıkları araştırmada dikey endüstri içi ticaretin derecesinin önemli ölçüde arttığını hesaplamışlardır. ABD'de otomobil parçaları ticaretinin, aynı ara mal ticareti yerine, teknolojik olarak birbiri ile bağlantılı ürünlerin ticareti şeklinde gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte yaptıkları araştırmada, dikey endüstri içi ticaretin pazar büyüklüğü ve yabancı yatırımlar ile doğrudan pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu ifade etmektedirler. Buna karşın kişi başına düşen gelirde farklılıklar olması dikey endüstri içi ticaret için olumsuz etkiler oluşturmak olduğunu ifade etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin alt yapı yatırımlarını iyileştirmesinin ve yabancı yatırım çekecek ekonomik politikalar geliştirmesinin küresel ticarete pay sahibi olmada önemli bir rolü olduğunu işaret etmişlerdir (Türkcan, Ateş 2010).

Sawyer, Sprinkle ve Tochkov'un (2010) araştırmaları Asya ülkelerindeki endüstri içi ticaret kalıplarını ölçmek üzerinedir. Asya'nın 2000 yılı sonrası ihracata dayalı büyüme politikalarının gelişmesi ile endüstri içi ticaretin öneminin arttığını göstermektedir. Bu çalışmada Asya'nın gelişmiş ekonomileri endüstri içi ticareti yüksek seviye de olduğunu göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu durumun daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Asya'da endüstri içi ticaretin en önemli belirleyicileri AR-GE harcamaları ve ihracattaki imalat mallarının payıdır. Coğrafi mesafenin olumsuz etkisi özellikle temel ürün kategorilerinde ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyüklük farkı ise sadece imalat mallarında olumsuz bir ilişki göstermiştir (Sawyer vd. 2010).

Shahbaz, Leita ve Butt (2012) Pakistan'ın endüstri içi ticaretini ölçmüşlerdir. İki ticaret ortağının GSYH farklılıklarının endüstri içi ticaret üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu tekrar bulmuşlardır. Bu literatürde Loertscher ve Wolter'in (1980) çalışmasının geçerliliğine uygundur. Yazarlar çalışmalarında, Pakistan'ın ekonomik politikaları için endüstri içi ticaretin

yapılabileceği sektörlerde ticaret engellerini kaldırmaları uluslararası piyasalar ile daha rekabetçi olacaklarını tavsiye etmektedir (Shahbaz vd. 2012).

Botric (2013) araştırmasında Batı Balkan (Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Kosova, Karadağ ve Sırbistan) ülkeleri ile o dönem 15 ülkeden oluşan Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki endüstri ticaretin belirleyicilerini araştırmıştır. Birliğe yeni katılan ülkelerin endüstri içi ticarete olan etkisi, katılımdan öncesine göre daha yüksektir. Çalışmada göreceli gelir düzeyi, mesafe, göreceli faktör donatımı ve göreceli ticaret maliyetleri ülkeler arasındaki ticaretin önemli faktörleri olduğu vurgulanmıştır (Botric 2013).

Swart 2013 yılında yaptığı araştırmasında, endüstri içi ticaret ile çevre arasındaki ilişkiyi irdeleyen bir çalışmayı ele almaktadır. Çalışma, ara malların çeşitliliğinin çevre kirliliğine olan etkisini değerlendirir ve çevre vergisi politikalarının refah üzerindeki etkisini inceler. Hem kapalı hem de açık ekonomi senaryoları kullanılarak çevre vergisi oranının refah üzerindeki etkisi analiz edilir. Ayrıca, ticarete açıklığın ve ulaşım maliyetlerinin refah üzerindeki etkileri de modelde değerlendirilir. Elde edilen sonuçlar, çevre politikalarının ve ticaretin çevresel etkilerini anlamamıza katkı sağlar.

Banik ve Das'ın 2014 yılındaki çalışmaları Çin ile Büyük Metong Alt Bölgesi ülkeleri (Kamboçya, Laos, Vietman, Tayland ve Myanmar) arasındaki endüstri içi ticareti incelemektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre, Çin'deki gelir artışı özellikle Myanmar, Laos ve Kamboçya tarafından sağlanan gıda, et ve giyim gibi ürünlere olan talebi arttırmıştır. Çinli firmalar bu ülkelere yatırım yapmaktadır. Çin'de üretim maliyetlerinin artması ile üretimin bazı süreçleri bu ilgili ülkelere kaydırılmaktadır. Çin'de artan maliyetler ticaret ortaklarının hedefi haline gelmiştir (Banik, Das 2014).

Varma ve Ramakrishnan (2014) Hindistan ile ASEAN ve SAFTA ülkeleri arasındaki işlenmiş tarım gıdası ürünlerinin ticaretini analiz etmişlerdir. Buldukları sonuca göre, Hindistan'ın ilgili ülkeler ile işlenmiş tarım ürünü ticaretinde endüstri arası ticaret söz konusudur. Endüstri arası ticaretin varlığı tüketicilerin tercihlerindeki farklılığa bağlanmıştır. Talep benzerlikleri ve tarımsal faktör donatımlarının tarımsal ürün ticaretinde olumlu etkisi olduğu vurgulanmıştır. Kişi başına düşen gelir miktarları da ülkelerin tarımsal ürün ticaretinde temel etken olduğunu tespit edilmiştir (Varma, Ramakrishnan 2014).

Doruk (2015) çalışmasında araştırma ve geliştirme yatırımlarının Türkiye'deki endüstri içi ticarete olan etkisini ölçmüştür. Doruk çalışmasında, gelişmekte olan ülkede ürün farklılaşması

açısından Ar-Ge ve endüstri içi ticarete arasında gecikmeli ilişkiyi ampirik olarak gösteren iki şekilde literatüre katkıda bulunmuştur (Doruk 2015).

Aggarwal ve Chakraborty (2017) çalışmalarında Hindistan'ın endüstri içi ticaretinin belirleyicilerini araştırmışlardır. 2001-2015 dönemleri arasında Hindistan, çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile yaptığı endüstri içi ticareti artış göstermiştir. Ticareti kolaylaştırıcı reformların Hindistan'ın endüstri içi ticaretini arttırdığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Dünya Bankası tarafından hesaplanan Lojistik Performans İndeksi (LPI) ticaret ortaklarının arasındaki ticareti kolaylaştırmada etkisini ölçmekte olup ampirik analizlere dahil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Aggarwal, Chahraboty 2017).

Roy 2017 yılındaki çalışmasında endüstri içi ticaretin yapısının çevresel sonuçları üzerine odaklanmıştır. Bu çalışma inceleme bakımından literatürde yenilikçidir. Yapılan çalışmada, endüstri içi ticaretin artması çevre kalitesinin iyileştirdiği gözlemlenmiştir. Bu çalışma, ticaretin serbestliği ve özellikle endüstri içi ticaretin çevre üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamaktadır. Endüstri içi ticaretin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki olası etkileri tartışılmıştır (Roy 2017).

Feng'in 2018 yılındaki çalışması oldukça ilgi çekicidir. Feng çalışmasında Çin'in endüstri içi ticaret yapısı ile iş gücü arasındaki ilişkiyi ölçmüştür. Feng'in sonuçlarına göre endüstri içi ticaret ile iş gücünün beceri seviyesi arasında ilişki mevcuttur. Yüksek beceri gerektiren imalat sanayisinde endüstri içi ticaret daha düşük iken düşük beceri gücüne sahip imalat sanayiinde endüstri içi ticaret seviyesi daha yüksektir. Feng'in çalışması endüstri içi ticaretin özellikle yüksek becerili sektörlerde, beceri ve işgücü piyasasının dinamiklerinin nasıl etkileyebileceğine dair önemli bulgular sunmaktadır (Feng 2018).

Chin ve arkadaşları (2019) Panel VAR tahmininin dikey endüstri içi ticaret literatürüne yeni bir bakış açısı getirdiğini belirtmişlerdir. Gerçekleştirdikleri araştırmada, Malezya'nın ekonomik büyüklüğü ile dikey endüstri içi ticaret arasında pozitif çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Malezya'nın en önemli ticaret ortaklarının ekonomik büyüklüğü ile dikey endüstri içi ticaret arasında benzer bir ilişki bulunmadığı belirtilmiştir. Bu bulgular, dikey endüstri içi ticaretin ticaret yapan ülkelerin ekonomik büyüklüğü üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve ticarete dayalı büyüme hipotezine destek sağladığını göstermektedir. Ancak, dikey endüstri içi ticaret kaynaklı şokların Malezya ve ticaret ortakları üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu belirtilmektedir. Malezya'nın politika yapıcılarının dikey endüstri içi ticaret büyümesine odaklanmaya devam etmesi ve ekonomik büyüklüğü artırmak için politika planları geliştirmesi önerilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uluslararası ticarete, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkileri ülkeler arasındaki endüstri içi ticaret seviyelerinin artmasıyla gözlemlenmektedir. Ticaret teorileri Adam Smith'ten başlayarak incelendiğinde uzmanlaşmanın ve tüketici tercihlerinin, ticaretin yapılan şekli üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Küreselleşmenin ticareti yayması, dünya ekonomisinde belirgin bir şekilde artan uluslararası etkileşim ve entegrasyonun bir sonucudur. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, Bretton Woods sistemiyle ticareti artırma ve ülkeleri kalkındırma hedefi, uluslararası toplumun ortak görüşü haline gelmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Genel Tarif ve Ticaret Anlaşması (GATT) gibi küresel organizasyonlar ve anlaşmalar, ekonomiye yön ve şekil vermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın bölgesel bir hareket olarak Avrupa Birliği'ni oluşturması, şu anda 27 üye ülkeye sahip olan güncel bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı, serbest ticareti ve küreselleşmeyi destekleyen önemli bir girişimdir.

Kalkınmanın etkileri, küresel organizasyonların destekleri ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte ticaretin temellerine yön veren önemli bir etken haline gelmiştir. Bu süreçte; asfalt yolların yapılması ve ülkeler arasında karayolu bağlantılarının oluşturulması, deniz taşımacılığında büyük gemilerin inşa edilmesi ve bu sektörde çalışabilecek insan kaynağının yetiştirilmesi, hava yolu taşımacılığının maliyetinin düşmesi ve ulaşım kapasitesinin artması, ayrıca tren yolu ağlarının genişlemesi gibi gelişmeler, teknolojinin ticareti nasıl değiştirdiğini anlamak için önemli birer örnek haline gelmiştir. Teknolojinin ulaşım, iletişim ve eğitim gibi alanlardaki etkileri, ticaretin desenini değiştirmiştir. Bu bağlamda teknolojinin üretim süreçlerine olan etkisi de göz ardı edilmemelidir. Hizmet, tarım ve sanayi sektörlerinde teknolojinin etkisi hissedilmekte olup, özellikle sanayi sektöründeki uzmanlaşma üzerinde belirgin bir etkisi olduğu gözlemlenmektedir.

Endüstri içi ticaret teorisi, benzer gelişmişlik düzeyine ve tüketici tercihlerine sahip ülkeler arasındaki ticareti açıklamaktadır. Bu ticaret, yatay ve dikey endüstri içi ticaret olarak bilinmektedir ve 1960'lardan sonra giderek yaygınlaşmıştır. Ortak kültür ve geçmişe sahip ülkelerin tüketicilerinin benzer tüketim alışkanlıkları sergiledikleri düşünülmektedir. Dolayısıyla küreselleşme ile ticaret engellerinin kaldırılması, coğrafi olarak birbirlerine yakın ülkeler arasındaki ticareti artırmıştır. Aynı şekilde, teknolojik etkiler de coğrafi olarak yakın olan ülkeler arasındaki ticareti artırmıştır.

Bu çalışmada, endüstri içi ticaret teorisine yönelik yapılan araştırmalar incelenmiş ve teorisinin geçerliliği literatür taramasıyla belirlenmiştir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerin endüstri içi ticarete uyum sağlamaları ve bu ticaret düzeninin avantajlarından faydalanma isteği sergiledikleri görülmektedir.

Küresel gelir dağılımındaki eşitsizlik son yıllarda en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Yapay zekâ teknolojisinin ilerlemesi ve COVID-19 pandemisinin etkilerinin gelecekte ticaret desenlerini yeniden şekillendirebileceğine inanılmakta ve benzer pandemi süreçlerinin daha sık yaşanabileceği endişesi bulunmaktadır. Bu etmenlere yönelik geniş çaplı araştırmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilmektedir. Bunlarla birlikte, Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın ticaret üzerindeki etkilerinin gözlemlenmesi ve araştırılması gerektiğine inanılmaktadır. 2019'da imzalanan Avrupa Yeşil Mutabakatı, 2026'da uygulamaya geçecektir. Bu doğrultuda küresel iklim krizine uyum sağlayamayan ülkeler ve firmalar ek vergilerle karşılaşabilecektir. Bu durumun ise endüstri içi ticaretin etkilerini değiştirme potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, S., Chakraborty, D. (2017), “Determinants of India’s Bilateral Intra-industry Trade over 2001–2015: Empirical Results”, *South Asia Economic Journal*, 18/2: 296-313. doi:10.1177/1391561417713127
- Aslan, N. (2020), *Uluslararası Ticaret Teorileri ve Politikaları*, İstanbul: Umutepe Yayınları.
- Banik, N., Das, K. Ch. (2014), “The Location Substitution Effect: Does it Apply for China?” *Global Business Review*, 15/1: 59-75. doi:10.1177/0972150913515595
- Bhattacharyya, M., Banerjee, A. (2004), “Integration of Global Capital Market: An Empirical Exploration”, *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, 7: 385-405. doi:10.1142/S0219024904002529
- Bhattacharyya, R. (2005), “Economic Development and Intra-industry Trade in the Republic of Korea”, *Journal of Economic Integration*, 20/4: 809–831.
- Botric, V. (2013), "Determinants of Intra-Industry Trade Between Western Balkans and EU-15: Evidence from Bilateral Data", *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research (IJBESAR)*, 6/2: 7-23.
- Chin M, Ong s, Wai C, Puah C, (2019), “Vertical intra-industry trade and economic size: the case of Malasia” *International Trade and Economic Development*, V:29, <https://doi.org/10.1080/09638199.2019.1696878>
- Cole, M.A., Elliott, R.J.R. (2003), “Determining the Trade–Environment Composition Effect: The Role of Capital, Labor and Environmental Regulations”, *Journal of Environmental Economics and Management*, 46/3: 363-383. doi:10.1016/S0095-0696(03)00021-4.

- Doruk, Ö.T. (2015), “Intra Industry Trade and R&D Intensity: An Empirical Assessment for Turkey”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 210/2015: 52-57. doi:10.1016/j.sbspro.2015.11.328
- Falvey, R. (1981), “Commercial Policy and Intra-industry Trade”, *Journal of International Economics*, 11/4: 495-511. doi:10.1016/0022-1996(81)90031-3
- Feng, X. (2018), “Effect of Intra-industry trade on skill premium in manufacturing in China”, *China Economic Review*, 47: 206-218. doi:10.1016/j.chieco.2017.08.011
- Greenaway, D. (Ed.), (1985), *Current Issues in International Trade*, London: Red Globe Press. doi:10.1007/978-1-349-24563-5
- Greenaway, D., Milner, C. (1981), “Trade Imbalance Effects in the Measurement of Intra-Industry Trade”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 117/4: 756–762.
- Greenaway, D., Milner, C. (1987), “On the Measurement of Intra-Industry Trade”, *Economic Journal*, 93/372: 900-908. doi:10.2307/2232755
- Heckscher, E. (1919), “The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income”, *Ekonomisk Tidskrift*, 21, 497-512.
- Heckscher, E. [1919] (1949), “The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income”, *Ekonomisk Tidskrift*, 21: 497-512. Reprinted as Chapter 13 in A.E.A. (1949), *Readings in the Theory of International Trade*, Philadelphia: Blakiston Co.: 272-300.
- Keesing, D. B. (1966), “Labor Skills and Comparative Advantage”, *The American Economic Review*, 56/1-2: 249-258.
- Kenen, P.B., (1968), “Toward a More General Theory of Capital and Trade”, P.B. Kennen & R. Lawrence (Ed), *The Open Economy*, London: Colombia University Press.
- Lee, H-H., Sohn, C-H. (2004), “South Korea's Marginal Intra-Industry Trade and the Choice of Preferential Partners”, *Asian Economic Papers*, 3/3: 94–116. doi:10.1162/1535351054825265
- Linder, S.B. (1961), *An Essay on Trade and Transformation*. New York, John Wiley.
- Ohlin, B. (1933), *Inter-Regional and International Trade*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pomfret, R. (1987), “On the Division of Labour and International Trade: or Adam Smith’s Explanation of Intra-Industry Trade”, *Journal of Economic Studies*, 13/4: 55-62. doi: 10.1108/eb002633
- Posner, M. V. (1961), “International Trade and Technical Change”, *Oxford Economic Papers*, 13/3: 323-341. doi: 10.1093/oxfordjournals.oep.a040877
- Ramakrishnan, A., Varma, P. (2014), “Do Free Trade Agreements Promote Intra-Industry Trade? The Case of India and Its FTAs”, *International Journal of Trade and Global Markets*, 7: 129-144. doi:10.1504/IJTGM.2014.062855

- Ricardo, D. (1817), "On the Principles of Political Economy and Taxation (John Murray, London)". Sraffa, P. (Ed.), *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Cambridge: Cambridge University Press: Vol 1, 1951.
- Roy, A. G. (2017), "Economic Globalization and Gender Equality: A Case Study of India", *Journal of Advances in Economics and Finance*, 2/2: 117-126.
- Sawyer, W.C., Sprinkle, R.L., Tochkov, K. (2010), "Patterns and Determinants of Intra-Industry Trade in Asia", *Journal of Asian Economics*, 21/5: 485-493. doi:10.1016/j.asieco.2010.04.001
- Seyidoğlu, H. (2009), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shahbaz, M., Leita, N. C., Butt, M. S. (2012), "Pakistan Intra-industry Trade: A Panel Data Approach", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2/2: 225-232.
- Siddiqui, K. (2018), "David Ricardo's Comparative Advantage and Developing Countries: Myth and Reality", *International Critical Thought* 8/3: 426-452. doi: 10.1080/21598282.2018.1506264
- Smith, A. (1776), *The Wealth of Nations*, London: W. Strahan and T. Cadell.
- Stolper, W.F., Samuelson, P.A. (1941). "Protection and Real Wages", *The Review of Economic Studies*, 9/1: 58-73. doi:10.2307/2967638
- Swart, J. (2013) "Intra-Industry trade and heterogeneity in pollution emission", *The Journal Of International Trade and Economic Development*. V.22, <https://doi.org/10.1080/09638199.2013.745288>
- Türkcan, K., Ateş, A. (2011), "Vertical Intra-industry Trade and Fragmentation: An Empirical Examination of the US Auto-parts Industry", *The World Economy*, 34: 154-172. doi:10.1111/j.1467-9701.2010.01316.x
- Ünsal, E. (2005), *Uluslararası İktisat*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Veeramani, C. (2002), "Intra-Industry Trade of India: Trends and Country-Specific Factors", *Weltwirtschaftliches Archiv*, 138/3: 509-533. doi:10.1007/BF02707952
- Veeramani, C. (2009), "Trade Barriers, Multinational Involvement and Intra-Industry Trade: Panel Data Evidence from India", *Applied Economics*, 41/20: 2541-2553. doi:10.1080/00036840701235688
- Vernon, R. (1966), "International Investment and International Trade in the Product Cycle", *Quarterly Journal of Economics*, 80/2: 190-207.
- Vernon, R. (1972), *The Economic and Political Consequences of Multinational Enterprise: An Anthology*, Massachusetts, US: Harvard Business School Publications.
- Xing, Y.Q. (2007), "Foreign Direct Investment and China's Bilateral Intra-Industry Trade with Japan and the US", *Journal of Asian Economics*, 18: 685-700. doi:10.1016/j.asieco.2007.03.011

Yılmaz, Ş. E. (2016), *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi* (4. Baskı), Ankara: Efil Yayınevi.

ABSTRACT

The Balkan region has always been central to many scientific research studies. Recently, many studies have been devoted to international actors in the region, such as the EU, China, Russia, Türkiye, etc. However, in the case of Türkiye, not only the geographical position but also the historical, religious, and cultural ties help Ankara to find itself well-placed in the region and to have a very favourable position, as well as strengthen bilateral relations with the Balkan states. With Erdogan's coming to power, Türkiye stepped towards redefining its role in foreign policy. This attitude has affected relations between Ankara and the Balkan states, especially the Western Balkan states, including the relationship between Albania and Türkiye. Albanian-Turkish political and diplomatic relations are built on mutual respect, territorial integrity, and independence. This study aims to analyse and comprehend the current Albanian-Turkish relations in the political sphere.

Keywords: Albania, Western Balkans, Türkiye, foreign policy, strategic partner

Jel Kod: F50, F52, R10

Introduction

During the period of the communist regime, diplomatic relations between Albania and Türkiye were interrupted due to the ideology of that time, but they were not unfriendly. In the meantime, after the fall of the communist regime, Albania changed its political and ideological course, moving from a communist to a democratic system. As a result, it established diplomatic relations with nations outside the region as well. However, Albanian-Turkish relations have developed linearly, consolidating and advancing steadily. In the international relations of post-communist Albania, relations with Türkiye were the only ones that did not go through ups and downs, and there were no clashes, disagreements, or crises, as may have happened with other regional states (for example, with Greece or Serbia).

[§] Institute of European Studies, University of Tirana. ORCID:0000-0003-1969-6944.

CURRENT RELATIONS AND COOPERATION

Türkiye was the first country to help Albania's devastated economy with a \$13.87 million loan in 1991, when the communist government was still in power. Just three months after the first non-communist government took power, Albania signed a Treaty of Friendship and Cooperation with Türkiye. Following the fall of the communist regime, Türkiye and Albania signed an important document, the Treaty of Friendship and Cooperation in 1992. This agreement also marked the first step in the establishment of diplomatic relations between Albania and Türkiye. During the official visit of the prime minister at that time, Sulejman Demirel, to Albania, Türkiye promised to provide humanitarian and technical aid worth 50 million dollars to Albania (Treaty of Good Neighbourliness and Cooperation (Albania–Türkiye, 1992). Additionally, the Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Cooperation was signed during this visit. In most cases, the signing of another significant document opens up new opportunities for collaboration in the fields of politics, economy, trade, energy, and culture.

During the Cold War, Bulgaria, Romania, Albania, and Yugoslavia were under the influence of communist regimes, and the oppression of Turkish minorities by these regimes led Türkiye to face the “minorities problem” in the region. The Tito administration in Yugoslavia rejected becoming a satellite state dependent on Moscow and pursued an independent policy. Türkiye, on the other hand, played an active role in ensuring peace and stability in the region by striving to prevent the spread of religious extremism and curb radical tendencies (Ketenci, 2023:269-270).

Türkiye has unreservedly supported Albania during the three critical moments: for Albanian sovereignty and national security that occurred in 1991, with the outbreak of wars in Yugoslavia; in 1997, with the crisis that led to the collapse of the Albanian state; and in 1999, during Serbia's aggression against Kosovo (Rakipi, *Albanian Turkish Relations*, 2022). Thus, Türkiye has provided Albania with a privileged relationship in the Balkans for over 25 years. For further information, note that Ankara supported and helped Kosovo's internal and external consolidation beginning in 2008 and was among the first governments to recognise the country's independence.

Therefore, in terms of economic and cultural aid, it was achieved through the opening of the offices of the Turkish International Agency for Cooperation and Development (TIKA, n.d), which works in more than 150 countries. Tirana and Ankara's relationship, which developed after the 1990s, had an impact on both nations' foreign policies.

Meanwhile, other old mosques have been mostly reconstructed by Türkiye through its non-governmental organisation, the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), such as

Et'hem Bey Mosque in Tirana city (Anadolu Agency, 2021), Mosque Mbret in Berat city (Agjencia Telegrafike Shqiptare, 2020), Plumb Mosque in Shkoder city, and so on. According to the data, TIKA has carried out 546 projects and activities in Albania since 1996 (Anadolu Agency, 2022), which aim to restore many historical monuments in Albania. Furthermore, this organisation provides financial assistance for the improvement of agriculture, farming, health, education, and municipal services, which contributes to the strength of cooperation between Türkiye and Albania. It is understandable that TIKA, as an institution working under the authority of the Prime Ministry, is one of the Prime Minister's foreign policy instruments.

According to the former Albanian Ambassador to Türkiye, Genci Muçaj, in the last 20 years, Türkiye has invested approximately USD 1 billion in Albania as foreign direct investment funds, loans, grants, and government assistance. He claims that there are over 160 bilateral agreements between Türkiye and Albania covering practically all areas of cooperation, including trade, energy, defense, education, the environment, tourism, and agriculture. More than 50 of Türkiye's largest companies currently operate in Albania, in addition to numerous other small and medium-sized enterprises (Anadolu Agency, 2022). According to data published by the Bank of Albania, Turkish foreign investments in Albania reached 89 million euros in 2021 (Agjencia Telegrafike Shqiptare, 2022). Thus, Türkiye's economic soft power relations are demonstrated by significant recent investments and growing bilateral trade. One of Erdogan's government's largest investments in Albania in 2022 was the construction of 500 houses (Top Channel, 2019) by the State Authority for the Administration of Social Housing (TOKI) for residents who lost their homes in the 2019 earthquake in Albania^{**}. Also, Albania, with the opportunities it has, has stayed close to Türkiye. For example, Tirana donates 1 million euros as financial support for the reconstruction in Türkiye after the devastating earthquakes of February 6, 2023 (Euronews Albania, n.d.).

However, relations in the field of education have been strengthened even further with the signing of the agreement in January 2021 between the Minister of Education, Sports, and Youth, Evis Kushi, and the Turkish Minister of National Education, Ziya Selçuk Selçuk (Balkanweb, n.d.). This agreement included the opportunity to study Turkish as an elective subject in Albania and Albanian as a foreign language in Türkiye, as well as special education programs, educational technology scholarships, and teacher exchange.

^{**} *Note:* On November 26, 2019, there was a severe earthquake in Albania, which killed 51 people and destroyed 5.5 thousand housing units, 28 58 schools, and 148 enterprises.

Türkiye, through the Türkiye Burslari program (in English, Turkish Scholarship), provides scholarships for international students to study at one of Türkiye's universities (including Albania). Furthermore, the well-known Institute “Yunus Emre” (Yunus Emre Institute, n.d.), which has offices all over the Balkans, offers courses for anyone who wants to learn Turkish or learn about Turkish culture and art from anywhere in the world. Today, the Yunus Emre Institute has offices in Tirana and Shkodra, Albania. Another important institution is the Turkish Maarif Foundation, which is located in 42 countries with 327 schools, 11 educational centres, 1 university, and 42 dormitories with approximately 40 thousand students.

In Albania, it is present with the University of New York Tirana, New York High School, New York Basic Education, IMSA Elbasan, and IMS Farm Kindergarten (Turkish Maarif Foundation, n.d.). It can be understood that cultural diplomacy through language is another important element of public diplomacy. As a result, Albania plays a significant role in the foreign policy of Ankara in the Western Balkans. Hence, the importance of the Albania-Türkiye relationship, as well as the importance of Albania to Türkiye, is clear from the Turkish Ministry of Foreign Affairs, which states that “Türkiye considers Albania a country of strategic importance for the creation of lasting peace and stability in the Balkans.” Türkiye also assists Albania in its bilateral and multilateral efforts to strengthen diplomatic relations and international effectiveness (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, n.d.).

Regarding this, the Turkish President, Erdogan, during his visit to Tirana, says that Albania is Türkiye's close friend and partner in the Balkans (Ejupi, 2022; Gazeta Shqiptare Online, 2020), while the Prime Minister of Albania, Edi Rama, says that Erdogan is a good friend of Albania and the Albanians (Anadolu Agency, 2021). Thus, these statements consist of a general conception regarding relations between states. However, there is a visible development between the two countries since Albania and Türkiye are members of various regional corporations, such as the Black Sea Economic Cooperation Organisation and the Council for Regional Cooperation, as well as the international organisation NATO. Both states are member countries of Euro-Atlantic structures, and bilateral relations between the two countries are based on a collaboration that constantly intensifies in all areas of mutual interest. Participation in these important regional and international organisations, in general, helps both countries increase and strengthen their cooperation in the future.

It is critical to emphasise that both Türkiye's and Albania's foreign policies are dependent on Balkan stability and long-term peace. The importance of political ties between Türkiye and Albania has grown in recent years. Although Türkiye and Albania upgrade ties to strategic

partnership (Anadolu Agency, 2021), it is understood that relations between Tirana and Ankara are strategic, as opposed to relations with both countries that other countries in the region have.

The diplomacy of both countries is strategic, and certain historical occurrences, like the end of the Cold War or the dissolution of Yugoslavia, have impacted relations between the nations. Türkiye acts as a counterbalance to Albania's southern neighbour, Greece, which has long had territorial claims with Tirana based on what it calls “Vorio Epirus” in terms of the country's national security. Given that both Greece and Türkiye are NATO members, and despite their shared interest in Cyprus, they remain rivals. Meanwhile, there is an exception concerning the various political stances on Turkish Cyprus, which Tirana still does not recognise. Although the Cyprus issue has had no effect on the relationship between Tirana and Ankara (Rakipi, 2021). The relationship between Ankara and Athens remains complex and contentious to this day. Because of the Cyprus issue and other issues that Türkiye and Greece inherited from the previous century, relations between them will remain tense because there is a lack of political will to resolve the issues that are impeding the development of the relations. Moreover, Türkiye has been neutral towards Albania's internal policies. It has never mattered who held power in Tirana or Ankara for Türkiye or Albania. Türkiye has never expressed a preference for political parties in Albania or for leaders who have ruled Albania for the past nearly three decades since the fall of communism in that country (Rakipi, 2021). At the same time, neither the political parties in power nor the ideologies they have stood for have had an impact on Türkiye's foreign policy towards Albania.

CONCLUSION

Albania and Türkiye do share common goals. They collaborate closely in NATO peacekeeping operations (for example, before they collaborated in Afghanistan, Bosnia and Herzegovina) and other hot spots around the world. Also, both states participated in the Southeast European Cooperation Process (SEECP) and are members of the Organisation of Islamic Cooperation (OIC). Intermittent but continuous visits by Albanian and Turkish leaders during the current period boosted the bilateral relationship between the two countries. In this regard, Türkiye and Albania share the same international objectives and foreign policy priorities in terms of strengthening Euro-Atlantic ties and achieving a peaceful, safe, and stable Balkan environment. In addition, the two countries have close cooperation in regional and international arenas. Furthermore, the priority of Turkish foreign policy towards Albania is to strengthen economic

and people-to-people ties. To summarise, their political relationship is unique when compared to the relationships of other regional states.

Although Türkiye remains Albania's third-largest economic partner, there has been a significant increase in trade and commercial cooperation. Projects involving culture and religion are carried out with the aid of Turkish governmental and non-governmental organisations. Nonetheless, Türkiye is also closer to Albania because of its historical, religious, and cultural ties, as well as its geographical location.

REFERENCES

- Agjencia Telegrafike Shqiptare. (2020, September 21). *'Shqipëria e Bukur' / Xhamia Mbret në Berat kthim në identitet*. Agjencia Telegrafike Shqiptare. Retrieved October 20, 2025, from <https://ata.gov.al/2020/09/21/shqiperia-e-bukur-xhamia-mbret-ne-berat-kthim-ne-identitet/>
- Agjencia Telegrafike Shqiptare. (2022, March 30). *Investimet turke në Shqipëri 89 milionë euro*. <https://ata.gov.al/2022/03/30/investimet-turke-ne-shqiperi-89-milione-euro/>
- Anadolu Agency. (2021, March 24). *Türkiye, Albania upgrade ties to strategic partnership*. <https://www.aa.com.tr/en/politics/Türkiye-albania-upgrade-ties-to-strategic-partnership/2100611>
- Anadolu Agency. (2021, March 3). *Rama: Presidenti Erdoğan është një mik i mirë i Shqipërisë dhe i shqiptarëve*. <https://www.aa.com.tr/sq/ballkani/rama-presidenti-erdogan-%C3%ABsht%C3%AB-nj%C3%AB-mik-i-mir%C3%AB-i-shqip%C3%ABris%C3%AB-dhe-i-shqiptar%C3%ABve/2039930>
- Anadolu Agency. (2021, October 6). *Xhamia e Et'hem Beut hapet për besimtarët pas restaurimit nga TIKA*. Anadolu Agency. Retrieved October 20, 2025, from <https://www.aa.com.tr/sq/ballkani/xhamia-e-et-hem-beut-hapet-p%C3%ABr-besimtar%C3%ABt-pas-restaurimit-nga-tika/2384280>
- Anadolu Agency. (2022, January 16). *TIKA me 546 projekte të realizuara në Shqipëri deri më tani*. Anadolu Agency. Retrieved October 20, 2025, from <https://www.aa.com.tr/sq/ballkani/tika-me-546-projekte-t%C3%AB-realizuar%C3%AB-shqip%C3%ABri-deri-m%C3%AB-tani/2475542>
- Balkanweb. (n.d.). *Marrëveshja Shqipëri-Turqi për arsimin/ Nga bashkëpunimi për kurrikulat, tek binjakëzimet dhe futja e gjuhës turke në shkolla, ja çfarë parashikohet*. <https://www.balkanweb.com/marreveshja-shqiperi-turqi-per-arsimin-nga-bashkepunimi-per-kurrikulat-tek-binjakezimet-dhe-futja-e-gjuhes-turke-ne-shkolla-ja-cfare-parashikohet/>
- Ejupi, A. (2022, January 17). *Vizita e presidentit Erdoğan në Shqipëri, me rëndësi*

strategjike. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/sq/analiz%C3%AB/vizita-e-presidentit-erdogan-n%C3%AB-shqip%C3%ABri-me-r%C3%ABnd%C3%ABsi-strategjike/2485117>;

Euronews Albania. (n.d.). *Government approves aid of 1 million euros for the earthquake in Türkiye*. <https://euronews.al/en/government-approves-aid-of-1-million-euros-for-the-earthquake-in-Türkiye/>

Gazeta Shqiptare Online. (2020, December 23). *Rindertimi në Laç, Erdogan: Shqipëria është miku dhe partneri i afërt i Turqisë, po ndërtojmë për vëllezërit shqiptarë*. <http://gazetashqiptare.al/2020/12/23/rindertimi-ne-lac-erdogan-shqiperia-eshte-miku-dhe-partneri-afert-turqise-po-ndertojme-per-vellezerit-shqiptare/>

Ketenci, A. (2023). Türkiye's soft power in the Balkans and Kosovo case, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 45 (2): 263-277.

Rakipi, A. *Albanian Turkish Relations: The Perils of Change*, Tirana Observatory, 9 March 2022, <https://tiranaobservatory.com/2022/03/09/albanian-turkish-relations-the-perils-of-change/>

Rakipi, A. *The Perils of Change*. AIIS (2021). Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (n.d.). *Relations between Türkiye and*

Albania. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-albania.en.mfa>

TİKA. (n.d.). *About us*. Turkish Cooperation and Coordination Agency. Retrieved October 20, 2025, from https://www.tika.gov.tr/en/page/about_us-14650

Top Channel Sh.a. (2019, December 2). *500 shtëpitë që do ndërtojë Turqia/ Të dërguarit e Erdogan zhvilluan takimet me zyrtarët në Tiranë*. <https://top-channel.tv/2019/12/02/500-shtepite-qe-do-ndertoje-turqia-te-derguarit-e-erdogan-zhvilluan-takimet-me-zyrtaret-ne-tirane/>

Treaty of Good Neighbourliness and Cooperation between the Republic of Albania and the Republic of Türkiye (signed 1 June 1992) https://www.punetegashtme.gov.al/files/userfiles/Marreveshjet_Dypaleshe_me_te_gjith_a_vendet.pdf

Turkish Maarif Foundation. (n.d.). *Turkish Maarif Foundation – University of New York Tirana*. <https://unyt.edu.al/index.php/turkish-maarif-foundation/>

Yunus Emre Institute. (n.d.). *Yunus Emre*. <https://tiran.yee.org.tr/>

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ayşegül Ketenci^{††}

Nebile Korucu-Gümüsoğlu^{‡‡}

ÖZET

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın ve erkeğin toplum içinde sahip olduğu sosyal rollerle doğrudan bağlantılıdır. Akademik literatürde, haklar, kaynak ve fırsatların kullanımı, bu alanlarda ayrımcılık olup olmadığı bilimsel bağlamda incelenmekte ve araştırmalara konu olmaktadır. Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde, özellikle kadınların eğitim, politika, kültür, ekonomi gibi alanlarda kısıtlama ya da mahrumiyete tabi olmaları, temel hak ve özgürlüklerinin tanınması, yeterli derecede kullanılması ya da engellenmesi, toplumsal statü, sağlık, istihdama katılım gibi konular öne çıkan başlıklardır.

Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Global Gender Gap Index), Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum) tarafından 2006 yılından itibaren her yıl yayınlanmaktadır. Bu çalışmada, Endekste yer alan sonuçlara bağlı olarak Türkiye ile diğer ülkelerin durumunu toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından değerlendirmek, eşitlik/eşitsizliğin alanlar bazında detaylı olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Konunun daraltılması açısından 2021-2023 senelerinde yayınlanan raporlar seçilmiştir. İlgili yıllarda, eğitim, sağlık, istihdama katılım, dış ticaret ve ekonomi olmak üzere başlıca alanlarda Türkiye'nin durumu incelenmektedir. İlk bulgulara göre, 2006 yılından itibaren incelendiğinde, Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise aksine giderek azaldığı gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, Türkiye.

Jel Kodlar: J1, J16, C46, P16

^{††} Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, a.ketenci@iku.edu.tr, 0000-0003-3165-7358

^{‡‡} Prof.Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, n.gumusoglu@iku.edu.tr, 0000-0003-3308-4362.

GENDER INEQUALITY: AN EVOLUTION ON TURKEY

ABSTRACT

Gender inequality is directly linked to the social roles assigned to men and women within society. In the academic literature, the use of rights, resources, and opportunities, as well as the presence or absence of discrimination in these areas, are examined and discussed within a scientific framework. In this context, the main issues highlighted in gender inequality include women's restriction or deprivation in areas such as education, politics, culture, and the economy; the recognition, adequate exercise, or obstruction of their fundamental rights and freedoms; and topics such as social status, health, and participation in employment.

The Global Gender Gap Index, published annually by the World Economic Forum since 2006, serves as a key benchmark in this field. This study aims to evaluate the situation of Türkiye and other countries in terms of gender inequality based on the results of the Index, with a detailed examination of equality/inequality across specific domains. To narrow the scope, the reports published between 2021 and 2023 have been selected. During these years, Türkiye's situation in major areas such as education, health, labor force participation, foreign trade, and the economy is analyzed. Preliminary findings indicate that, since 2006, gender inequality in Türkiye has progressively increased, whereas in developed countries it has shown a steady decline.

Keywords: Gender Equality, Global Gender Gap Index, Türkiye.

Jel Codes: J1, J16, C46, P16

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet, toplumda kadınlar ve erkekler arasındaki sosyal rollerin, davranışların, beklentilerin ve ilişkilerin şekillendirilmesinde kullanılan bir kavramdır. Bu kavram ilk kez, An Oakley (1972) tarafından ortaya atılmıştır. Toplumsal cinsiyetin önemi birçok açıdan değerlendirilir. Bunların başında, eşitlik ve adalet, insan hakları, toplumsal gelişim, inovasyon ve yaratıcılık, kişisel özgürlükler gibi alanlar sayılabilir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden de biri olan (Madde 5) Toplumsal cinsiyet Eşitliği, toplumun tüm yapıtaşlarının gelişimi, refahı ve makro düzeyde ekonomik büyüme için elzemdir. Toplumsal cinsiyetin önemi, toplumun her

düzeyinde eşitlik, adalet, insan hakları ve toplumsal gelişim açısından temel bir kavramdır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve cinsiyet temelli ayrımcılığı önlemek için çaba sarf etmek oldukça önemlidir. Yapılan araştırmalarda, toplumsal cinsiyet eşitliği ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmaktadır (Thevenon ve Salvi Del Pero, 2012). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin kendini gösterdiği önemli göstergelerden birisi, kadınların temsil gücüdür. 1960-2024 yılları arasında, 193 Birleşmiş Milletler üye ülkeden en fazla 17 ülke eş zamanlı olarak bir Kadın tarafından yönetilmiştir. 1960 yılından itibaren Sri Lanka ile başlayan süreçte, kadın yöneticiler siyasette yer alsa da kadın yöneticilerin temsil gücü, son 15 yılda artan bir eğilim göstermektedir. 2024 yılında Meksika, ilk kadın başkanını seçmiştir (Statista, 2024).

Akademik literatürde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bireylerin haklara ve kaynaklara erişiminde cinsiyete dayalı ayrımcılığın var olup olmadığını inceleyen disiplinler arası bir konu olarak ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, özellikle eğitim, iş gücüne katılım, siyasal temsiliyet, gelir dağılımı ve sağlık hizmetlerine erişim gibi kritik alanlarda kendini göstermektedir. Bu kapsamda, küresel ölçekte yapılan çalışmalar, ülkeler arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği farklarını ortaya koymakta ve politika yapıcılar için yol gösterici veriler sunmaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum) tarafından her yıl yayımlanan Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Global Gender Gap Index), ülkelerin toplumsal cinsiyet eşitsizliği bakımından nasıl bir performans sergilediğini analiz eden önemli bir göstergedir. Dünya Ekonomik Forumu, Küresel Cinsiyet Eşitsizliği raporlarını, 2006 yılından itibaren yayınlamaktadır^{ss}. Endeks, ülkeleri eğitim, sağlık, ekonomik katılım ve siyasal güçlenme gibi alanlarda değerlendirerek kapsamlı bir karşılaştırma yapmaya imkân tanımaktadır. Türkiye, bu endekste 2021'den itibaren sırasıyla, gibi sıralamalarla yer almakta ve özellikle son yıllarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde belirgin bir gerileme göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmada, 2021-2023 yıllarında yayımlanan Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi raporları temel alınarak Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından durumu analiz edilecektir. Eğitim, sağlık, istihdama katılım, dış ticaret ve ekonomi gibi başlıca alanlarda Türkiye'nin performansı incelenecek ve uluslararası kıyaslamalar yapılarak mevcut

^{ss} <https://www.weforum.org/publications/series/global-gender-gap-report/#:~:text=Another%20generation%20of%20women%20will,99.5%20years%20to%20135.6%20years.>

eğilimler değerlendirilecektir. Ön bulgular, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin son yıllarda arttığını ve gelişmiş ülkelerle olan farkın giderek büyüdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temel dinamiklerini ortaya koymak, küresel eğilimlerle kıyaslamak ve bu alanda atılması gereken adımlara dair bir perspektif sunmaktır.

1. Cinsiyet Kavramı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Kadın ve erkek söylemleri üzerinden biyolojik boyutta bireyler dişi ya da erkek olarak ayrılır. Biyolojik ayrıma ek olarak toplum içinde kadın ve erkeğe atfedilen rollerde de ayrım mevcuttur. Cinsiyet kadın ve erkek olma verisi üzerine inşa edilen rollere dayalıdır. Anne-babalar doğmadan önce cinsiyete paralel renk ve özellikte giyim ve eşyalar alırlar, doğum sonrası tutum-davranış ve kullanılan eşyalar gibi birçok alanda bu ayrım devam eder (Alacahan & Vatandaş, 2021, s. 30–32). Cinsiyet, kavram olarak erkek ya da kadın olmanın anatomik/biyolojik tarafını anlatırken, “toplumsal cinsiyet” kavramı ise kadın ve erkek kimliklerinin toplumsal rollerinin kurgulanmasını anlatır. Bireylerin çocukluktan çıkıp hayatın diğer evrelerine geçmesi, ergenlik gibi dönemlerde toplum gelenekleri, kültürel ve sosyal dokusu önemli rol oynamaktadır. Bahse konu geçiş aşamalarında süregelen sosyalleşme süreçlerinde belirlenen toplumsal cinsiyet rolleri bireyler tarafından içselleştirilir ve özümсенir. Aile, cinsiyete bağlı rollerin öğrenildiği ilk yerdir. Aileden başlayarak toplumda da kendini gösteren cinsiyetçi roller, kadın-erkek arasında objektif kriterlere dayanmayan eşitsizliklere sebep olmaktadır (Ataklı Yavuz, 2021, s. 78).

Eşitlik, bireyin yeteneklerini özgürce ve bir engelle maruz kalmadan gerçekleştirme imkanına sahip olduğu toplumsal ortamın yaratılmasıdır. Eşitsizlik ise, adil olmayan ve önlenabilir farklılıklardır, eşitsizliğin önenebilir olması, onun gereksiz olduğu gerçeği beraberinde getirir. Kadın-erkek arasındaki biyolojik, fizyolojik, genetik özelliklerden kaynaklan farklılıklar bu bağlamında eşitsizlik olarak değerlendirilmektedir. Toplumda kadın ve erkeğe dair algılar, farklı boyutlarda iktidar ilişkilerine bağlı şekilde oluşur. Kadınların politik, sosyal, ekonomik, kültürel vs alanlarda temel hak ve özgürlüklerini elde edememesi, kullanamamasına sebep olan, cinsiyete dayalı ayrımlar, kısıtlama ve mahrumiyet toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Kadınların maruz kaldığı bu eşitsizlikler, iş hayatına katılım, sağlık, gelir dağılımı, eğitim-öğretim gibi birçok alanda toplumsal baskı unsuru oluşturmaktadır (Demirgöz Bal, 2014, s. 15–16). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın ve erkek arasında sosyal hayatta yer alan rollere bağlı olarak yapılan ayrımcılıkları ifade eder. Bahse konu ayrımcı uygulamalar ve hak

mahrumiyetleri kadınların çeşitli alanlarda (ekonomik, kültürel, sosyal, politik) haklarından yararlanmasını engellemektedir. Engellemeler sonucunda kadınlar statü, eğitim, sağlık hizmetleri gibi alanlarda önemli eşitsizliklerle karşılaşmaktadır (Bardakçı & Oğlak, 2022, s. 71–72).

2. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi: CEDAW

Uluslararası arenada insan haklarının devlet üstü bir anlayışla korunması II. Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti sonrasında Birleşmiş Milletlerin kurulmasıyla başlamıştır. Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 1979 yılında kabul edilmiştir. Bahse konu sözleşme, kadınlara has dezavantajlı hallerin devletler tarafından ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır ve kendi alanında kritik önemde bir düzenlemedir. Sözleşmede, kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin sosyal ve toplumsal sebeplerine vurgunun yanında kadınlara yapılan ayrımcılığın detayları da ele alınmaktadır (Kale Özçelik, 2016, s. 318–320). CEDAW, ayrımcılığı tanımlayan ilk uluslararası belge olmasının yanında, benzer belgelerdeki kadın haklarının gerçekleştirilmesini de amaçlamaktadır. Kadınların çeşitli alanlardaki yerine ve rollerine ilişkin sorunları kapsamlı ve detaylı şekilde değerlendiren ilk sözleşmedir (Eroğlu, 2012, s. 2). CEDAW’ı kabul eden devletlerin, alacakları önlemleri şöyle sıralanabilir:

- Kadın-erkek eşitliği ilkesini hukuk sitemlerine dahil edeceklerdir ve ayrımcı yasaları kaldıracaklardır.
- Kadınların ayrımcılıktan korunmaları için gerekli mahkeme ve kamu kurumlarını kuracaklardır.
- İşletme ve kuruluşların kadınlara yönelik ayrımcı uygulamaları ortadan kaldıracaklardır (United Nations, n.d).

Cinsiyet Eşitsizliğine Etki Eden Bazı Faktörler:

- Ataerkil bakış açısı: Ailede var olan ataerkil bakış açısı ve gelenekler, toplumsal cinsiyetin oluşması için kritik önemdedir. Erkek, sahip olduğu otoriteye dayalı olarak kadının sorumluluklarına ve görevlerine kısıtlamalar getirmeye ve sınır koymaya başlar, bu durum toplumsal cinsiyet eşitsizliğini meydana getirir (Bingöl, 2014, s. 16–18).
- Çocuk evliliği (erken evlilik): “18 yaşın altında, çocuğun fiziksel, fizyolojik ve psikolojik olarak evlilik ve çocuk sahibi olmak gibi sorumlulukları taşımaya hazır olmadan yapılan evlilik olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizdeki hukuk sisteminde; Türk

Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Çocuk Koruma Kanununa göre çocuk gelin kavramı için sırasıyla 17 yaşını doldurmamış, 15 yaşını doldurmamış ve 18 yaşını doldurmamış kızlar olarak farklı tanımlara rastlamak mümkündür” (Aktepe & Atay, 2017, s. 410). Çocuk evlilikleri, kadınlar üzerinde olumsuz etiler yaratarak genç yaşta bakabileceğinden çok çocuğa sahip olmalarına sebep olmaktadır. Bu durumda eğitim alamayan ve çocukluğunu yaşayamayan bireyler, ilerleyen yaşlarında zorluklarla karşılaşmaktadır. Geleneksel bakış açısında kız çocuklarının eğitilmesi, yaşları ilerleyinceye kadar evlenememelerine ve sonrasında uygun damat bulunamamasına sebep olmaktadır. Kız çocukları eğitim almak yerine, aile bireylerinin gereksinimlerini karşılamaktadır (Başerer Berber, 2021, s. 1218).

- Eğitim: Erken evlilikler, ailenin sosyo-ekonomik yapısı ve eğitim düzeyi ile yakından ilgilidir. Ailenin eğitim seviyesi düşükse erken evlilikler daha sık görülmektedir erkek çocukların evlendirilmesi için asgari seviyede eğitim almaları ve askerlik yapmaları önemliyken, kız çocukları ergenliğe girmeye başladıklarında evlendirilmektedir. Ailenin kısıtlı olan meddi kaynakları erkek çocuklar için harcanmaktadır (Aktepe & Atay, 2017, s. 412). Eğitimde karşılaşılan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumun fakir kesimlerinde daha fazla mevcuttur. Toplumsal kalıp ve normlardan uzak şekilde cinsiyet eşitsizliğini gidermek, eşit hak ve fırsatların tanınması konusunda küresel boyutta birçok çalışma yapılmasına rağmen konuyla ilgili eşitsizlikler devam etmektedir (Başerer Berber, 2021, s. 1219).
- Din: Kadınların, yüzyıllar boyunca eşitsizliğe ve ayrımcılığa maruz kalmalarında, kadınların düşük statüde görülmesi ve daha az hakka sahip olmaları önemli rol oynamaktadır. Geleneksel cinsiyet rolleri ve bu rollerin öğrenilmiş olduğu sosyalleşme süreçleri bu duruma etki etmektedir. Dinlerin öğretileri bu çerçevede toplumsal cinsiyet rollerinin oluşturulması ve pekiştirilmesinde etkisi büyüktür. Kadına yönelik ayrımcılık, dini öğretilerde karşılaşılan bir durum olmakla beraber, ayrımcılığın derecesi ve türü farklıdır (Gürhan, 2010, s. 77–78).
- Yoksulluk: Yoksul aileler, bir yandan maddi zorlukların üstesinden gelmeye çalışırken, diğer yandan eğitim alınmasının öneminin farkında olarak erkek çocuklarına bu konuda destek olabilmektedir. Kız çocuklarının ise ev içindeki işlerde yer alması sıklıkla başvuru bir durum olabilmektedir. Kız çocuklarının hane halkının sorumluluklarını giderecek işlerde çalışması için yüksek eğitime ihtiyaç duymadığı /duyamayacağı noktasından hareketle yoksulluğun dezavantajları da öne sürülerek eğitim haklarından mahrum bırakılmaktadır (Dollar & Gatti, 1999, s.20-25).

3. Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu

Dünya Ekonomik Forumu tarafından düzenlenen Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, dört boyutta cinsiyet eşitsizliğinin mevcut durumu ve gelişimini incelemekte (eğitim-siyasi hayata katılım, sağlık ve hayatta kalma ve ekonomik katılım) ve karşılaştırmaktadır. Bahse konu endeks 2006 yılında yayınlanmaya başlamıştır, birçok ülkenin cinsiyet eşitsizliği bağlamında eşitsizlikleri azaltma çabalarının zaman içinde kaydettiği ilerlemeyi ele alan, en uzun süredir devam eden endekstir (World Economic Forum, 2023). Endekste yer alan ülke profilleri, takip edilen ülkelerdeki cinsiyet eşitsizliğini göstermektedir, kadın-erkek arasındaki göreceli uçurumlar temel odak noktası olarak öne çıkmaktadır. Ülke profilleri, ait olduğu ülkenin cinsiyet eşitliğine yönelik ilerlemesine ilişkin, 0'dan 1'e kadar bir ölçekte temsil edilen bir puan ve sıralama sunar; 1 puan, tam eşitliği belirtir. 2023 yıl *Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu*, %68.4 ile küresel cinsiyet eşitsizliğinin kapatılmasının 131 yıl süreceğini göstermektedir (World Economic Forum, 2025). Küresel anlamda da, %68'den, %68.4'e çıkmıştır.

Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksi (Global Gender Gap Index–GGGI), ülkelerin toplumsal cinsiyet eşitliği performanslarını dört temel boyutta ölçmektedir: **Ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitime erişim, sağlık ve hayatta kalma ile siyasi güçlenme**. 2021–2023 dönemi, COVID-19 sonrası ekonomik toparlanmanın ve küresel ölçekte kadınların istihdam ve siyasetteki konumlarının yeniden şekillendiği bir sürece işaret etmektedir.

Tablo 1. Türkiye'nin Temel Görünümü

Yıl	Ülke Sayısı	Türkiye Sırası	Genel Puan (0–1)	Ekonomik Katılım	Eğitime Erişim	Sağlık	Siyasi Güçlenme
2021	156	133	0.637	0.472	0.964	0.971	0.120
2022	146	124	0.639	0.478	0.961	0.970	0.145
2023	146	129	0.668	0.493	0.961	0.970	0.248

Kaynak: World Economic Forum, *Global Gender Gap Reports* (2021–2023).

Tablo 1, Türkiye'nin bu yıllardaki performansını göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere Türkiye, 2021 yılında 156 ülke arasında 133. sırada yer alırken, 2023 yılı itibarıyla 129. sıraya yükselmiştir. Genel endeks puanı da 0.637'den 0.668'e yükselmiş ve **yaklaşık %4,8 oranında iyileşme** göstermiştir. Ancak bu ilerleme sınırlı düzeydedir; zira Türkiye hâlâ OECD ülkeleri arasında alt sıralarda yer almaktadır.

Alt Endeksler Düzeyinde İnceleme:

Ekonomik Katılım: Türkiye'nin en düşük puanı bu alandadır. Kadınların iş gücüne katılım oranı, ücret eşitsizlikleri ve üst düzey yönetim pozisyonlarında temsil oranları düşük kalmaktadır. 0.472'den, 0.493'e çıkmıştır. 2021–2023 arasında küçük bir artış olsa da bu artışın yapısal bir dönüşüme işaret etmediği söylenebilir. Şöyle ki, aksınların işgücüne katılımı çok sınırlıdır (%34-%35). Ücret eşitsizliği yüksek ve hale yönetimdeki kadın oranı %14'lerdedir.

Eğitime Erişim: Türkiye, bu boyutta %96'nın üzerinde bir eşitlik oranına sahiptir. 2021-23 yılları arasında değişim çokküçük olmuştur. Ancak yükseköğretim sonrası kadın istihdamının düşüklüğü, eğitimdeki kazanımların iş gücü piyasasına yeterince yansımadığını göstermektedir.

Sağlık ve Hayatta Kalma: Türkiye bu kategoride küresel ortalamanın üzerindedir; cinsiyete dayalı belirgin bir fark bulunmamaktadır.

Siyasi Güçlenme: Türkiye'nin en fazla ilerleme kaydettiği alan budur. Kadın milletvekili oranındaki artış ve son yıllarda yerel yönetimlerde kadın aday sayısındaki yükseliş, bu puanı 0.120'den 0.248'e çıkarmıştır. Ancak bu oran hâlen gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Bakan seviyesinde sınırlı temsil ve ulusal siyasi endekslerde alt grupta yer almaktadır.

Küresel karşılaştırma açısından, 2023 raporuna göre, dünya genelinde toplumsal cinsiyet uçurumunun tamamen kapanması için **yaklaşık 131 yıl** gerekmektedir. İzlanda, Norveç, Finlandiya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler %90'ın üzerinde eşitlik puanlarına ulaşırken, Türkiye %66,8 ile orta-alt grupta yer almaktadır. Türkiye'nin en yakın sıralama komşuları arasında Fas, Bangladeş ve Sri Lanka bulunmaktadır. Bu tablo, Türkiye'nin **bölgesel düzeyde kısmi ilerleme** gösterse de **yapısal eşitsizlikleri giderme konusunda hala yetersiz kaldığını** ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin 2021–2023 döneminde sınırlı ilerlemesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini sadece yasal düzenlemelerle değil, **kültürel dönüşüm ve yapısal politikalar** yoluyla ele almanın gerekliliğini göstermektedir.

Bu kapsamda:

- Kadınların iş gücüne katılımını teşvik edecek **esnek çalışma modelleri ve kreş destekleri** yaygınlaştırılmalıdır.
- STEM (bilim, teknoloji, mühendislik, matematik) alanlarında kız öğrencilerin teşviki artırılmalıdır.
- Kadın girişimciliği için mikro finansman programları ve dijital platform destekleri geliştirilmelidir.
- Siyasette kadın temsiline ilişkin **kota uygulamaları** güçlendirilmeli ve yerel yönetimlerde kadın liderliği desteklenmelidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında Türkiye'nin 2021, 2022 ve 2023 Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksi (Global Gender Gap Index) performansı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Türkiye, son iki yılda küresel sıralamada küçük bir ilerleme kaydetmiş olsada toplumsal cinsiyet eşitliğinde **ekonomik katılım ve siyasal temsil** alanlarında ciddi bir dönüşüme ihtiyaç duymaktadır. Eşitsizliğin azalması, yalnızca kadınların güçlenmesi değil, aynı zamanda **sürdürülebilir kalkınma, sosyal adalet ve ekonomik verimlilik açısından da** belirleyici olacaktır.

Türkiye'nin genel endeks puanı 2021'de 0.637 iken 2023 yılında 0.668'e yükselmiştir. Bu artış, özellikle **siyasi güçlenme alt endeksindeki iyileşmeden** kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, kadınların ekonomik katılımı ve yönetim pozisyonlarında temsili gibi yapısal sorunlar devam etmektedir. Türkiye'nin, Avrupa bölgesi ve OECD ortalamasının küresel lider ülkelerin gerisinde olduğu görülmektedir. Coğrafi olarak, Türkiye, MENA ülkelerine daha yakın bir performans sergilemektedir.

Bu kapsamda politika önerileri, 5 ana başlık altında incelenebilir. Bunların başında, ekonomik katılımın artırılması gelmektedir, Kadın istihdamını teşvik edecek esnek çalışma modelleri (uzaktan çalışma, yarı zamanlı çalışma, hibrit modeller) yaygınlaştırılmalıdır. Kadınların iş

gücüne katılımını engelleyen bakım yükü, kamusal kreş yatırımları ve bakım sigortası modelleriyle azaltılmalıdır. Kadınların ücret dezavantajını azaltmak için eşit işe eşit ücret denetim mekanizmaları güçlendirilmelidir. Kadın girişimciliğine yönelik mikro finansman, mentorluk ve dijital platform destekleri artırılmalıdır. Eğitim kazanımları diğer önemli başlıktır. Kız öğrencilerin STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) alanlarına yönlendirilmesi için burs ve rehberlik programları yaygınlaştırılmalıdır. Üniversite sonrası kadınların iş gücüne geçişini kolaylaştıracak staj, kariyer danışmanlığı ve eşleştirme programları geliştirilmelidir. Mesleki eğitimde kadınların teknoloji odaklı alanlara erişimini destekleyen özel programlar uygulanmalıdır. Üçüncü başlık, siyasi temsilin artırılmasıdır. Siyasi partilerde cinsiyet kotası uygulamaları hem seçim listelerinde hem de parti içi kararlarda zorunlu hale getirilmelidir. Kadınların yerel yönetimlerde liderlik pozisyonlarına erişimini artıracak kadın liderlik akademileri oluşturulmalıdır. Parlamento ve bakanlık düzeyinde kadınların temsil oranının artırılması için pozitif ayrımcılık içeren düzenlemeler yapılmalıdır. Dördüncü başlık, kurumsal ve hukuki alt yapının güçlendirilmesidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği mevzuatı etkin biçimde uygulanmalı; denetim mekanizmaları güçlendirilmelidir. Kamu kurumlarında toplumsal cinsiyet etkisi analizi (gender impact assessment) zorunlu hale getirilmelidir. İş yerlerinde taciz, ayrımcılık ve mobbing ile ilgili bağımsız denetim ve başvuru mekanizmaları daha erişilebilir olmalıdır. Son olarak, toplumsal farkındalık ve kültürel dönüşüm başlığıyla, eğitim müfredatına, ilgili kavramlar eklenmelidir. Medyada, yayın organları ve sinema/dizilerde güçlü kadın temsili artırılmalı ve kadınlar üzerinden verilen mesajlar daha hassas açıdan ele alınmalıdır. Aile içi rol dağılımlarında, eşitlikçi roller destekleyen sosyal kampanyalar yürütülmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitliği anlamında, kademli fakat sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Ekonomik ve siyasi alanlar, Türkiye için kırılma yerleri olmaya devam etmektedir. Eğitim ve sağlık alanlarında eşitliğe yakın bir durum olsa da, kazanımlar toplumsal ve ekonomik hayata **aktarılmamaktadır**. Türkiye'nin, sürdürülebilir bir ilerlemeye sahip olabilmesi için, kreş desteği, bakım hizmetleri yardımı gibi kadın istihdamını artıran politikalara; STEM alanında kız öğrencilerin desteklenmesine, kadın girişimciliğine finansman ve dijital erişim desteğine, siyasi temsiliyette, bakan düzeyinde de kota uygulamasına, toplumsal cinsiyet farkındalığının eğitim müfredatına entegrasyonuna ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bulgular, Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, çok boyutlu ve yapısal bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır, sadece yasal düzenlemeler yeterli olmayacaktır. Kadınların

güçlenmesi, toplumsal adalet ve insan hakları açısından olduğu kadar, **ekonomik büyüme, rekabet gücü ve sürdürülebilir kalkınma** için de kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aktepe, E., & Atay, İ. M. (2017). Çocuk evlilikleri ve psikososyal sonuçları. *Journal of Clinical Psychiatry (Klinik Psikiyatri Dergisi)*, 9(4), 410–420. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/300086>
- Alacahan, O., & Vatandaş, S. (2021). Kamusal-özel alan ayrışmasının inşa süreci ve sosyal medya. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 720–733. <https://doi.org/10.33206/mjss.760499>
- Ataklı Yavuz, R. (2021). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ekseninde kadın istihdamı ve ekonomik şiddet. *Journal of Life Economics*, (10), 77–100. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/305615>
- Bardakçı, Ş., & Oğlak, S. (2022). Toplumsal cinsiyet eşitizliği ve Türkiye. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 71–90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2325457>
- Başerer Berber, Z. (2021). Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini giderme yolları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TÜRKÇE EDİ)*, 10(3), 1215–1223. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1994909>
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye’de kadınlık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26), 108–114.
- Demirgöz Bal, M. (2014). Kadın ve sosyal hizmet: Toplumsal cinsiyet perspektifinden bir değerlendirme. *KASHED (Kadın Araştırmaları Dergisi)*, 1(1), 15–28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/207491>
- Dollar, D., & Gatti, R. (1999). Gender inequality, income, and growth: Are good times for women? *Policy Research Report on Gender and Development Working Paper Series*, No. 1. World Bank. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=8322f02bf8da0672912056cfa870ca8f5bc2b741>
- Eroğlu, F. (2012). Yakın dönem anayasalarında toplumsal cinsiyet ve kadın-erkek eşitliği ile ilgili düzenlemeler: Arjantin, Güney Afrika, Kenya, Kolombiya, Paraguay, Ruanda, Uganda. Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi. Ankara.
- Gürhan, N. (2010). Toplumsal cinsiyet ve din. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (9), 77–88. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/115954>
- Kale Özçelik, F. (2016). Kadınlara karşı her biçimiyle ayrımcılığın ortadan kaldırılması sözleşmesinin usule ve esasa ilişkin düzenlemeleri ve Türk anayasa hukukuna yansımaları. *Akademik Bakış Dergisi*, (57), 318–334. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/271261>
- Oakley, A. (1972). Sex, gender and society. England: Gower Publishing Company Limited.

- Statista. (2024). *Number of countries where the de facto highest position of executive power was held by a woman from 1960 to 2024* [Graph]. Statista Inc. <https://www.statista.com/statistics/1058345/countries-with-women-highest-position-executive-power-since-1960/>
- United Nations. (n.d.). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*. <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
- World Economic Forum. (2021). *Global Gender Gap Report 2021*. <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2021/>
- World Economic Forum. (2022). *Global Gender Gap Report 2022*. <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2022/>
- World Economic Forum. (2023). *Global Gender Gap Report 2023*. <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/>
- World Economic Forum. (2025). *The Global Gender Gap Report 2025: Country Profiles*. Harvard University Global Health Education & Learning Incubator. <https://repository.gheli.harvard.edu/repository/13128/>

YAZARLAR

Nurten ÇALIŞKAN ÇETİN (Arş. Gör.): Nurten Çalışkan Çetin, lisans eğitimini İstanbul Kültür Üniversitesi İktisat Bölümü'nde tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Ulaştırma ve Lojistik Yönetimi Yüksek Lisans Programı'nı bitiren Çetin, halen aynı üniversitede Kıyı Bölgeleri Yönetimi Doktora Programı'nda akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Araştırma ilgi alanları arasında kıyı bölgelerinde karbon salımı ve büyükşehirlerde gözlemlenen ısı kubbesi oluşumları yer almaktadır.

Aslıhan ATABEK DEMİRHAN (Doç.Dr.): Aslıhan Atabek Demirhan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) İstatistik Bölümü lisans ve Endüstri Mühendisliği yan dal derecesi ile mezun oldu. Ekonometri ve Matematiksel Ekonomi alanındaki yüksek lisansını 2004 yılında London School of Economics'ten (LSE) tamamlamış, doktora derecesini 2013 yılında ODTÜ Ekonomi Bölümü'nden almıştır. 2021 yılında Ekonometri alanında doçent unvanını kazanmıştır. 1999'dan bu yana 20 yılı aşkın süredir Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda çalışmaktadır. Halen Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğünde kıdemli ekonomist olarak çalışmaktadır. Firma dinamikleri ile tarım ve gıda piyasaları üzerine araştırma faaliyetlerini aktif olarak sürdürmektedir.

Selda GÖRKEY (Doç. Dr.): Işık Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesidir. 2014 yılında İstanbul Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı'nda doktora derecesini tamamlamıştır. Makro iktisat alanında uzmanlaşan Görkey'in araştırma alanları iktisadi büyüme, teknoloji iktisadı ve işgücü piyasalarını kapsamaktadır. Bu alanlarda lisans ve lisansüstü düzeyde dersler vermekte; ulusal ve uluslararası düzeyde makaleler, kitap bölümleri ve bildiriler yayımlamaktadır.

Nebile KORUCU GÜMÜŞOĞLU (Prof. Dr.): 2003 yılında Başkent Üniversitesi, İktisat Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak akademik hayatına başlamıştır. 2013 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü'nden doktora derecesini almış, halen İstanbul Kültür Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmekte ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlık görevini yürütmektedir. Mart 2020'de UAK'dan Ekonometri alanında doçentliğini almıştır. Çalışma alanları arasında, Uygulamalı İstatistik, Anket Analizi ve Saha Çalışmaları, Doğrusal Olmayan Zaman Serileri Analizi, Toplumsal Cinsiyet, Uygulamalı Mikroekonometri ve Makroekonometri gibi konular bulunmaktadır. Alanında yurt içi ve yurt dışı bir çok kongre, yaz okulu, çalıştay programlarına katılmış, SSCI ve diğer alan indekslerinde taranan makaleleri, ulusal ve uluslararası kitap bölümleri bulunmaktadır. 2018 yılında Tübitak bursuyla, 1 yıl süreyle doktora sonrası çalışmalarını yapmak üzere, ABD'de Massachusetts Eyaletinde bulunan Boston College'da misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur.

Ahmad AL HAFEZ: İletişim mühendisliği ve işletme yüksek lisansı (MBA) eğitimine sahip, teknoloji ve iş yönetimi alanlarında güçlü bir geçmişi olan bir uzmandır. Lisans eğitimini Ürdün'ün Amman kentinde bulunan Princess Sumaya University for Technology'de İletişim Mühendisliği alanında tamamlamıştır. MBA eğitimini Türkiye'de İstanbul Kültür

Üniversitesi'nde tamamlamadan önce Kuveyt'te Teknik Mühendis olarak çalışmış, mühendislik ve operasyonlar konusunda değerli deneyimler kazanmıştır. Şu anda Dubai'de Humax Company'de Kıdemli Mühendis olarak görev yapmakta, teknik uzmanlığını ve iş bilgilerini verimlilik ve inovasyonu artırmak için kullanmaktadır.

Didem KAYALIDEREDEN (Dr. Öğr. Üyesi): Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamış; yüksek lisansını Bahçeşehir Üniversitesi Pazarlama İletişimi alanında gerçekleştirmiştir. Doktorasını takiben akademik kariyerine, İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman ve İşletme Bölümlerinde araştırma ve öğretim görevleriyle devam etmektedir. Araştırma alanları arasında bankacılık, finansal pazarlama, finansal teknolojiler, pazarlama stratejileri, marka yönetimi ve sürdürülebilir finans yer almaktadır. Dr. Kayalıdereden, ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış makalelere sahip olup, çeşitli araştırma projelerinde yürütücü ve araştırmacı olarak görev almıştır. Akademik çalışmalarının yanı sıra, 20 yıldan uzun özel sektör deneyimi de bulunan Dr. Kayalıdereden' in akademik çalışmalarına özel sektör deneyimini de harmanlayarak devam ettiği görülmektedir.

Ayşegül KETENCİ (Dr. Öğr. Üyesi), Marmara Üniversitesi İİBF İşletme fakültesini bitirdikten sonra, Rusya Devlet Beşeri Bilimler Üniversitesinde Siyaset Bilimi Yüksek Lisansını tamamlamış ve akabinde Yıldız Teknik Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi bölümünden doktorasını almıştır. Jeopolitik, ekonomi- politik, enerji, güvenlik, lojistik gibi alanlarda akademik çalışmalar yürütmekte olup, halihazırda İstanbul Kültür Üniversitesinde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Namıka Elif KÜÇÜK (Dr. Öğr. Üyesi): İktisat alanındaki lisans eğitimini 2012 yılında Marmara Üniversitesinde tamamlamıştır. Yüksek lisans ve doktora eğitimini ise yine aynı üniversitede sırasıyla 2015 yılında Uluslararası Ticaret ve Para Yönetimi ABD'de, 2023 yılında ise Uluslararası İktisat ABD'de tamamlamıştır. 2018 yılında İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. 2024 yılında aynı kurumda doktor öğretim üyesi unvanını alarak görev yapmaya devam etmektedir. Akademik çalışma alanları uluslararası iktisat, bölgesel iktisat ve endüstri 4.0'dır.

Noela MAHMUTAJ: Tiran Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Enstitüsü'nde öğretim üyesi ve araştırmacıdır. Mahmutaj, Saint-Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde Siyaset Bilimi alanında doktora derecesi almıştır. Lisans eğitimini Siyaset Bilimi alanında tamamladıktan sonra, Avrupa Çalışmaları Enstitüsü'nde Avrupa Birliği'nde Diploması ve Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisans yapmıştır. Araştırma alanları, çağdaş jeopolitik, dış politika, Batı Balkanlar, Karadeniz ve AB entegrasyonu konularına odaklanmaktadır.

Erdem TURGAN (Dr. Öğr. Üyesi), Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Ana Bilim Dalı'nda görev yapmaktadır. Araştırma

alanları arasında; Avrupa Birliği, uluslararası finans, sermaye piyasaları, entegrasyon süreçleri ve dış ticaret öne çıkmaktadır. Turgan iki önemli kitabın yazarıdır: Avrupa Birliği ve Türk Finans Piyasalarının Entegrasyon Süreci & İMKB Hisse Senedi Piyasası Uygulaması adlı eserinde Türkiye'nin finans piyasalarının AB ile entegrasyon sürecini ampirik veriler ışığında analiz etmiş; Avrupa Birliği Kuruluşu, Organları ve Ekonomik Boyutu başlıklı kitabında ise AB'nin kurumsal yapısını ve ekonomik düzenini kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

Çiğdem KAYA YAŞAR (Prof.Dr.): Lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde (2003), yüksek lisansını Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme (Tezsiz) programında (2005), doktora eğitimini ise Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı'nda (2013) tamamlamıştır. Aday 2020 yılında Yönetim ve Strateji alanında Doçent ünvanı almıştır. Akademik kariyerine İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü'nde devam etmekte olup, bölüm başkanı, yardımcılığı ve fakülte yönetim kurulunda görevler üstlenmiştir. Çalışma alanları örgüt kuramı, örgütsel davranış ve stratejik yönetim konularını içermektedir.

Aras YOLUSEVER (Dr.): Aras Yolusever, lisans eğitimini İstanbul Kültür Üniversitesi İktisat bölümünde tamamladı, yüksek lisans eğitiminde para ve sermaye piyasaları üzerine çalıştı. Doktorasını ise Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı'nda tamamladı. Yazar, evrimsel iktisat, evrimsel oyun teorisi, mikro iktisat, heterodoks iktisat, iktisat felsefesi ve iktisat sosyolojisi alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

Şerif YÜKSEL (Dr.): T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi'nde Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü'nde öğretim üyesidir. Akademik çalışmaları uluslararası ticaret politikaları, endüstri içi ticaret, yüksek teknoloji ürünleri ticareti ve küresel ekonomik entegrasyon üzerine yoğunlaşmaktadır. Doktora tezinde Türkiye'nin tarım sektöründe endüstri içi ticaret yapısını neoliberal politikalar bağlamında analiz etmiş ve bu alanda çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlar yapmıştır. Ayrıca matematik tarihi, olasılık teorisinin ekonomiyle ilişkisi ve uluslararası ekonomi politiği alanlarında disiplinler arası çalışmalar yürütmektedir.

ULUSLARARASI TİCARETTE 100 YILIN MİRASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR GELECEK VİZYONU

Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen...

T.C.
İSTANBUL
KÜLTÜR
ÜNİVERSİTESİ